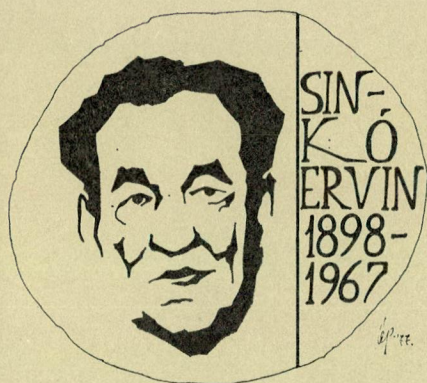

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORI IMRE, VAJDA GÁBOR, GEROLD LÁSZLÓ,
BOSNYÁK ISTVÁN ÉS RADNÓTI SÁNDOR ÍRÁSA
SINKÓ ERVINRŐL

1977

Március

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLI. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és
Vicsek Károly

TARTALOM

- Aleksandar Tišma*: Amire az ember használható 281
Borbély János: Jegyzet a regény egy fejezetéhez 293
Brasnyó István: Öltözés, vetkőzés 296
- Bori Imre*: Sinkó Ervin költészetéről 301
Vajda Gábor: Sinkó Ervin és Nietzsche 313
Gerold László: „... és a kérdések megölik a kérdezőt” 325
Bosnyák István: Jegyzetek az *Egy regény regénye* etikai örökségéről 334
Radnóti Sándor: Pilátus a krédóban 351

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Szei István*: Adalék a nemzetiségi mikrokultúra vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseihez (I.) 364
Szombathy Bálint: Kérdések Tamkó Sirató Károlyhoz 378

HAGYOMÁNY

- Tripolsky Géza*: A Tisza-vidék népi építészete és az építmények védelme 383

AMIRE AZ EMBER HASZNÁLHATÓ

ALEKSANDAR TIŠMA

A németek keleti előretörése, amely 1941 áprilisában érte el Újvidéket, illetve a Bácskát, Sepp Lenart személyében már ugyanazon év telén megfelelő szószólóra talált Króneréknál. Mint Króner Rézi öccse, szabadságos katonaként került a házba, miután megjárta az orosz frontot, s mivel egykettőre elment a kedve, hogy vadonatúj fekete csizmáit a néptelen, sáros utcákon sétáltatva, édesanyjánál, falun töltse szabadsága napjait. Amit azonban leginkább hiányolt a faluban, az a méltó hallgatóság volt. Mert a csaták hevében hányszor, de hányszor maga elé képzelte, hogy mesélgeti majd élményeit, de nem ám hatvanesztendő édesanyjának, aki — miközben apró könnyecseppek gördülnek le ráncos arcán — úgyis csak sóhajtozni meg sópánkodni fog, ahelyett, hogy, megcsodálná fiát, és nem is a gyanakodva sandítgató, hájas parasztnak, akiket legfeljebb az érdekli majd, hogy ott Oroszországban, ahonnan jött, milyenek a házak és az istállók, a jószág és a csűrök. Maga Sepp világlátésében nem volt igazi paraszt; amikor apja nélkül maradt, az engedékeny édesanya és a nagybácsi mellett, aki mindenféle praktikával egyikezett kitúrni őt a család földjéről, egészen fiatalon, akárcsak Rézi nővére, állásba lépett, beállt inasnak a helybeli zsidó szatócsához. Talán éppen Cháim Salamon, ez a szőke szakállas, ijedt zsidó lett volna az az igazi, akinek kiteregette volna a hódítás közben szerzett katonaelményeit, megmutatta volna, mi lett belőle, ily módon véve elégtételt a pofonokért meg a nehéz munkáért, amiből inaséveiben és fiatal segédkorában jócskán kijutott neki Cháimnál. De amikor hazajött,

* Részlet a szerző NIN-díjjal kitüntetett azonos című regényéből. A regény értékelését januári számunkban közöltük.

megtudta, hogy volt főnökét és huszonkét éves fiát — egyébként Sepp évfolyamtársát és visszájára fordított, torz, mert irigyelt, eszményképét — lelőtték a magyar csendőrök az azokban a hetekben kezdődött egyik tisztogatási akció során. Cháimné pedig, miután eltemette őket, nővéréhez költözött a városba, otthagván a lelakolt házat és boltot. Sepp Lenart napokig kerülgette ezt a házat, részvét és kíváncsiság keveredett benne, kifaggatta a legközelebbi bolt felé tartó, valamikori vevőket, hogy s mint végezte a gazdája, pontosan hol, mindjárt meghalt-e, amikor lövés érte, s hogy kiabált-e, továbbá, hogy mit csinált a fia — összehasonlítva magában a hallottakat a fejében elraktározott saját tapasztalataival. Amikor már semmi újról nem értesülhetett, összecsomagolta kis kofferjét, és elutazott Újvidékre, Krónerékhoz. Elővigyázatosságból a faluban nem jelentkezett ki, meg nem is szólt senkinek, hová megy. Mégis, a beavatottak szűk körében nem kis megrökönyödést keltett: SS-katona zsidó házban! Króner üzletét akkor már elkobozták, az irodában vitéz Ármányi Miklós kormánybiztos ült, akinek a tulajdonos csak fizetetlen beosztottja volt; az élet csupa bizonytalanság lett, a környékbeli falvakból hírek szállongtak a zsidók meg a szerbek legyilkolásáról, az ablakon túl révedő tekintet, a vásárlók hajdani nyüzsgése helyett, csak az udvar tátongó ürességét nézhette, mintha pestis pusztítana a városban. De erre az udvarra most, fittyet hányva a fagynak, Sepp Lenart állt ki reggelente, magas, szikár, inas természetével, szabályosan körbenyírt, szőke hajával, koponyájához lapuló, apró fülkagylóival, katonanadrágban, ingben, csizmában, és reggeli tornáját végezte. Mindenekelőtt háromszor körülfutotta az udvart, majd az egyik végében vigyázzba vágta magát, s megfelelő szüneteket tartva, guggaló-, kéz- és lábgyakorlatokat meg törzshajlítást végzett, és úgy forgatta a fejét, mintha dróton rángatnák. Aztán a konyhában reggelit kért nővérétől, s közben nagy fújtatva eldicsekedte, milyen jól esett neki a mozgás, majd részletesen elmagyarázta (ahogyan a katonaságnál megtanították), hogy ez vagy az a gyakorlat melyik testrészünknek vagy szervünknek tesz jót, s egyúttal megróttá testvérénét, hogy a gyerekeit, mármint az unokaöccsét és az unokahúgát, nem szoktatja hasonló erőfeszítésekhez, hanem lustálkodni hagyja őket, ily módon puhányként kezdik napjaikat, aminek csak kárát látják majd az életben. Úgy beszélt róluk, mint aki megfélemedezett származásukról, amely pedig — a fajvédelmi törvény kényszere folytán — amúgy is alacsonyabb rendű életre, rabszol-

gasorsra ítélte és a korai, erőszakos halál útjára taszította őket. Mintha nem is félzsidók, hanem fajtisztá német árják volnának, akik maholnap az ő nyomdokaiba lépve, fegyvert ragadnak, holnapután pedig — ha eljön a béke ideje — nekigyűrköznek az új Európa felépítésének. S valóban, meghasonlott énjének egyik felével, azzal, amely, a józan megfontolást félretéve, nővére házába űzte, Sepp Lenart így is érezte ezt. Amikor isten háta mögötti falujának agytompító sötétségéből elit német kötelékekbe került, lelkesen magáévá tette azt a tanítást, amely — akárcsak hajdanán a lovagi kard puszta érintése — a világ urává ütötte őt az eleve elrendeltetés jussán; ámde éppen azért, mert tökéletesnek tartotta, annak még a gondolata sem férközhetett hozzá, hogy ez a tanítás valaki hozzá közel állót is sújthat. Márpedig Verát és Gerhardot hozzátartozóinak érezte, hiszen, legényember lévén, jómaga gyermektelen volt, de azért is, mert nyomorgó gyermekkorának egyik dédelgetett emléke volt az a büszkeség, hogy a nővére gazdag kereskedőhöz ment férjhez, még ha zsidóhoz is. Zsidónak lenni, az ő szemében, hozzá hasonló idegent jelentett Jugoszláviában, de — mert a zsidóság nem kötődött egyik országhoz sem — önnön fajtájánál mozgékonyabb és találékonyabb emberfaját is. A Cháimnál töltött évek, a nála tanultak és a tőle kapott sok verés csak alátámasztották a félelmetes fölényről alkotott fogalmát, az SS kikapzó kaszánya pedig csupán hozzátett a kép sötét, szigorú tónusához, mit sem módosítva a lényegen. Amit most észlelt, az tisztelettel elegy félelem, irigységgel elegy gyűlölet kettőssége volt. De amikor annyira zsenge korú vérrokonaira, nővérének gyermekeire esett a tekintete, a gyengédebb érzelmei kerekedtek felül, s reggelente alig várta, hogy felöltözve, ébren lássa őket, igaz, leginkább azért, hogy lehordja őket a kései kelés megamiatt, hogy elmulasztják a reggeli tornát a tiszta levegőn. Ez volt az egyetlen okítás, amelyet kellő meggyőződéssel ki tudott ötleni és a gyerekek lelkére kötni. Különösen Gerhardhoz vonzódott, aki sovány, de izmos természetével, szőke hajával, keskeny, beesett arcával, rövid, egyenes orrával különben feltűnően hasonlított is rá. Gerhard mintha természetében is leginkább erre a meggyőződéses katonára ütött volna, éppoly kevés érzéke volt a körütekintést igénylő pepeselő munkához, emiatt aztán soha be nem szagolt az édesapja irodájába, viszont a virtus, a fölény és az erő fitogtatása mérhetetlen tisztelettel töltötte el. Abban az időben, már mint érettségizett gimnazista, aki azonban zsidó mivolta miatt nem folytathatta ta-

nulmányait, amit különben nem is nagyon bánt, Gerhard nagyban pusmogott néhány sorstársával, hogy még mielőtt munkaszolgálatra vinnék őket, átszökjenek a Dunán, a partizánokhoz; Sepp Lenart megérkezése, úgy tűnt, amilyen váratlanul, annyira kapóra is jött, hogy meggyorsítsák a vállalkozás végrehajtását. Amikor barátainak, Schlézinger Ferinek és a Karaulic fivéreknek jelentette a nagybácsi érkezését, Gerhard azon melegebben azt indítványozta, hogy öljék meg a katonát és szerezzék meg a fegyverét, mert akkor a megszállt területről való szökésüket mindjárt hőstettel kezdik. Olyan vonzó ötlet volt ez, és ráadásul Gerhard is a közvetlen célra összpontosító lényének egész szenvedélyességével tudta fejtegetni, hogy a baráti kör tagjai közül eleinte senki sem tudott ellenállni neki. Ezért az eszeszista újvidéki vendégeskedésének első napjaiban a fiúk szüntelenül csak azt tervezgették, hogyan fognak végezni vele. A Karaulic fivérek és Schlézinger külön ebből a célból és egy olyan időpontban, amikor tudták, hogy a nagybácsi otthon lesz, meglátogatták Gerhardot, hogy megismerkedjenek a katonával, szemrevételezzék, úgyszólván mértéket vegyenek róla, mert éppen ilyenformán méregették, amikor szobáról szobára járva Sepp éppen hátat fordított nekik. Revolvere, a tokjában, ott lógott az előszoba fogasán, a sapkája alatt és Króner Róbert sötétszürke felöltője meg kalapja társaságában. A fiúk szeme gyakran odaröppent, hogy aztán sokatmondó pillantásokat váltanak egymással. A saját revolverével löjék le? Vagy pedig patkányméreggel étessék meg, amelyet észrevétlenül az ételébe kevernének, vagy pedig orvul, egy tördőfessel intézzék el, miközben így sétifikál közöttük? Miután ez utóbbi megoldás mellett döntöttek, mint amelyik a legkevesebb zajjal és feltűnéssel jár, a hulla eltüntetésének kérdése merült fel. Ekörül is számos indítvány hangzott el, hogy végül is Gerhardé kerekedjen felül, mely szerint a katonát feldarabolják, és elásnák a pincében. De ott meddig maradhat észrevétlenül? S egyáltalán, ha egy szabadságos katona nem tér vissza az egységébe, mennyi időre van szükségük a hatóságoknak, még abban az esetben is, ha nem volt szabályosan bejelentve, hogy megállapítsák, hol, merre járt, és felelősségre vonják az eltűnt titkos házigazdát? A vitákban végül oda lyukadtak ki, hogy még ha négyüknek sikerül is idejében kapcsolatba lépni a partizánokkal és átszökni, a Króner családot, de minden bizonnyal a többiek családját is, utolérné a megtorlás, és ezen az apróságon megbukott az egész terv. A nagybácsi tehát életben maradt, hogy továbbra is ott cirkáljon

a zsidó kereskedőház szobáiban, mit sem sejtve arról, mekkora veszélyben forgott. Gerhard pedig, mindezek után, más szemmel kezdte figyelni; arcát a karjára hajtva, melyet lustán keresztbe vetett az asztallapon, szívesen elidőzött vele a délelőtti üres órákban, amíg az édesanyja és a cseléd a főzéssel volt elfoglalva, az apja az irodában ült, Vera pedig pomádékkal piperázta magát. Maga is észrevette, mennyire hasonlít a nagybátyjára; felfigyelt erre a hasonlóságra, amely annál több: önmaga felnőtt formájának előrevetítése volt. Sőt talán jövőendő foglalkozásának is a tükörképe, mert Sepp Lenart pontosan az volt, ami Króner Gerhard szeretett volna lenni: vagyis fegyveres gyilkos. Heves kíváncsisággal faggatta nagybátyját a katonaeletről, a menetelésekről, az ütközetekről, a sebesülést kísérő érzésről, majd arról, amit gyilkolás közben érez. Sepp válaszolgatott neki, de nem szívesen, nem úgy, mintha valaki idegen, sőt gyűlölt személy állt volna előtte, mert tudta, milyen borzalmak és megkísértések óráit idézi meg, csupa olyan érzéseket, amelyek túlon túl erősek egy ilyen zsenge ifjú számára, amilyen az unokaöccse. A háború véres jelenetei helyett inkább a tréfás eseteket vette elő, hogy például milyen félreértések akadtak az ukrán falvak lakosságával, mert nem értették a nyelvüket, vagy hogy is volt az a dolog a lányokkal, akik — mivel éhesek voltak — suttyomban bejártak a külön erre a célra fenn tartott kunyhókba, hogy lefeküdjenek a katonáknak egy-egy doboz konzervért vagy tábla csokoládéért. Gerhard, bár undorítónak találta az effajta hencegést, mégsem rótt fel nagybátyjának; hasznosabbnak találta, ha helyeslést színlel, hogy minél több részletet kicsikarjon tőle Oroszországról is, amelytől a háború kimenetele függött, meg a német hadseregről is, amelynek túl kell járni az eszén, és amelyet le kellett győzni. Különben ő is kettős érzelmi viszonyban volt a nagybátyjával, mert amellet, hogy a fennhéjázása taszította, ugyanakkor magához közel állónak érezte őt is, meg a felfogásait is. A megszállás, annak minden korlátozása és megaláztatása ellenére, neki is meghozta az első szerelmi tapasztalatot, mégpedig egy tartalékos szolgálatba hívott magyar ember feleségével, aki ott lakott a szomszédságban, és a légítámadások idején a Krónerék pincéjébe járt le, mert azt biztonságosabbnak találta a sajátjukénál. Lágy húsú, megszeppent asszony volt, kerek, fekete szemekkel, patkó alakban legörbült szájjal, aki már az első bombák távoli becsapódásakor reszketve simult legközelebbi szomszédjához — ez pedig Gerhard volt —, és megengedte neki, hogy

kezével a keblébe túrjon; attól fogva a nap bármely szakában Gerhardnak csak meg kellett zörgetnie a két házat elválasztó deszkakerítést, és az asszony hamarosan megjelent a kapuban készen arra, hogy lemenjen vele a pincébe. Ezt az ügyet, amelyet különben a házbeliek előtt titkolt, azoknak a vége-hossza nincs, lusta beszélgetéseknek egyikén, amelyet az elcsendesedett lakásban folytattak, Gerhard elmesélte a nagybátyjának, nem tudván ellenállni a kísértésnek, hogy aljasságra aljassággal feleljen. Így aztán közöttük most már nem volt titok, kivéve Seppnek mint gyilkosnak a tapasztalatait, és Gerhardnak azt a szándékát, hogy maga is gyilkoljon. De amíg Gerhardt a maga titka nem feszegette, mert megosztotta barátaival, Sepp Lenart lázasan keresett valakit, akinek — ha már unokaöccsének nem — kitálalhatna. A délelőttöket rendszerint otthon töltötte az udvaron vagy a szobákban ténferegve, az ablakban bámészkodva, vagy a házbeliek közül beszélgetésbe elegyedve valakivel, de ebéd után (a nővére külön tálalt neki a konyhában, mint valami szolgának), nos, ebéd után, felöltözött, gondosan megborotválkozott, pedig dehogyis kellett minden nap borotválkoznia, a tükör előtt megigazította a sapkáját, de úgy ám, hogy az alacsony homlokába húzott sapka csúcsa pontosan egy vonalba kerüljön a szemöldökráncával, felcsatolta a revolverét, és sétálni ment. Képes volt órák hosszat gondtalanul sétálni, s közben észre sem vette, hogy minél messzebbre kerül, annál nehezebben hajlik a bal lába, amelybe golyót kapott a fronton. Rendszerint még útközben, tehát igen korán, megvette a mozijegyet, s aztán megnézte az első vagy a második délutáni előadást. Utána beült valamelyik vendéglőbe, ételt rendelt, öt csevapcsicsát vagy más kisadagot, mert — noha már megéhezett — veleszületett, javíthatatlan fukarsága nem engedte, hogy katonaszoldjából nagyobb összeget szánjon olyasmire, amit néhány órával később ingyen megkap a nővére konyháján. Ami az italt illeti, abban már nem volt ilyen szigorúan önmegtartóztató. Elnézte a vendéglőbe belépő, fiatal embereket, kettesével, hármasával jöttek, köztük katonák is, de neki egyformán ismeretlenek voltak mind. S ahogy viselkedtek ezek a vele egyívású társak: gátlástalanul, hangoskodva, sőt, Seppnek úgy tetszett, még nála is magabiztosabban és szabadabban. Meglehet azért, mert városiak, idevalósiak vagy más, hasonló városból valók, akik megszokták, hogy a felesleges ruhaneműt levesésék és fogastra akasszák, hogy cigarettát vegyenek elő a tárcájukból s halkán adják fel a rendelést a kiszolgálólányoknak, akik étlappal

a kezükben mélyen az asztal fölé hajoltak. Sepp vágyott rá, hogy közel kerüljön ezekhez az emberekhez, vagy legalább a kiszolgálólányokhoz, ám amikor netán megszólított valakit, kiderült, hogy olyan jelentéktelen dolgot mondott, hogy arra nem lehetett másképp válaszolni, mint egy szórakozott félmosollyal. Mégsem hagyta el a remény, hátha akad valaki, aki hajlandó lesz összemelegedni vele. Ezért maradt, és lassacskán szopogatta a sörét, amelyből aztán újra meg újra rendelni kellett. Az ital fokozatosan elbódította, lelki szemei előtt megjelentek azok a háborús jelenetek, amelyekben övé volt a hatalom, s amikor idáig jutott, úgy pillantott körül a termen, mint akit kicseréltek. Elkéseredetten nyugtázta magában, hogy mindezeknek az ügyeskedő városi embereknek, akik őt észre sem veszik, talán sohasem voltak az övéhez hasonló, izgalmas élményeik, mi több, meg sem ütnék az alkalmasság mértékét. Kapatos volt már. Lassanként mindenki eltávozott, elment ki a babájával, ki a megbeszélte murira vagy egyszerűen a dolga után, egyedül ő ült még az asztalra könyökölve, kihúzott háttal, gondosan megborotválkozva, rezzenéstelen szemmel, dermedten. A pincérek eléje tették a számlát, ő pedig dühöngött a borsos cechen, s homlokráncolva, botladozó nyelvvel utánaszámolt, majd fizetett, de borra való nélkül, mert meg volt győződve, hogy úgyis becsapták. Fölcsatolta a derékövet, fejébe nyomta a sapkáját, úgy, hogy a tenyere élével ellenőrizte, a helyére ült-e, végül pedig döngő léptekkel, de ügyelve rá, nehogy észrevegyék a dülöngélését, elhagyta a vendéglőt. Hazaindult. Ment az elnéptelenedett, zimankós utcákon, kitérve egy-egy hazafelé siető járókelőnek, szerelmespárnak, házaspárnak. Széledezett a város, eltakarodott, bepréselődött a házakba, hogy aztán békésen szunnyadozzon a falak, az elsötétített ablakok mögött. S Lenart úgy érezte, semmi meg nem bolygathatja ezt a nyugalmat, tespedtséget, ezt a közönyt óiránta, aki — most már valóban nehézkesen, koloncként húzva a lábát — itt botorkál a falakon kívül. Ezt semmi sem zökkentheti ki nyugalomból, a változásnak semmiféle vágya, semmiféle háború, semmiféle öldöklés. Valami kellemetlen előérzet azt súgta, hogy a városok átvészelik a mézárásokat; hogy lakosaik közül akárhányat állítanak is gépfegyvercsövek elé vagy intéznek el tarkólövessel, holnap, ha a katonaság abbahagyja véres és fáradságos munkáját, még mindig elegenden maradnak ahhoz, hogy újból elterpeszkedjenek azokban a házakban, hogy aludjanak, fűtsenek, főzzenek és mossanak és takarítsanak, vagyis csupa olyan békebeli dolgot műveljenek,

amelyek elvonják az életerőt a győzelemért való harctól. Őlni szeretett volna, türelmetlenül, mindjárt; s járás közben himbálódzó keze görcsösen vonaglott a vágtyól, hogy valakinek a nyakára szoruljon, a mutatójja pedig meg-megremegve kereste az engedelmesen rugózó ravaszt, hogy meghúzza. De hát itt nem volt szabad lőni. Lőni csak parancsra szabad, nagy ritkán, mert csata a fronton is ritkán adódik, főleg csak menetelnek, kocsiznak, táboroznak, de ha lőnek is, igencsak a semmibe lövöldöznek, anélkül, hogy tudnák, kire, s csak akkor, amikor az ágyúk és a gépfegyverek előbb szétverik az ellenség testekből rakott sáncát, s egészen ritkán a szemtől szemben álló, eleven emberhúsba, mint például Dubnában, mint például Vorjanszkban. Szeme előtt ismét megelevenedtek a gyilkolásnak azok a képkockái, ám ezúttal elmosódva, küszködve velük, mert mindegyre szertefoszlatták őket az útközben támadt kételyei, és Sepp úgy érkezett a neki éjjeli szállást nyújtó ház elé, hogy jócskán megcsappant benne a tapasztalt gyilkos magabiztossága. Kizárta a kaput, majd a lakás bejárati ajtaját, s beleborzongva abbeli reményébe, hogy beszéd társra talál, végigbotorkált a szobákon. Mindenki aludt már, a nővére és a gyerekek is, egyedül Króner Róbert virrasztott a szobájában. Így szokta. Amikor a többiek nyugovóra térnek, meghallgatja a londoni rádiót, de most rossz híreket hallott: a német hadsereg előrenyomult Oroszországban, Afrikában, Angliát sorozatos légitámadások érik, Amerika még mindig nem lépett háborúba. Kikapcsolta a rádiót, de nem volt ereje hozzá, hogy levetközzék és a paplan alá bújjon, mert jól tudta, hogy kínzó gondolatai úgyszemint engedik aludni, maga a fekvés pedig a sírgödörre fogja emlékeztetni, amely olyan fenyegetően tátong előtte és családjá előtt. Ilyen hangulat közepette Sepp Lenart megjelenése valóban kísértetiesen hatott. Mintha maga a bakó, legsötétebb látomásainak ítéletvégrehajtója, a borzalom, az embertelenség, a vérszomj megtestesítője lépett volna be az ajtón. Kiborotvált arca világított a villanyfényben, szöghaja rendesen felstuccolva szűk koponyája és lapuló füle körül, a sapkája mélyen a szemébe húzva, ezüstösen csillogó válldíszek, feketéllő csizmák, feszes zubbony. Ugyanakkor az egyenruha alól sógorának jól ismert vonásai rajzolódtak ki, amelyek annyira hasonlítottak feleségének arcvonásaihoz és szinte megtévesztésig azonosak voltak a fia vonásaival. Mindez még csak tetézte az egész jelenet kísértetiesességét. De hát maga Króner is olyan volt Sepp szemében, mint egy megelevenedett látomás. Ahogy ott ült a lámpa fénykörében, zsidós arcával, hosszú, hajlott orrával, kreolos, száraz

arcbőrével, csendes higgadságban, mozdulatlanul, a bánat árnyékával fekete szemében, készen arra, hogy fejét a kés alá hajtsa vagy odaforduljon a fegyvercsőnek, olyan volt, mintha már nem is élne. Körülötte pedig ott szunnyadozott a szoba, élettelenül maga is, lévén tökéletes hasonmása annak az embernek, aki lakott benne. Csupa sötét, csupa barna tónus, akárcsak a gazdája, megfeketedve az agyonhasználtságtól, egy alvásra megvetett heverővel a szegletben, rajta felhajtott sarkú paplannal, amely alól, vicsorító fogakként, kivillant a fehér párna és a fehér lepedő. A heverő mellett a rádió állt, kerek, sötét folttal a hangszóró szövetén, melyet a sok-sok éven át áramló hang pingált oda, a háttérben pedig, a fal egész szélességét könyvespolc foglalta el, megrakva könyvekkel, amelyek komolykodva néztek a világba aranynyomatú latin és gót betűs címeikkel, híres írók neveivel, akikre Sepp már csak homályosan emlékezett az iskolából. Idegen, megközelíthetetlen világ ez, amelylyel hosszú, éveken át kell viaskodni, hogy megértse, s amelyet türelmesen, egy egész életen át kell építgetni, hogy megteremtse az ember. Itt minden tárgy harmonikusan illeszkedik a másikhöz, semmilyen változás nem múlhatik el észrevétlenül, mindennek megvan a maga végérvényes helye, itt még a halál sem tudna semmit megbolygatni. Elfogódottan rángatva a vállát, halkan engedélyt kért a sógorától, hogy leülhessen. Amikor megkapta, elpanaszolta, hogy ma sem szórakozott valami jól a városban, hogy szabadsága kellemes élmények nélkül, örömtelenül telik-múlik, s emiatt, merészen általánosítva és homályosan, a városi népséget okolta. „Eltaszítanak maguktól, mindenki”, mondta szakadozottan, nehezen fejezve ki magát. „Mindenki szökik előlem, nem smakkol nekik egy asztalnál ülni Sepp-pel, a véres kezű legénnyel.” Sovány nyakán jól látszott le-föl sétáló ádámcsutkája. „A véres kéz itt nem kívánatos. Itt a fehér, finom, úri kezeket szeretik, a szép viselkedést, a jó modort. De azt senki sem kérdezi, tudja-e Sepp, mi az illem, volt-e alkalmá az életben, hogy megtanulja, mi a jó modor. Maga tudja”, fordult Krónerhoz, akit tegezett, „legalább maga tudja és tanúsíthatja”, hajtott a fejét rimánkodva, „kicsoda Sepp, és hogy mi minden ment keresztül. A zsidó hidra”, sziszegte a foga között részint azért, mert észbe kapott, hogy az alvó ház miatt nem hangoskodhat, részint pedig mert felindultságában, melyet jócskán tompított a rézszezség kábulata, megértette, hogy végtére is egy zsidónak mondja mindezeket. „A zsidó hidra Cháim Salamon kereskedő képében tekeredett Seppre, hogy összeroppantsa és lerántsa őt Mammon isten,

a pénz mocskos istene, a Wall Street, Jeruzsálem, a rabbi istene szolgálatának sarába. Az égből azonban alászállott a germánság géniusza, a keresztényi tisztaság szőke angyala, hogy megmentse Seppet. Ő volt az, aki fegyvert adott a kezébe, s azt mondta: Őlj! Ahogy a Szentírásban meg vagyon írva: Szemet szemért, fogat fogért. Minden korgó gyomrú németért, minden német nőért, akit a szőrös zsidó megbecstelenített, száz zsidó és bolsevik fizessen az életével, száz kisasszonykájuk hemperegjen a katonapriccseinken! Rajta, Sepp, ébredj föl, szól a riadó. Öltözz be az egyenruhádba, oda, ahol már ki van ásva a sírgödör, de sírgödör ám, akkora, mint ez az egész ház, százharminc fiatal zsidó ásta reggeltől éjjelig, s ezek az ifjak most ott térdelnek az árok szélén, minden oldalról vakító fényszórók világítják meg őket, és akkor, a sötétben ásító árkon túl, a háttérben, leugrálunk a teherautókról, majd szabályos rendben leereszkedünk a gödörhöz, az ott térdeplők háta mögé. Vezérszóra, mi csőre töltünk; vezérszó harsan, s mi a fiúk tarkójához támasztjuk a fegyvert. Lövés, és ők egy hang nélkül lehemperednek a gödörbe. Miközben ismét csőre töltünk, a fényszórók előtt száz meg száz másik zsidó, zsidó nő, zsidó gyerek jelenik meg, lassan vonulnak előttünk, mint amikor láncszemeket morzsol az ember ujja. Szóval ők mennek, mi csattogatjuk a puszkazávért, lessük, kinek melyikük jut, mert az lutri. Megeshet, hogy imát mormoló aggastyán kerül elébed, de az is, hogy állati erőből duzzadó fiatal ember vagy egy gyönyörű asszony, gyönyörű lány, barnára sült, puha hús, mint a pecsenye, vagy valami gyerkőc, aki még semmit sem tud, hanem egyre csak azt kiabálja: bácsi, bácsi, aranyos bácsi, ne bánts! De te azért csak lősz, mindegy, ki van előtted, érzed ennek az életnek, ennek a halálnak, a rándulását, érzed, hogy minden golyóddal egy-egy piszokfészket, mocsokfoltot takarítasz el a föld színéről, hogy megtisztogatód a földet ezektől, a férgektől, a romlottságnak ezektől a zsírdugóitól, ezektől a csúszómászóktól, minden hájjal megkent gazfickóktól, akik sötét üzelmeikkel meg akarták rontani a német fajt, és a németiséget is a puszta anyagelvétség szolgálivá akarták alacsonyítani. De amikor olyan végtelenül sokan vannak, sógor, olyan töméntelen sok van belőlük! Meg tudja érteni, hogy van az, amikor végtelenül, túlságosan, túlságosan sok van valamiből? Még a jóból is megárt a sok, nemde? Például, amikor a jó, ízletes ételből is túl sok van, na és megfekszik a gyomrát, nem is a gyomrát, a szívének fekszik meg, a mellét, hogy nem kap levegőt, a szemüregét a szemhéja alatt, — meg tudja érteni? Nos, így érzi magát az ember,

amikor egész éjszaka öldököl. Tak-tak! Tarkólövés. Előbb álló helyzetben. Később aztán le muszáj guggolnia, annyira elfárad a lába. S akkor rájuk parancsolunk, hogy ők is guggoljanak le. Utána aztán reszketni kezd a keze az embernek. Úgy érzi, sohasem fogy el ez a hús, amely a gödör széléhez érkeve, a csontjaival, cipőtalpaival, sóhajtásaival zörögve, csuszogva úgy halad el a szemed előtt, mint egy lánc, amíg a puskád elé nem áll az, aki neked van kiszemelve. S akkor lősz, mások is lőnek, de a torkolattüzek fényében látod, hogy odalent a gödörben mozognak azok a testek. Az ember ilyenkor nem tudja, hogy csak a szeme káprázik-e vagy tényleg úgy van, mármint, hogy nincsenek jól agyonlőve, és majd mindjárt kibukkannak, kimásznak a gödörből, előjönnek ide a reflektorfények elé. Előbb csak az ujjai, a kezük bújik ki, aztán megjelennek a véres arcok is. Egy karmozdulat a testüket is a földhányás tetejére veti, térdüket megvetik majd az árok szélén, és négykézláb, mint a gyíkok, kimásznak belőle. Mit csinálunk akkor? Erre az ember, félelmében, egyszerűen a gödörbe tüzel, majd meg sem várva, hogy a lánc, a sor, megállapodjon, belelő az elsőbe, aki a gödör szélén elébe került, végül pedig válogatás nélkül összevissza lövöldözik. Lövi mind, aki csak odatartozik ahhoz az undok fajzathoz, amelyet azért hoztak ide, hogy elpusztuljon. De ennek vége-hossza nincs, érti, nem akar vége szakadni, s amikor pirkadatkor a teherautó visszaviszi a városba, az ember ott látja azokat a házakat, beleborzong a gondolatába, hogy azok továbbra is hemzsegnek a férgektől, s hogy egyszerűen képtelenség kiirtani őket.” Kérlelve nézett Krónerra, vigasztaló szót remélve tőle. Hogy majd azt mondja: „Nem, nem, tévedsz” (ő ugyanis, mivel még mint gyerkőcöt ismerte, tegezte Seppet), „egy napon mégiscsak kipusztulnak.” Króner azonban némán ráfűggesztette a szemét, simára fésült, fekete hajának határa alatt körös-körül borsószem nagyságú verejtékcseppek gyöngyöztek dudoros homlokán, mint valami töviskoszorú. Zihálva lélegzett, majd-hogynem nyögdécselt. Az imént hallott történet olybá tűnt neki, mint a libércnyomás, mint egy őrült agyréme. Az őrült pedig Sepp Lenart, a sógora, mert ha nem az volna és ha a történetben, amelyet előadott, egy szemernyi igazság is van, akkor a világ gabalyodott meg, amit Króner mégsem tudott elhinni, mert úgy érezte, hogy jómaga is része még ennek a világnak. Ezért, amint lehiggadt, úgy tett, mintha elhinné a hátborzongató történetet, s ahelyett, hogy cáfolni próbált volna, amit pedig Sepp annyira áhított, új meg új részletek felől érdeklődött, hogy aztán — ha azok valótlanságoknak

bizonyulnának —, segítségükkel leleplezze a hazugságot. Megkérdezte, hogy volt ez meg az, hol is feküdt pontosan az a gödör, milyen távolságban a várostól és melyik irányban, megkérdezte, milyen fajta lőszert használtak a katonák és mi módon érkezett az utánpótlás, kaptak-e kosztot, mivel oltották szomjukat, ki hantolta el a halottakat. Sepp azonban gondolkodás nélkül, félvállról és rosszkedvűen válaszolgatott, úgy, mint aki rossznéven veszi, hogy a beszélgetés eltér az őt gondba ejtő lényegtől. Ekképpen az esztelen történet nemcsak hogy nem nyert cáfolatot, hanem még ki is kerekedett, és való igazságként összefüggő egésszé állt össze. Krónert új borzadály kerítette hatalmába, a valóság borzadálya, amely olyan volt már, mint egy rossz álom. Szökni, de hová? Figyelemmel kísérte a háború alakulását, s ebből ítélve szilárdan meg volt győződve, hogy a németek úgyis veszítenek a végén, de most rádőbbsent, hogy az örületnek e mindent eltipró gépezetétől ez őt nem menti meg. Az örület már szedi áldozatait — Sepp a hírmondója —, és holnap már ráveti magát erre a városra, az ő otthonára. Lázasan gondolkodott, hogyan lehetne útját állni. Ha felkelés törne ki? — tűnődött kiutat keresve, s elképzelte, hogy egész Újvidék, mindenki, aki veszélyben van, felkel és fegyvert ragad, vagy ha nem fegyvert, hát kaszát-kapát, ha nincs egyebe, és rajtaüt a gyilkosok kaszárnnyáin. Ha mindenki így tenne, ha csak minden második-harmadik megtenné, mondjuk, minden húsz és ötven év közötti egyén, egyszerűen, mert azt a felnőttkorával járó kötelességének érzi, amint-hogy amaz a másik, az ellenfél, ugyanezt muszájból teszi, akkor a felkelés biztosan sikerül. Akkor neki jómagának, Króner Róbert kereskedőnek is fegyvert kellene fognia, az elsőt, amely a keze ügyébe kerül, tehát éppen ezt a revolvert itt, amelyet Sepp Lenart visel a derékövében, és rálőni az első útjába kerülő ellenségre, azaz megint csak Sepp Lenarra. Elnézte sógorát, és megpróbálta maga elé képezni ezt a műveletet. Az asztal alatt nyújtogatta a tenyerét, görbítgette az ujjait, azt a ragadozó mozdulatot gyakorolgatva, amelylyel kioldja a pisztolytáska gombját és a tokból kirántja majd a revolvert. S akkor lőni! Mellbe lőni Seppet. De amikor idáig ért gondolataiban, a homlokát ismét kiverte a verejték a még nagyobb borzadálytól, amely elfogta. Dehogyan tudott volna ő rálőni bárkire is, erre nem volt felkészítve, fegyverforgatásra nem is tanították soha, nem volt katonaviselt ember. Amikor Bécsbe kellett mennie, az édesapja megvesztegetéssel elintézte, hogy katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánítsák, s ő akkor hálás volt neki. Amde most

megérezte, mennyire féloldalas ember, hiszen nem kevés az, ami hiányzik emberi egyéniségének teljességéhez. A vérontásra való alkalmatlanságát egyfajta (ez esetben valóságos) testi fogyatékoságnak érezte, mert miatta nem lehet olyan, mint a többi ember. Népe egész nemzedékeinek fogyatékosága volt ez, egy népe, amely a katonáskodást naplopásnak tekintette, úgy vélekedvén, hogy azt a föld birtoklásának tudatában élő keresztény megengedhette magának ugyan, de nem az örökösen bolyongó zsidó is. Ezek után most benne éledezett a megvetés ez iránt a nép iránt, amely — akárcsak jómaga — reszket a revolver megkísértésétől, amikor azt ki kell rántani a tokjából és az ellenség mellébe üríteni a tölténytárat; népe iránt, amely nem tud majd élni az alkalommal, képtelen lesz rá, hogy megkaparintsa a fegyvert és öljön, aminthogy ő maga sem képes rá. Gyáva, rusnya férgek! — szidalmazta magában Sepp Lenart szavaival a saját véreit — a rusnya, gyáva férge, amely nem is érdemel mást, mint hogy öljék, mert maga nem tanult meg ölni.

BORBÉLY János fordítása

FORDÍTÓNAPLÓ

JEGYZET A REGÉNY EGY FEJEZETÉHEZ

1977. február 10.

Ott valahol, december utolsó napjaiban az év végi számvetések zűrében, kapkodásában összerántott gyűlésezesek valamelyikén, zöldposztos asztalt körülülő, mindkét minőségbeli írók, szerkesztők között, tárgysorozaton kívül és az előtt röppent fel először a híre, hogy a regény Nolit-díjat kapott. Az *Upotreba čoveka* — így mondtuk, mert akkor még magyar címe nem volt — Nolit-díjas, hát ez remek, nagyszerű, s a szemfülés szerkesztők mindjárt lecsaptak, hogy ebből bizony azonnal fordítani kell, — nekem egy ívnyit, jelezte az asztal túloldaláról B., leg-

régibb irodalmi folyóiratunk újdonsült sáfára; nekem olyan 15 percnyit, sietett szólamlani egy másik barátunk, ez percekben beszél, sejtethi bárki, rádiós emberből beszélnek percek, az is volt, G., a Rádió egyik irodalmi törzsfőnöke. A jelenvoltak közül egyesek már olvasták is T. legújabb regényét, és — bár írófajta nem megy a szomszédba egy kis malíciáért — becsületükre legyen mondva, senki sem tett még egy icipici kérdőjelet sem a Nolit-díj mellé, sőt néhányan még nagyobb jövőt jósoltak a műnek... No, és milyen „nem megmondtam?”-os elégtétel volt valóban, amikor megjött a híre, hogy az év legjobb könyvének nyilvánították, és megkapta a rangos NIN-díjat. Kétszeres díj tehát, ezért talán bocsánatos bűn az, ha ilyenkor egy kicsit a fordító is megnő önmaga szemében...

De hát akkor már túl voltam az olvasás, a válogatás fázisán, s már ja-

vában folyt a fordítás munkája. Most pedig, a visszapillantás órájában, amikor túl vagyunk az első, sőt az elkészett sajtóvisszhangokon is, túl a rádió- és tv-interjúkon, recenziókon és könyvkritikákon, tudunk mindent vagy majdnem mindent a vállatóra fogott íróról és a nem kisebb szigorral vállatóra fogott, valóban kitűnő könyvéről, nyugodt, munkás hétköznapiok következhettek. Ki-ki visszamehet a mesterségéhez: a szerző — mint halljuk, legújabb elbeszéléskötetének darabjait írja — a szerző, no és a fordítója is (csupán a szimmetria elkerülése végett mondom) — a kaptafájához.

De addig is... hogy is volt?... A legnehezebbnek, hogy azon kezdjem, a választás munkája bizonyult. Maga az olvasás nem, hiszen olvasmányos, elejétől végig érdekfeszítő regény (az újjvidékiek számára kétszeresen az, a sok felismerhető helyszínrajz és városjelent miatt), ezenkívül a mű nagy része széles sodrású epika. Hanem a választás. Mít válasszon átültetésre a fordító, hogy a megadott, aránylag szűk keretben méltóképpen prezentálja (és reprezentálja!) a művet az olvasónak, a részlet emellett maga is olvasmányos és kerek legyen, ne legyen túl kurta és ezért súlytalan, egyúttal pedig minél többet tükrözzön a regény világából, mondandójából, külső és belső értékeiből, valahogy úgy, amiképpen egy csepp vízben benne van a tenger... mit válasszon? Napokba tellett a szelekció. A fejezetek többszöri újraolvasása, közben a regény értelmezése mindannyiszor módosult némileg, a pillanatnyi értelmezés szerint kialakult koncepciók és ennek megfelelően a szűkebb válogatásba bekerült részletek vagy fejezetek kirostálása, újak kérésése. Kezdetben például egy olyan gondolat csábított (csalfa szirénhang volt, most már bizonyos), hogy több rövid részlet mozaikjával mutatom meg, hogy T. regénye — a sok egyéb mellett

— valóságos stílus tanulmány is, a fordító próbája. Aki eredetiben és teljes terjedelmében olvasta a könyvet, bizonyára észrevette, hányféle stílus, anyagkifejtési mód váltakozik fejezetről fejezetre és mindig az anyagtól függően. Az elbeszélés fő vonulatát, magát a történetet mesélő fejezetek (a könyv legnagyobb része), az egyik stílusréteg; a közbevetett rövidebb fejezetek, amelyek látszólag megbontják a regény kompozícióját, de valójában művészi érték és élményerejű állomások, s amelyekben a szerző tömény formában, csokorba gyűjtve látatja hőseit, előrevetített sorsukat, a város utcai jeleneit, hangulatát stb., a másik stílusréteg; a sokat emlegetett napló — nem több, mint napló; s végezetül a regény talán legmeggrázóbb fejezete, amelyben Króner Vera beszél el lágerbeli sorsát, szárazon tárgyilagos, kristálytiszt (és nem titkolom: rafinált) krónikahang. Ezt a sokféleséget, változatosságot érzékeltetni az átültetésben, ez volt ama sziréni megkísérlés, amelynek talán fel is ülhetne az ambiciózus fordító, de nem egy ilyen, tragikus kor tragikus hőseit bemutató és súlyos mondanivalókat görgető regénynél, mint ez. Ehhez képest: stílus tanulmányok, fordítói erőpróba — irodalmi ínyencedés, bagatell.

Igy esett a választás arra a fejezetre, amelyben Sepp Lenart, a tömeggyilkos SS-katona felbukkan sógorának, Króner Róbert zsidó kereskedőnek újjvidéki házában, és hetekig ott vendégeskedik a rokon jogán. A hóhér gyanútlanul élvezi áldozatának vendégbarátságát. Bizar helyzet, ezt mindenki tudja, érzi, egyedül — a maga korlátoltságában — Sepp nem. Ez magában véve sajátos feszültséget teremt a fejezeten belül, másrészt lehetővé teszi az írónak, hogy gazdag árnyaltsággal fesse meg Sepp alakját, aki — ha mégoly korlátolt is — lelkiéletet él, sérelmei, fájdalmai, kételyei vannak, s így hús-vér figura-

ként pattan elénk. A választásnál az is latba esett, hogy már a részlet első mondata meghatározza a cselekmény idejét és helyét, közelebbről a mi Bácskánkat a háború alatt, márpedig ez a helyi vonatkozás, ez a vidékünk-höz való kötődés, igen lényeges jegye ennek a regények, akárcsak T. más műveinek is. A döntő elem azonban a részlet hatásos, rendkívül erőteljes befejezése volt, amikor Króner Róbertban felébred a lázadó, a sorsának beteljesedéséből való kiutat a fegyveres harcban látja, de rádöbbenve a maga és

fajtájának felkészületlenségére, tehetetlen harag fogja el. S ekkor következik az az önnön fajtáját ostorozó, mélységesen keserű kifakadás, amely a fejezet poénja és egyúttal legmélyebb, legemberibb mondata: „Gyáva, rusnya férgek! — szidalmazta magában Sepp Lenart szavaival saját véreit — a rusnya, gyáva férgé, amely nem is érdemel mást, mint hogy öljék, mert maga nem tanult meg ölni.” Az elnyomottak örök történelmi tanulságául.

BORBÉLY János

ÖLTÖZÉS, VETKÖZÉS

BRASNYÓ ISTVÁN

Ó TEMETŐKBEN GYAKRAN

Ó temetők helyén gyakran üti fel a fejét, a páfrány vagy a tövises gledícsia egy-egy ága, aminek a rövid emlékezet nem tulajdonít különösebb fontosságot. Hajnalban megszólal a pacsirta, és rést keres fellegek között, egy korai sugárnyaláb pedig fényszóróként csap le a földre, ahol kukorica terem, és a földimogyoró nyit piros, mély állatú virágot. A kapa itt nehezebben boldogul a sima talajjal, ami agyagos csomókban ragad az ember talpára, és eső után úgy nyeli el a vizet, hogy karvastagságú járatok maradnak utána a megbolygatott felszínen.

ZÚGÓ ERDŐK HELYETT

A látóhatáron csak csenevész bozót hajladozik a szél alatt, a beomlott partoldalban meg, amelynek falát itt-ott régi zsványtűzek füstje fogta szürkére, ördögcérna leng, az éjszaka kibomlott üstökeként. A hold úgy csillog, akár egy nyeléről leszakadt fejsze, és a zúgó erdők lombkoronája helyett csupán az égbolt takarja el hangtalanul a világot, amely hosszú barázdákban bandukolva iparkodik járható utat érni.

DÉLUTÁN A HÁZBAN

A félvak ló talán a padláson dörömböl, az udvaron a megfontolt galambdúcnak nyoma vész a ködben. A délután ezernyi hangja még a levegőben elsápad, az öreg bútorok alól pedig előleng a múlt kék csíkos alsószoknyákba ivódott illata. Egy valamikori jelentéktelen mozdulat árnyéka fekszik fel a falra, de a még erősen derengő félhomályban nem látni tisztán: öltözésé-e, vetkőzésé-e. Az este mindha fát hasogatna a tűzre, hogy azon rotyogtassa kései vacsoráját, s az egyre inkább bepárasodó ablakkockák alatt már kórusba gyülekeznek a mezei dúvad.

AZ UTAK SZÉLÉN

Az utak szélén vérfoltok ütköznek ki a földből, s a bogáncs télig zöldellő levelein tekervényes járatot váj magának a rozsdá. A dermedt időben egy-egy kóbor, magányos állat tekint csak át a mindenségen, majd átlós irányban fut fel a dombra, ahol fagytól csupasz göröngyök feketéllenek. Csak sejteni lehet, hogy a távolabb fekvő hómező szélén alkonyatkor miként gyúlnak fel a házakban a lámpák, mint egy-egy megnevezhetetlen csillag.

LAKOTTNAK TŰNŐ HELYEK FÉNYEI

A kocsonyássá alvado késő éjszakai csöndet, ha nem metszi ketté kiáltás vagy szakadó selyem hangja, a maga okulására használhatja fel az elkésett járókelő. Elhagyott házak ablakából nagy lánggal lobogó tűz veti magát lába elé az útra, fénye úgy tapad a mögüle előtetsző kormos arcokra, akár a vesztőhely máglyájának parazsa. Ilyenkor fehér szárnyú madár riad fel valahonnan, és szüntelen verdesve egy vállat keres, ahová letelepedhetne. A riadalom szétfolyik a sötéttel, az árkok mélyét borító fű baljóslatúan susog, váratlan recsegéssel kidől egy évszázados, elkorhadt fa. De aztán minden ismét mozdulatlaná terebélyesedik, majd a tüskés kórók, melyek téli magvaikat ott vetik el az ekét sohasem látott földön, megérezve a közeli hóesést, bontogatni kezdik összeaszott, száraz bugáikat a messziről lakottnak tűnő helyek fényeitől világoló égbolt színe előtt.

AZ ÖRDÖG HÁZA VIDÉKEN

A hatablakos vidéki házak kertje sima, tocsogós területre nyúlik, ahol a száraz téli hajnalok fagyától meggémberednek a foltokban kiütköző lánpnövények, és a megfagyott fűszálak túi eltörnek az erre tévedő lépései alatt. A vakondtúrások itt mintha gyakoribbak lennének, mint más, elhagyatott mezőkön, melyekre éjszaka is esik némi fény, s ettől kísértetiesen derengenek. A városban számtalan tanú van rá, aki a tulajdon szemével látta, hogy az ördög egy ízben e helyen éjfélről hajnalig ásott, s körötte pirosan izzott a levegő és a csönd. A házból utóbb iratok tűntek el — ezeknek margóira valamikori eseménytelen napok történéseit jegyezték — meg régi, használatból kikopott tárgyak, melyeknek azonban helyük volt még a fiókok mélyén vagy egy-egy falba vert szögön. Ám a szélkakas a kéményen még mindig pontosan mutatja a szélirányt, akár azokon a képeken, melyeknek sarkait rézveret védi a sérüléstől, s ha valaki ujjal kopogtatja meg őket, olyan hangot adnak, mintha lyukas volna mögöttük a fal.

AZ AGGLEGÉNYEK UTÁN

Az agglegények, akik különben bírósági ülnökök, délutáni sétára indulnak; homályos kovácsműhelyek előtt vezet el az útjuk, s egy napon nyomuk vész: nem térnek vissza soha többé. Lakásukba sokgyermekes család költözik, a gyerekek a borotválkozótükörbe nézve nagyokat nevetnek. Borotvájuk finom kése tokjába süllyesztve fokozatosan fényét veszti, silány, elpiszkolódott holmijukat madarak hordják szét szálanként a kerítésről, fészeknek. Az agglegények sorsa a városokban is ugyanaz, mint vidéken; öregkori szerelmük marós és fojtó- akár a pálinka, és zilált hajnalokon kamrájuk ablakán át a fiatal nőket lesik, akik hiányos öltözékben, vállukon nagykendővel trappolnak keresztül az udvaron.

AMIKOR ZÖLD SÁVOS UTAK MELLETT

Amikor a fiú hazatér, zöld sávós utak mellett veri fel lépteivel a port. A búza még késlekedik a kalászba szökéssel, és

a muhar ártatlan haragoszöldje semmit sem sejtett a későbbi széna illatából. Tekintete a levegőben szürke szemekkel találkozik: tulajdon álmait ismeri meg az ódon emlékezet felhőkig szökő hepehupáján.

VIDÉKI DIÁKOK KOFFERJÁBAN

Vidéki diákok kofferjában hamarosan elhervad a muskátlilevél, és nyoma sem marad a széjjelcsorgott akácméz illatának. A láda repedt sarkába kamillavirág akadt meg eltört szalmaszál valamelyik mellékút fordulójában, ahol hajnalonként bőségesen fogja fel a harmatot a kutyatej ernyője. A határköre itt néha piacozó asszonyok ülnek, hogy elázott lábukra felhúzzák repedezett bőré cipőjüket.

A FALAK A RÉGI MEZŐVÁROSOKBAN

A falak a régi mezővárosokban nyirkosabbak tudnak lenni az éjszakánál, s az egyszeri megszállásra a házba vetődött idegen dideregve sóhajtozik, mielőtt eloltaná a porcelán ernyőjű lámpát, ami a mennyezet gerendájáról lóg. Takarójába mintha köd itta volna magát, álmait pedig ott látja szétfoszlani a mosdó fölé akasztott tükörben, s a túlsó szobában, ahol a ház népe alszik, negyedet s felet is ver a falióra. A vendég már a sötét hajnalban kapkodva rántja fel sárfoltos csizmáját, hideg nyakkendőjét a zsebébe gyűri, majd pénzt hagyva a zsíros asztallap sarkán, sietve lép ki az udvarra, amikor a távoli kaszárnyában álmos katona kezdi kürtölni az ébresztőt.

MÁSKÉNT S MÁSKÉNT

Városonként másként s másként, de mind kerekebben kel a telihold, és havat süt az egykor messzi vidékeken megfordult bámészkodók szívére. A pusztai mezőkön ilyenkor ollózva leng a kúpokba állított kukoricaszár levele, és, bár teljes a szélcsend, a távoli lapályok nádasai oly erősen morajlanak, mintha megindultak volna a dideregve fellobbant éjszakában.

A FEHÉRNEMŰ-KERESKEDŐ VÉLEMÉNYE

A vásári fehérenemű-kereskedő véleménye szerint a vásárterek letaposott füve gyorsabban nő a szokásosnál. A lacikonyhák körül, ahová évente bőségesen hullik a sörhab, szinte eszeveszett méreteket ölt a burjánzás, a sárga árkok oldalában pedig gyógyfüvek hajtanak, valamennyi betegség ellen. Az itt tépett ökörfarkkóró és apróborbolya begyógyítja a cukorbetegek különben gyógyíthatatlan, fekélyes sebeit, a csalán pedig jót tesz a köszvény ellen, amit hideg télben, gépen vagy kocsin fagyoskodva szed fel leginkább az ember fia.

ÍGY HASZNÁLVA

Vannak, akik nagy utat tesznek meg az éjszakában, látszólag minden cél nélkül, egykedvűen, arcuk a sötétben láthatatlan marad. Nyakukban subát cipelnek, kezükben kifényesedik a bot, mire odatámasztják egy messzi ház bejárata elé, és csak akkor hallani hangjukat, amely a lecsapódó füstben érdes, reszelős, mintha két téglát pendítenének össze. Így használja egyik téglát a másikat, míg csak egy keményebb harmadikra nem talál, amelyen minden előttük járó már összetört, és valamennyi utánuk jövő egy napon össze fog törni.

SINKÓ ERVIN KÖLTÉSZETÉRŐL*

BORI IMRE

1.

Sinkó Ervin életművének középpontja: költészete. A látható életműben háttérben áll ugyan, hiszen a vers ígázatában írói pályájának első tíz esztendeje alakult csupán, amikor két verseskönyve is megjelent, a felszabadulás után azonban nem költőként affirmálódott, hanem regény- és tanulmányíróként, munkássága pedig a napló műfaját éppen úgy magában foglalja, mint az irodalomtörténeti monográfiáét, hogy a lapokban, folyóiratokban meg-megjelenő versei csak kísérői legyenek erőteljes írói jelenvalóságának. Ám mind nyilvánvalóbbá válik, hogy művészi világképének szövege lírai, hogy a „költői” kérdésköre ott van egész világa tengelyében.¹ Ezt felismerni ösztönöz végletes szubjektívizmusa is, amely a versekben természetes kifejezési formáját találta meg — már a kezdő költő fiatal volta következtében és a kordivat szellemében. A versek tükrében tetszelgő költőt látjuk, akire (akárcsak a naplókából) a lírai hős-eszménye nézhetett vissza, nemcsak semmitől sem zavartatva, hanem egészen közvetlen módon is, nem kényszerítve a versben valómást tevőt, hogy önköréből kilépve a „világgal” találja magát szembe. Egy művelt úrifíú próbálgatja a versek első sorozataiban a neki alkalmas magatartásformát és szerepet. A sajátos kivételességet keresi, hogy megkülönböztető jegyként belépője lehessen az akkori Szabadka „művészi” köreibbe. Hogy egy kis Narcisszusz keresi helyét, kétségtelen, amikor csokorba gyűjti a tízes évek érzelmekeit, amikor a szabadkai Munkásotthonba kezd járni, egyszerre engedelmeskedve korparancsnak és az apai ház elleni lázadás kény-

* Egy Sinkó Ervin költészetével foglalkozó tanulmány első két fejezete.

szerének, hogy évtizedek múltán jó szívvel emlegesse Singer Bernátnak, a szabadkai rabbinak (1928-as önéletrajzában) és Forgács Dezsőnek (az *Optimistákban*) a nevét a szabadkai munkásokéval együtt (a *Szemben a bíróval* című vallomásában 1935-ben), vagy amikor „idegen” voltára hivatkozva ennek különöséget és „átkozottságot” illatozó virágát tűzi gomblyukába. Másként nem is történhetett. A tehetséges és érzékeny, korán megért prófétai ihletű tizenéves Sinkó Ervinnek csak fel kellett markolnia a korszak kínálta olvasmányokat, és válogatni köztük, mi szenvedélyét táplálhatta. Már a *Nyugat* szabadkai visszhangjai is elegendőek lehettek, hogy a gimnáziummal hadakozó és azt meggyűlölő ifjú lelkét elbűvöljék. S az Ady-élmény is több csatornán érkezhett: egyszerre lehet gondolni Forgács Dezső és Loósz István nevére is, aki 1914-ben Szabadkán ad ki egy Ady-könyvet. Azután ott van György Mátyás, akinek verseskönyvét, a *Ligeia* címűt a *Nyugat* adja ki 1914-ben, 1915-ben Szabadkán van Balázs Béla „élni” tanítani a művészettel kacérkodókat. A fiatal Sinkó nyilván a peremén mozgott ezeknek a szellemi köröknek, de hogy szubjektívizmusának kialakulására kétségtelen hatást gyakoroltak, bizonyosra vehető, még akkor is, ha a tizennyolc éves korában megjelent szabadkai verseskönyve, az *Éjszakák és hajnalok*, ebből alig mutatnak valamit. De Sinkó további útjának kezdetei már adva vannak. György Mátyás és Balázs Béla neve legalább olyan fontos ebből a szempontból, mint azoké, akiket önéletrajzi vallomásaiban emleget: „Haeckel és Marx és Ibsen és Wedekind és Arcübasev és Bakunin és Zola és Szabó Ervin és Wilhelm Oswald és Oscar Wilde és Bernard Shaw és Strindberg és Baudelaire és Ady, és mindenekfelett Nietzsche, és természetesen Max Stirner, nem annyira külön-külön, mint valami lázas egyvelegben...” (Utolsó beszélgetés). Ezek a nevek a XX. század első két évtizedének magyarországi szellemiségében adva voltak, és mintegy a polgári éntudat akkor modern talaját képezték, s nyilvánvalóan hozzájárultak mind Sinkó gondolkodása, mind pedig lírai énje formálódásához — a költőnek lírai önmagáról kialakuló képéhez kölcsönözve vonásokat.

Ez a „lázas egyvelegben” mutatkozó érzelm-kép nem volt szokatlan vagy ismeretlen a tízes évek Szabadkájának utcáin s lakásaiban. Sinkó Ervin előtt egy évtizeddel Kosztolányi Dezső és Csáth Géza tüntetett művész voltával és hordozta körül művészet jegyseként, felkentégének jelvényeit. Egészen frissen pedig egy Somlyó Zoltán és egy Gyóni Géza lehetett a példa, Somlyó közvetlenül az

„átkozott költő” magatartásával is. Sinkó Ervin ezekben a tanuló-években kész érzelem-képleteket kapott tehát, amelyeket az elégedetlenség egészen oldott volta vett körül, és a Sinkó-versek rendre a lelki nyugtalanságokat, az elvagyódást, a bánatot, a vágy lázadását és a mámort éneklék ki. Az Életről van szó, amelynek ábécéjét a tízes évek első felében Ady Endrétől tanulta énre összpontosuló vetületében, hogy a maga élete váljék majd számára költőileg elsőrendűen fontossá üdvösségkeresése útvesztőit is bebarangolva. Egyelőre a „minden ellen lázadó gyerekember” verseit írja, aki olvasmány-reminiscenciákat kever valóságos élete költői értelmezéseivel. Mímelt mámorok és mímelt bánatok költője, aki a „vesztett ígértét” siratja, mielőtt még a valósággal szembe nézhetett volna a gyerekszoba fülledt zártságában. Öreges pózokban tetszeleg, s elég egy Adyt utánzó dedikációját olvasni, hogy kitessék, mennyire irreális még lírai hős-eszménye: „Az Emlékezéseket Máriának ajánlom és akarom, hogy értse és szeresse az elmúltat és a verseket, mert ha az Emlékezések ma már évezredesen távoliak is, mégis valamikor az enyémként éltek, nagyon-nagyon szerettem és minden idegenségtől szennytelenül.” Ellenben szinte természetesen következik, hogy emleget „halott-bús” egyedüllétet, önmagát „szédült, elernyed, távolos” jelzőkkel illeti, hogy „kis sikolyokról”, „fáradt szemről”, „beteg és bánatos szívről” beszéljen, mely „halott-fekete” is, ugyanakkor „fájón ver”, és „szomjas lelket”, „halálos csöndességet” idéz. Majd a versek egy másik sorozatában azt állítja, hogy „fénylőbb még soha nem volt a lét”, s így kiált fel:

Ó, megváltás, ó, világosság,
ó, kárpótlás, ó, zene-ország...”

(A nagy csók)

Pogány mámorokról álmodik:

... Sarkamban az Ősz, fölmenekülünk oda
— Nyár apja vagyok s az maradvá hűn
mi két víg pogány, két gőgös, örök Soha

átölelkezünk, vad csókban, küzdő daccal
egymást öelve zuhanjon testünk...
S harsogjon zengő, boldog mámor-dal!

(Őszi ének)

Vagy:

... Ida hegyén legeltetni a nyájam
 És volnék szép, erős hellén férfi;
 És szépségemmel sugárzón, lágyan
 Aphroditét hinném megigézni...

(Ének a tudás sírverméből:)

Élet-képzete itt még komplex fogalom, szólaltassa meg akár a „Halál, Magány, Élet” motívumait, akár a „Derű, Hajnal, Lány, Élet” motívum-sort, amely veszteségeit jelzi az Altató ének magamnak című verse tanúsága szerint. Nem kétséges, az „esztétikai kultúra” talaján áll, amikor valóságos érzéseit és észleleteit átképezi és költői magatartásformájává alakítja — azzal a megszorítással, hogy szándéka szerint nem az „irodalomra”, hanem az „életre” figyelő a költői viselkedése, amire Ady Endre költészete éppen úgy biztatta, mint Nietzsche lelkesen olvasott szövegei. A vers már ezekben a korai években is csak kifejezés, a vallomás lehetősége, még ha befolyásoló erejének látjuk hatását a költői én vonásain, azoknak az érzelmi és hangulati nyomatékoknak a révén, amelyek olvasmányjaiból én-kultuszába beszüremkedtek és telítették azt a lelki fülledtséget, amelynek burkában eredendően is mozgott. Jellegzetesen „dekadens”, századvégi módon ernyedtezen a szenvedésekről van szó, amely termékeny talajt kínált a lelki szenvedéseknek és a „boros éjszakák” borongós kedve kifejezésének:

Elvágódodom innét testetlen Magasba
 színek, fény és illatok közé;
 a Szépséggel szeretnék szent nászban élni,
 végtelen, végtelen — örökké.

Élni zenés, álom-ködös,
 tündérkertes, dús, dalos vidéken...

— — — — —
 És beletemetkezni a színekbe,
 a zenékbe és mámor-illatokba;
 élni lendülve mindenek fölé,
 élni dalolva és mindig csak dalolva...

(Vágy az ég fölé)

Művészetté párolt életről van a fiatal Sinkónál szó, s az „élet” is művészi öröksége, amely dacolni engedi a profán hétköznapi élettel, a mindennapokkal. Nem is kereshetjük tehát közvetlen reflexeit verseiben. Sinkó „külön világának” ekkoriban készülnek első kerítései. Új Zarathustraként él Szabadkán e versek tükrében, és jellemző, hogy amikor jellemezni akarja magát, Ady Endre verséből kéri kölcsön a képzeteket. Az Ady-hatások ős-rétege üzen az ilyen sorokból:

Mert immár megállok, mert immár tudom:
 Én Egy vagyok. Páratlan, magányos Egy.
 Idegen s távoli mindenkitől.
 Egy menekvésem, egyetlen menedékem
 verejték-kővel rakott magos, magányos Hegy.

(Új Zarathustra)

Itt, ezen a ponton Sinkó Ervin költészete még egy általános érvényű, majdnem minden akkor induló fiatal költőnek a közérzetében jelen levő érzés- és gondolatvilág, képzetkör részleteit megszólaltató költészet. Éppen ezért nem is önmagában érdekes, hanem következményeiben: a „kollektív” költészettel való gazdálkodásával, formakultúrája további alakulásával. Mindenkire hasonlít egy kicsit, aki ezekben az években-évtizedekben verset ír: egy költészeti közkinccsel dolgozik mind a vers-tartalmak, mind pedig a vers-formák vonatkozásában, s ez jellemzi majd a tízes évek második felében is.

„Saját” formája később sem lesz, a majd versvilágát meghatározó érzésköreinek első megfogalmazásait ellenben már az *Éjszakák és hajnalok* verseiben felfedezhetjük. Az életidegenség kérdése már felkísért. Egyrészt az elvagyódás, a babitsi „messze... messze...” motívumának a megszólaltatása révén („Boldogok, akik vonatra ülnek, és vitetnek messzi, új világokba...” — Távoli partok), másrészt az „ember vándor” gondolatnak megfogalmazásával:

Ó, emberek, ó zajos, zugó sok milliónyi ember!
 Túl határokon, országokon át
 egy vándor bolyong imbolygón köztetek ...

S tovább:

Örök magányos, örök otthontalan,
 otthont, kutat, otthonra vágy szegény . . .
 örök magányos, örök otthontalan
 és fején fájón ömlik szét titkos, szent, messzi fény . . .
 (Izen a vándor)

Egy másik vers koordináta-rendszerében ugyanez a gondolat — ismétcsak előre mutató módon — a testvértelen testvér képzetben szólal meg:

. . . Milliónyi testvér és mind testvértelen
 s csapdosnak, hullnak vergődven véresen.
 (Testvértelen testvérek)

Ez a gondolat futja be a szerelmi érzést is: „Két élet, köztük annyi határ . . .” (Örök hangzású, kis ütemek), hogy majd évek múltán kapjon nagyobb szerepet Sinkó költészetében.

A költő valósága csupán annyiban költői valóság is, hogy a kamaszkori mutálását éppen elhagyó fiatalember nagyrahivatottsága tudatában kér bebocsáttatást az irodalomba, s a versben emlegetett „titkos, szent, messzi fényt” ott tudja a feje felett, mint a szentek, elhivatottak, messiások. A különbözni és a kitűnni akarásnak a szándékával kapaszkodik tehát a modernnek, korszerűnek tudott és hitt ember-eszménybe, ami valójában inkább jellemezte a századforduló időszakát, mint a tízes éveket, hiszen Ady is kitört belőle mind az életfelfogás, világlátás, mind az „irodalom” síkján. Sinkó szemében, az *Éjszakák és hajnalok* verseinek bizonyossága szerint, a vers a különösen, a hétköznapitól eltérő módon való élésnek, amelyet egyfajta dendizmus is jellemez, volt a lehetősége, s benne a „felsőbbrendű ember” első alakítását is észre kell vennünk, aki örömben és bánatban egyaránt hedonistaként tobzódik, anélkül, hogy megismerte volna az igazi örömet a mámorát és a lelket felsebző bánatnak a fájdalmát. Az „Életről” énekel — hazátlan királyfinak, idegennek, rabnak nevezve magát első kötete bevezető versében —, de szüntelenül az „irodalomról” beszél. Éppen ezért nincs is nyoma a versekben közvetlen emberi valóságának (beleértve természetesen a „lelki valóságokat is), annak pedig, hogy a szabadkai Munkásotthon is „otthona” volt, semmi jele sincs. A világháborút

is majd csak egy 1918-ban megjelent versének két sora idézi meg: „Ürült ólak, emberre fájó asszony, erős földszagok, otthon, komák, melegség...” (1916-ban). Énjébe zártan írja nemcsak „nyugatos” verseit, majd bordalait, abban a hitben, hogy megtalálta a „teljesen a tartalomból kinőtt formát” Chori Mytici címmel (Bosnyák István napló-idézete alapján), közben azonban csak György Mátyással versenyez, s írja majd Kassák Lajos folyóiratába, a *Mába*, most már „maista” verseit a szerkesztő ízléséhez alkalmazkodó módon. „Kassákos” koordináta-rendszerbe teszi tehát át, mi még pár esztendővel azelőtt foglalkoztatta, de 1918-ban is időszerű volt számára. Az „Új templom” oltára, amelyen akkor mutatja be első áldozatát, még mindig Zarathustra oltára, miként azt a Relief egy új templom oltárára című verse sejteni engedi.

Valójában az Ady-élmény sem tudta felszabadítani énje bilincseiből. Kései Adyra való emlékezései rendre a nagy költő döntő hatásáról vallanak. „Hogy írni nem hazug szép játék, hanem véresen komoly küzdelem a hazugság ellen, hogy a művészet az élet és az ember legbensőbb, süritett és legmerészebb igazságát nemcsak adhatja, hanem kell, hogy adja, s hogy az írás győzelem lehet a némaságon és a magányon — erre a csodálatos, felszabadító döntő megismerésre az Ady Endre verseivel való találkozás élménye nyitotta ki a szememet. A vers már nem volt ártalmatlan csengő-bongó dalocska vagy afféle pohárköszöntő, amit csak hivatalos hazafias ünnepélyeken szavaltak, a vers itt maga az élet volt, a lázadás, amely betört az »irodalomba«, s nemcsak az irodalomba, s nemcsak a tizennégy éves tacskó életébe, aki voltam. Ez volt az az élmény, mely intellektuálisan elevenné tett. Versek vezettek Dosztojevszkij, Marx, Nietzsche megértéséhez, és vissza magányos magamhoz, akinek számára a szépség egyet jelentett a honvágygal egy igazabb, emberibb valóság után.” (Ady Endre adta. 7 *Nap.* 1957. VII. 7.) Idézetünkéből is kitetszik, Sinkó a némaságot és a magányt emlegetve, tulajdonképpen individualizmusát vonhatta maga körül még szorosabbra az Ady-versekkel való szüntelen barátkozások hatása alatt, s már-már a kamaszként irodalomból kiszűrt „szerepét” látjuk megcsontosodni „maista” versei és *A fájdalom Isten* költeményeinek keletkezése közötti időszakban. Hadd hivatkozzunk az *Optimisták* Bati Józsijára, aki a kérdéses időben „Nietzsche és a buddhizmus között ingadozott, s közben egyik napon misztikus, másikon expresszionista forradalmi verseket írt”, hogy kitessék, a korai Sinkó-versekből üzenő individualizmus tovább munkált, s lé-

lek megváltásának a gondolatába kapaszkodva érte el a költő a krisztianizmus partját a húszas évek első felében, ami ismétcsak a „magányos magam” kérdésköréhez láncolta. Sinkó későbbi és kései Ady-idézetei különben rögzítik a verseknek azt a körét is, amely fiatal lelkeségét megragadta. Ezeknek az idézeteknek egy része minden bizonnyal tízes évekbeli öröksége. Az emberi létezés fájdalomáról beszélnek ezek az Ady-versek, elsősorban a háború ideje alatt íródtak. S mi több: éppen ezek a versek voltak azok, amelyek a sinkói individualizmusnak a vigaszt is kínálták az „emberiséggel való heroikus szolidaritás” lehetőségének az illúziójával. Idézi majd a Szemben a bíróval című írásában is az ilyen Ady-sort, melyben szerinte, a „nemzeteken és osztályokon túl fájva, ember szólal meg”; „Kinek a sors, az élet, évek és napok Szívének gyökeréig fájnak...” Az *Optimistákban* pedig idézi a maga szempontjából talán legjellemzőbb Ady-versszakot:

Mert jaj nekem: Múltért s Jövőért
 Vagyok kárhozott, bűnös ember,
 Víg, ép, kacagó unokák,
 Jövő ember-örökösök,
 Legyetek hozzám kegyelemmel.

S tovább:

Mert üdv nekem: szomorú létem
 Az Idő óramutatója...

A fájdalmas Isten című kötetének versei megértése és értelmezése szempontjából jelentős tehát az Ady-hatások kérdése a Nietzsche- és Dosztojevszkij-hatásokkal egyetemben. Ezek mind a húszas évek elején törnek fel — annak bizonyosságául, hogy Sinkónak maradéktalanul sikerült átmentenie a forradalmak időszaka, majd krízise és az ellenforradalom örvényei felett a tízes évek második felében kapott hatások nyomán kialakított világvilágképét, sajátos színezetű individualizmusának teljességét, s még akkor is ragaszkodott hozzá, amikor társtalan maradt, legfeljebb Lesznai Anna költészete kísérte tovább. Individualizmusa, amely a krisztianizmus alakját öltötte, nem a külön sajátja volt ugyanis, de mintegy rámaradt: akkor váltalta, amikor a többiek, elsősorban közvetlen mesterei éppen elhagyni készültek. Így maradt Sinkóra egy, a forradalmak előtti idő-

szakban időszerű, s mi több: termékenynek mutakozó individualizmus a forradalmak utáni időszakban — egy jellegzetesen „háborús” etika a háború utánra. Sinkó költészetének kilombosodása szempontjából tehát nem mellékes ennek figyelembevétele sem, annál is inkább, mert krisztianista költészete Balázs Béla és Lesznai Anna lírája, a Vasárnapi Társaságban Lukács Györgynek és Balázs Bélának „ideológiája”, a budapesti Szovjetházban pedig a Révai József körének felfogása televényéből nőtt ki, s abból is táplálkozva indázott a magasba költőnk egyéni, személyes hajlamaival összhangban.

2.

Ady Endre, Nietzsche, Dosztojevszkij neve áll Sinkó költői „élete” felett ragyogó csillagképben, az évtized végén azonban már Balázs Béláé, Lesznai Annáé s Lukács Györgyé is ott van — az ő hatásuk teremt „rendet” az olvasmányoknak abban az „egyvelegében”, amely az ifjú Sinkót kísérte Szabadkán, s amellyel Pestre érkezett, és segít a formálódó egyéniség alakulásában is. A tízes évek második felében a Vasárnapi Társaság ülésein hangosan gondolkodók és vitatkozók szavai, elméletei adják meg Sinkó énjének is a további irányát azzal, hogy megerősítik az „individuális etika” jogosságába, üdvöztető voltába vetett hitét, alapvetően az önmaga fontosságáról alkotott egészen fiatalkori elvárásai szellemében, amellyel Szabadkán tüntetett. „És végre is nincs egyéb, mint az én életem...” — hangzott Balázs Béla tanítása Sinkóra elhatároló erővel, hogy kísérje majd még éveken át gondolkodását, költői „viselkedését”, s képezze alapját sajátos krisztianista lírájának is. A művészi létezés, mint az adott körülmények között az egyetlen létezési forma lehetőségére is ezekben az években, hónapokban ismer, bár már Szabadkán vele volt az *Éjszakák és hajnalok* verseit költve, s Ady költeményeit olvasva. Nála is, mint Balázs Bélánál, ez a felfogás narcisztikus vonásokat kap azzal, hogy a művész a másik emberben a maga szavainak meghallgatóját látja és meghallgattatását várja tőle, éppen ezért a gyónó és vallomástevő szempontjából bír fontossággal — nyilván szoros összefüggésben a naplóról írói szenvedéllyel és igénnyel, hiszen ebben is vannak elementárisan narcisztikus vonások. Nem véletlenül lesz Dosztojevszkij regényvilága az évtized derekán fő olvasmánya éppen ennek a körnek,

s nem véletlenül teszi meg Sinkó sem az utat Adyától Dosztojevskijig. Egy Lukács György ekkoriban tervezi nagy Dosztojevskij-könyvét, melynek *A regény elmélete* csak része lett volna. Balázs Béla pedig ekkoriban hirdeti Dosztojevskij nyomán, hogy „minden egyes ember szükségszerű minden más ember karaktere számára”, miként azt ismétcsak Lukács György megfogalmazta. Az ember „testvér” voltának hite gyökerezik Sinkónál is az ilyen Dosztojevskij-értelmezésben, ennek a húszas években kinyílt virágait majd a korszak krisztianista expresszionizmusa is színezi, amelyben a „jó-ság-etika” vallása képezi az egyetlen lehetséges utat a másik emberhez, minthogy a jószág pillanata az azonosulás pillanata is. A maguk narcizmusát szenvedők és nehezen viselők próbálnak e gondolat melengetésével kitörni önkörükből a Vasárnapi Társaság megbeszélésein is, és alakítgatják a maguk „privát vallását”, s nevezik Lukács György szavaival „lelki szegénységnek” („Lelki szegénység — ez annyi, mint felszabadulni saját pszichológiai determináltságunk alól, hogy kiszolgáltassuk magunkat azoknak a metafizikai és metapszichikai szükségszerűségeknek, amelyek mélyebben sajátjaink...” Lukács György: *A lelki szegénységről*). Céljuk a megváltás — narcizmusuk terhétől is, mind a „mű”, mind az „élet” viszonyában. Véletlen-e, hogy az ilyen lírikusnak — miként azt a Balázs Béla-értelmezők nevezik — a „tisza bensőség” az egyetlen igazi mozgási területe, s hogy ezt őrzi majd Balázs Béla s védi *A fájdalmas Isten* verseit írva Sinkó Ervin. Esztétikum és ezotéria fonódik össze Sinkó Ervin szemléletében tehát a Vasárnapi Társasággal való ismerkedése időszakában, s a tízes évek végén ennek nemcsak kétségtelen progresszivitásával, de tehertételével is érkezik a forradalmas időbe.

A tehertételük individualizmusuk, amely az „egy” ember világtörténeti jelentősége kérdéseként projektálódik tudatukban, s olyan dilemmákat szül, amelyek egyeseket, köztük Sinkó Ervint leginkább, kísérik még akkor is, amikor fölvetésük időszerűsége már elmúlt. Nem az első világháború, hanem annak végjátéka, a forradalmak időszaka, vetette fel a Vasárnapi Iskola tagjaiban az emberölés s vele a bűn problematikáját, végeredményben a forradalmi cselekvés kérdését. Kassák Lajos és köre a „forradalmasított ember” ellenében a „forradalmasult ember” eszményét képviseli, Lukács György sokáig azt vallotta, hogy „Magyarországon a forradalom csak lelkiállapot... csak lelkiállapot, csak vágyódás...”, ahogy az *Esztétikai kultúra* lapjain megfogalmazta, hogy még a proletárdik-

tatúra előtt írt *Taktika és etika* című művében is felkísértsen az ember-kérdés: „Tehát mindenki, aki a jelen pillanatban a kommunizmus mellett dönt, etikailag kötelezve van minden emberéletért, mely az érte vívott harcban elpusztul, olyan egyéni felelősséget viselni, mintha ő ölte volna meg valamennyit...” Balázs Béla pedig a Vasárnapi Társaság beszélgetései kapcsán a forradalomról naplójában a következőket írta: „Új probléma: forradalomban részt vennék-e. Nem vennék részt. Nem az én életmunkám. (A lélek forradalmában részt vennék.) De mégis van szituáció-kényszerűség. Nem jönnek haza Amerikából harcolni. De ha véletlenül a barikádon érne a harc, nem szaladnék el többé... Még valamit kell tenni. Egy erkölcsi arisztokráciát kell gyűjteni és szervezni magam köré. Az erkölcsi érzékenységnek egy niveau-ját, intranzingens gögjét, exkluzivitását egy kis táborban létrehozni, hogy abból egy jelszó, egy program születhessék. A morális forradalmat kell előkészíteni, melyre nagyobb szükség van, mint minden szociális forradalomra...”

A fentebb jelzett kérdéskörnek a nyomatékát kétségtelenül Lukács György *Taktika és etika* című írása adta, amely a „vasárnaposok” „etikai öneszméletébe” Hebbel Juditnak „utolérhetetlen szépségű szavaival” avatkozott: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna — ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” A kérdést Lukács György tette fel, aki maga is végigjárta az individualizmusnak a stációit, a feleletet ellenben már a forradalom eseményei várták, s mint feltételezhető volt, az „etikai öneszméletbe” kapaszkodók rendre tragikus konfliktusok szorításában találták magukat. A maguk üdvösségének lehetőségét latolgatták, közben látniok kellett: „lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el...” Minthogy megkerülni nem tudták, felmerült a kiút kérdése is: „még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem-helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat...” Áldozathozatal szempontja pedig az ember énjé: feláldozni az alacsonyabb rendű ént kell, hogy a magasabb rendű tisztán, büntetlenül megmaradjon. Nem kétséges, „az entellektüel morális idealizmusáról” van szó, amelyet Révai József egykori etikai nézeteivel kapcsolatban emleget a kutatás (Lengyel András), s amely Sinkó Ervint talán még jobban jellemzi, mint akkori barátját, a Szovjetházban beszélgetőtársát, Révai Józsefet, annál is inkább, mert gyanítható, Dosztojevszkij kultuszát, amelyet Sinkó Balázs Bélának körében ismert meg alaposabban, mintegy

bevitte a budapesti Szovjetházba, s ekkor találkozhatott a krisztianus Sinkó és a krisztianus Révai József is. A forradalmár — ebben az interpretációban — a Júdás: „Mi kommunisták olyanok vagyunk, mint Júdás — fogalmazza meg Lengyel József a krisztianizmust tagadó szemlélettel. — A mi véres munkánk, hogy Krisztust megfeszítik. De ez a bűnös munka egyben a mi nagy hivatásunk is, Krisztus csak kínhalálban lesz Istenné, ami szükséges ahhoz, hogy megváltassa a világot. Szóval, mi kommunisták magunkra vesszük a világ vétkeit a világ megváltása érdekében...” Sinkó ugyanebben az időben a „krisztusi testvériséget” hirdeti: „A burzsoázia iránti gyűlöletben egyesült proletariátusnak szolidaritásába át kell vezetni az egymásközti krisztusi koncepciójú testvériséget...” (Sinkó Ervin tervezete a Munkásképző kulturális előadásairól) S prédikálja a krisztianus tanokat 1919. május 18-án Kecskeméten, és a „harag és szeretet orkános kitörésével kiáltja az aljas bujtogatók felé: bajtársak, testvérek vagyunk”: „Felséges öröm, testvérek! Jön a mi világunk, jönnie kell a mi világunknak, harcon, halálon keresztül az igaz keresztyén világának. Harci szó ajkunkon, fegyver a kezünkben és a szívünkben a szeretet és a minden dolgozó ember átölelésének a vágya. Krisztus neve ritkán hangzik szánkából, de mi akarjuk a Krisztus világát...”

A fájdalmas Isten verseinek tanúsága szerint Sinkó Ervin maradt legtovább hű az egyéniség, a „túlbecsült szubjektum” pozícióihoz. Kitartott krisztianizmussá vált individualizmusa mellett, amikor tanítómesterei — köztük elsősorban Lukács György — régen túlhaladták, s amikor már „testvére”, Révai József is szakított „messianizmusával”, s mi több: verseskönyvvé változtatta, minthogy ebben az eszme- és viselkedésrendszerben a „bensőség” lírikusa termékeny televényére talált. Az „etikai individualizmus” a krisztianizmusban természetes és „végső” formáját találta meg, éppen ezért tudta Sinkó megőrizni tízesévekbeli szellemi örökségének a lényegét, aminek mintegy feltétele volt, hogy nem mond le individuális etikájáról. A kérdés jobb megértése érdekében hadd idézzük ismét Balázs Béla naplóját, most egyik 1920-as bejegyzését: „A másik probléma: az individuális etika (Kierkegaard), a mi eddigi fejlődési vonalunk, vitt minket oda, hogy átadjuk magunkat egy mozgalomnak, mely ezt az individuális etikát kizárja. Két fejlődési vonalról van szó az emberiségben. Az osztályok evolúciója és az egyéni léleké, egymástól teljesen külön-külön utakon is járhatnak és egymást keresztezték bennünk. De kettő maradt. Ha mi lemondunk

az etikáról, ez lesz a »logikusabb« cselekedetünk ebben az esetben. Van-e szintézis a jövőben? Hiszem.”

Nem oldódott meg tehát Sinkóban, költői énjében pedig legkevésbé, a Balázs-napló élesen megfogalmazta ellentmondás. Végeredményben időszerűnek érezte a problémát, amely ott lapult Lukács Györgyék gondolkodásának mélyén a tízes években: az „élet” és a „lélek” ellentmondásában, a „szubjektum” és „objektum” közötti disszonanciákban, amelyet csak a „jó ember” oldhat fel, aki megszerezte az a másik emberrel való azonosulás kegyelmét, mint Szent Ferenc, mint annyi Dosztojevszkij-hős. S mint hitte magáról: a költő Sinkó Ervin, akinek érzelmi-gondolati útja szabadkai fellépésétől *A fájdalmas Isten* verseinek megírásáig, ha nem is egyenes vonalú, de mindenképpen következetes volt — jellegzetes epigonizmusának ez adja *eredeti* vonásait, s végső fokon sajátos értékét is lírájának, melynek az individuális etika képezte talaját.

SINKÓ ERVIN ÉS NIETZSCHE

V A J D A G Á B O R

„Ártatlanság a gyermek és feledés, újrakezdés ő és játék, magától gördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés.”*

(Zarathustra)

Nietzsche a századforduló értelmiségi köreiből, olvasmányélmény, művészi indítás és életprogram tekintetében, a legnagyobb hatású gondolkodó volt, különösen, mikor a halála után Lipcsében néhány év alatt kiadták az összes művét, s ezáltal a szinte teljes ismeretlenségből bocsátották a nyilvánosság elé. Hatása természetesen Sinkó Ervint sem kerülhette el, aki, a szociáldemokrácia világmegváltó missziójában csalódva, az első világháborúnak számára megmagyarázhatatlan kitörése után, újabb eszmények után kutatva, Nietzsche életvízióját érezte annyira grandiózusnak és felemelőnek, hogy általa kapaszkodjon ki abból a világszemléleti szakadékból, ahova korábbi mintaképeinek, a szociáldemokrácia vezetőinek árulása következtében zuhant.**

* A Nietzsche-idézetek, eltekintve két rögtönzéstől, Szabó Ede fordításai.

** Bosnyák István *Vázlatok egy portréhoz* (Újvidék, 1975) c. könyve tanulmányaiban többek között a Sinkó Ervin indulási éveire gyakorolt Nietzsche-hatással is foglalkozik, ezért engem

Sinkót az első Nietzsche-élmények kritikátlanul fantasztikus álmódosításokra csábítják. Ennek a szabadkai naplóban tükröződő vetülete nem önértékénél fogva, hanem mint korjelenség, mint a kivételesen érzékeny, még csírájukban levő egyéniségek egyikének jellegzetes befogadasmódja s a világra való visszahatásának eszközei kiérleletlensége miatt bekövetkező kudarcáért lényeges. Nem az igazságai, hanem a tévedései következtében. Sinkó ugyanis ekkor nemcsak költői ambíciói szerint, hanem forradalmi kiútkeresése, naplóját átható, gyerekesen nagyra törő gondolkodásmódja alapján is költőnek mondható, aminek Bori Imre is tekinti *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*. Nem a kiérlelt lírai világkép, hanem a valóságidegen rajongás értelmében. Ezért az *Éjszakák és hajnalok* célszerűtlen az egyéni hangot nélkülöző epigonkötetként elmarasztalni (a tisztán versesztétikai szempont kétségtelenül ehhez a következtetéshez jutna), hiszen az egy érzékeny olvasáskultúra nagyszerű dokumentuma, egy elmélyült Nietzsche-élmény verses megfogalmazása, ezáltal pedig egy életmű időálló törzsének egyik legfontosabb gyökere. Egyébként is közhely, hogy a nagy alkotók kibontakozását legtöbbször, a mintaképpel való teljes azonosulás miatt, nem sokat ígérő epigonkorszak előzi meg. Hadd emlékeztetek csak Adyra és József Attilára.

Elég, ha csupán az *Éjszakák, hajnalok* c. első Sinkó-verskötetnek a tartalomjegyzékét tekintjük át, hogy meggyőződjünk: az irracionalista költő-filozófus jóval nagyobb mértékben befolyásolta egy futólagos olvasmányélménynél a községből kihullott értelmiségit, még akkor is, ha némely impulzust Ady költészetén keresztül kapott. A szecessziós mélabúban a dekorativitás szigeteire menekülés óhaját idéző címek Nietzsche hatalmas energiatartalékából merítenek erőt: *Altatóénekek Magamnak, Izen a vándor, Vágy az Ég fölé, Új Zarathustra, Hálaadás Dionysosnak, Dionysos szól, Démon, Kacagom a könnyeket, Vízió* — a huszonnyolc vers egyharmadának már a címe is Nietzsche szótárából való. A három cikluscím közül is az egyik *Izen a vándor*, a másik *Dionysos ölen*. Amit az eddigiekből csupán feltételezni lehet, azt a verssorok egyértelműen kifejtik. Mikor Sinkó azt írja, hogy:

elsősorban az érdekel, ami Bosnyák közelítésmódján kívül maradt, másodsorban pedig az az általános kép, mely a német gondolkodónak a sinkói opusban való jelenléte alapján rajzolható meg. Egyébként köszönettel tartozom Bosnyák Istvánnak, hogy a birtokában levő Sinkó-anyag rendelkezésemre bocsátásával megkönnyítette ennek az esszének a megírását.

Szállunk, két örök és büszke úr,
 egy intésünkre, Holnap, Ma, Múlt,
 rengő ölünkbe, bábként lehull!
 Sors ellen így csak hős titánok szállnak
 és fénylőbb még soha nem volt a lét;
 kacajt az Életnek, dalt a Halálnak;
 küldünk feléje boldog, víg evoét!

(*Mária, léghajónk készen vár*)

— akkor tulajdonképpen Nietzsche egyik nagy gondolkodói dilemmáját ülteti át az adysan önmarcangoló szerelmi idillbe. Ez pedig a múlt, jelen és jövő egybeélésének kérdése s az attól való félelem, hogy az „örökös visszatérés”-ben nem e három idődimenzió „most”-ban bekövetkező, a „hatalom akarása”-val misztikusan azonos egyensúlya valósul meg, hanem a fatalizmus érvényesül, amit az „*Így szólt Zarathustrában* a törpe így hirdet: „... minden feldobott kőnek vissza kell hullnia!” A belemagyarázás veszélye nélkül állíthatjuk, hogy a sinkói „sors” a nietzschei fátum megfelelője, annál is inkább, mert az idézetet (és a költeményt) befejező ujjongás a nagybetűs Élet és Halál fölött Zarathustra meghirdetett mámor-kultuszával függ össze. Nemkülönben a címe szerint már említett *Altatóének Magamnak is*, ahol az önszeretetnek olyan kultuszával találkozunk, melyre kevés példa akad még a korszellemet hasonlóképpen átélő kortársaknál is. A Sinkó-vers nietzscheisége a leplezetlen önimádat: az *Izen a vándor* olyan távolságnyira jelöli ki helyét az emberektől, mint amekkora a Zarathustráé. Még pánhumanizmusa, érzelmeinek a tartalma is azonos a Nietzsche által életre keltett ókori vallásalapítóval, akit, miként később a teremtőjét, mindig félreértének a tanítványai:

Sír lelkében egy pártalan, lángos szerelem,
 szerelem, mely mindenütt idegen,
 mindennek idegen:
 örök magányos, örök otthontalan.

Ugyanezt az ihletkört idézi másutt az önmagán fölülemelkedés vágya, az emberszeretettel megférő hegy-lét szomjúhozása (*Túl távoli hegyeiken*). Ha netán egy-másik versnél (pl. *Vágy az ég fölé*) Komjáthy Jenő homályból fényre vágyódó attitűdjére gyanakodnánk, akkor sem kerülünk ellentmondásba, hiszen az utóbbi is a német köl-

tő-gondolkodótól kapta a felszabadító erőt. Nem kétséges tehát, hogy mely irányból alapvetőbb az indítás. Erre többek között az *Új Zarathustra* c. vers is bizonyíték, melyben a „sín”-ként felfogott egyéni lét — mutatis mutandis — Nietzschének a jövő embere felé ívelő „híd”-képzetével azonos.

Az én életem nem foghatja senki,
olyan az mint a sin,
mely más világokba nyúlik el;
emberen túli s messzi . . .

Harmadik versciklusának, a *Dionysos ölében* címűnek, az *Így szólt Zarathustrából* ered a német nyelvű mottója. Azt az egzaltált érzelmi és szellemi állapotot dicséri benne, melyről az előbbi versek kapcsán már szóltunk. Nem érintettünk azonban egy vonatkozást, melyet a mottó második mondatának befejező szakasza tartalmaz: „Mit Singen, Weinen, Lachen und Brummen lobe ich den Gott, der mein Gott ist.” (Dalolva, sírva, nevetve és dörmögve dicsérem az Istent, aki az én Istenem.) — az eretnekséget, az új pogányságot. Ez a *Vizióban* nyer kifejezést. A táj dekoratív, de nem kietlen és hideg, mint Baudelaire-nél, akitől előző ciklusának mottója származott. Az életöröm pedig már több jelszónál, nagybetűs, hangzatos szavaknál; immár egy emberpár kereszténység gátlásain túli valósága. Ez már nem vágy, hanem beteljesült dionüszoszi mámor:

Mezítelen két démoni test;
ragyog; kápráztat látni ezt;
átlátszóak; fénylők; üdék;
és táncuk: szent tűz és a tűz ég,
és a tűzben mintha fénylenék,
fénylenék az örök titok;
két mezítlen egység; tip-top . . . tip-top . . .

Cseng a kacajuk . . . két kacaj . . .
a kacajban evoé s a jajj . . .
A kacajban: mosoly s zokogás . . .
és liheg a kert, liheg a ház . . .

Egymásra hajlik minden virág;
szállnak a mélyből boldog imák;
Élet, az Élet hirdette a sorsát,
és dalol, zeng az örökkévalóság.

Sinkó Ervin pogánykodó kicsapongásának legmerészebb mozzanata a formailag is helytálló *Hálaadás Dionysosnak*. Amit eddig elmondtunk, azzal a felismeréssel egészítődik ki, hogy:

Megtanítottál: nincsen Jó és nincs Gonosz;
minden csak Élet és milljó húrú koboz.

— amellyel tulajdonképpen Nietzschének azt a könyvről könyvre újrafogalmazott gondolatát verseli meg, hogy a kereszténység fogalmait az emberek teremtették meg s rajtuk múlik, hogy mint elavultakat, félredobják-e őket a saját érdekükben. Az — egy életre a szobájába zárt — antikrisztus képzeletvilágában a nagybetűs Életnek, a letűnt századok erkölcsi nyavalyái fölötti győzelemnek még egy fontos, idegeket állandó feszültségben tartó járuléka van: a veszélyes élet. Sinkó a Tanácsköztársaság gyors döntésekre kényszerítő kiélezett helyzetei előtti években, eltekintve frontszolgálatától, ahol „együttszenved”-ett (e kifejezést a fiatal Nietzsche is használja a porosz—francia háborúban való részvételével kapcsolatban egyik levelében) az emberekkel, egyelőre távol van annak kockázataitól, de világnézeti törekvésében már ekkor vállalja: „Szeretöm, én minden merészet imádok” (*Őszi ének*) — mondja kedvesének. Mindez természetesen inkább vágy, mint beteljesülés, inkább meddő felszökellési kísérlet, mint tartós szárnyalás, inkább önámítás, mint éltető közeg, úgyhogy hiába azonosul a *Dionysos szól* c. költeményben a sötét szenvedélyek istenével (nem is dilettáns módján!):

Kiáltom sugárzón: Harmónia;
Kiáltom áldón: Tett, Szépség és Élet;
Kiáltom könnyben: Isten új Fia;
Kiáltom vígan: fullasztatok Mélyek . . .

— valójában ritkán bírja szusszal e magaslati levegőt, nyilvánvalóan, mert nem az ő világa: még nem tudja, hogy ő csak futólagos vendég itt, s hogy e vendégeskedés élménye egész életében elkíséri. Nincs tisztában vele, hogy ezek az élmények csak „koholt szeszek”,

ezért öntudatlansága a lankadás perceiben a következő mottóban fohászodik istenéhez: „Ó, Dionysos, oly soká voltam beteg s még néha mindig kísért a Kísérő — el ne hagyj, táplálj szíveddel a kísértés iszonyat-óráiban. „Hiába esdekel, nem az istene emeli fel, hanem a történelmi események józanítják ki füledt, kiérleletlen esztétizmusából.

Azonban elhamarkodott lenne azt hinnünk, hogy a Tanácsköztársaság valós dilemmái, amikor az értelmiségieknél etikai kérdések nyomultak előtérbe, Sinkó Ervinnek dionysosi úton kóborló esztéta énjét is maradéktalanul feloldották a józanító és cselekvést sürgető, külső hatalmi viszonyok ajándékozta történelmi helyzetben. Sinkó legbelül még abban a korszakban él, melyet Thomas Mann három évtizeddel később, az utána következő erkölcsi stádiummal szemben esztétikainak nevezett. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy a francia *Europe* folyóirat számára 1935-ben írt *Szemben a bíróval* c. önéletrajz szinte kizárólag morális szempontból minősíti a magyar kommün idején tanúsított magatartását. Van ugyanis egy másik, ugyancsak később keletkezett s a nyilvánosság előtt is ismertebb dokumentuma ennek az időszaknak, ez pedig az *Optimisták*. Ebben Cinner Erzsí ekképpen „fejti meg” Bátit, amire a romániai Sinkó-kutató, Bretter György is felfigyelt — más szempontból: „Minden, ami van, minden, ami körülöttünk és bennünk eleven, az csak korbácsol, hogy vágyjunk, vágyódjunk egy szépség után, melyről tán nem is tudunk többet, mint azt, hogy az valami egészen más, mint ami van, bár még nincs, de mindünkben már vágy alakjában él. És te is mindig inkonzekvens leszel, de csak annak, aki kívülről nézi a dolgaikat — de mindig valójában konzekvens fogsz maradni.” Nietzsche ezen a vallomáson legfeljebb annyit változtatott volna, hogy a többes szám első személyt egyes számba teszi, mivel még az emberekkel való látszatközösségig sem juthatott el, mint ekkor Sinkó. A különbségek élesebb kirajzolódására is most nyílik először lehetőség, hiszen immár kettős okból sem lehet azonos nagy tanítójával. Ha korábban lelkierejének gyakori lankadása, a valóság önkeresésre készítő durvasága zökkentette ki a zarathustrás és dionüszoszi pózokból, akkor most a forradalmi gyakorlat ideológiája parancsolja számára, hogy a marxi embereszemély elsajátításával a német irracionalista gondolkodót is az akkori politikai szemléletnek megfelelően értelmezze. A munkában, a lázadó rabszolgában az egyetlen, legtöbbet ígérő kultúrateremtő erőre ismerve, az osztályharc első sorába áll, mintegy válaszként a naplójában néhány évvel ezelőtt

felelet nélkül hagyott kérdésére: A Nietzsche-tanítványnak bele kell az Életbe kapcsolódnia, bele kell menni az Életbe. Szövetségest kell keresni, nem, helyesebben eszközt. A legszebb dolgokat a rothadás fenyegeti. Talán egy új szocializmus az eszköz?" Most, 1919-ben a jövődő formálódó osztályának törekvését az „erősök”-nek a naplóban határozott tartalom nélkül „új szocializmus”-ával, a „hatalom akarása”-val hozza összefüggésbe, noha a helyzet nem kedvez a munkásság és Nietzsche filozófiája lehetséges kapcsolatának kifejtésére. Ezért erről csak ennyit mond *Tömegkultúra és kommunizmus* c. cikkében, az *Internationale* egyik 1919-es számában: »A burzsoázia nietzscheánusai, akik a „Wille zur Macht”-nak és a kemény és kíméletlenül sújtó ökölnök voltak a burzsoázia háborújában papjai, iszonyodva mutatnak a kapitalizmust megdőntő forradalmi proletariátus erőszakos és kegyetlen harcmódorára. Pedig ez a harcmódor a föltámadását jelenti annak a hatalmas jelentőségű és kultúratermelő kultúrértéknek . . .« stb.

A bécsi emigráció mély és tartós válságot hozó éveit Sinkó Ervinnek nemcsak a munkásosztály forradalmi szerepével kapcsolatos szemléletét, a marxista ideológiához való viszonyát változtatták meg, hanem ezzel együtt korábbi esztétizmusát is átértékelték. Ekkor távolodott legmesszebbre nagy élményétől, a későbbi érett férfi számára is sokban tanulságos szellemi példától. Forradalomba vetett hitének megrendülése ugyanis szükségszerűen vezetett ahhoz, hogy minden korábbi meggyőződésével mint alapvető tévedéssel számoljon le. S hogy a proletárforradalom és Nietzsche a Tanácsköztársaság hónapjaiban szövetségesek és nem összeférhetetlen ellenségek voltak a napok újdonságainak felszínén hánykolódó felfogásában, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy bécsi magányában mindkettőtől programszerűen elidegenedett. Krisztianizmusa *A fájdalmas Isten* verseibe azt a magatartást hozza vissza, melynek elfojtásáért az *Éjszakák és hajnalok*ban pogány zarathustrás megszállottsággal Dionüszosz istenhez imádkozott. *Testvér* c. folyóiratának egyik legfontosabb esszéjében, *A legmodernebb irodalmi irányzatokban* elutasítja az izmusok valóságképét, s a harsány életörömök vagy az eszménytelen és színpadias tagadások helyett a belső megtisztulást érzi feladatának. Új meggyőződésének ad hangot akkor is, amikor egy új klasszicizmus mellett, többek között egy Goethe és egy Hegel nevével fémjelzett hagyományokhoz illeszkedő, erkölcsi felemelkedést hirdető művészetért száll síkra az általa korábban védett dionüszoszi pozí-

cióról érvelő, a szabadságot inkább az esztétizáló, illetve az ösztönös teremtésben látó Kassák Lajossal és Déry Tiborral.

Hogy mennyire tudatosan és elszántan fordult szembe Sinkó szellemi kamaszkora zabolátlanságaival, a *Korunkban* (1926) található *Egzisztencia és látszat* c. esszéje árulja el leginkább. Kérdésfelvetése ugyanaz, mint a Nietzscheé, csak hogy most ő teljességgel ellenkező választ ad, olyasfélé, mint Platon és Augustinus. Az etika és az esztétika nála is kizárja egymást, ő azonban, behódolva a kereszténységnek, az előbbi érvényre juttatásáért az utóbbit elveti. Az esztétika ugyanis mind a dionüszoszi, mind pedig a platonikus vagy keresztény értelmezésben a látszatok élvezete, ezért, magától értőddően hazugságot és erkölcstagadást tartalmaz. A kontempláció helyett az indulat uralkodik benne, mely az esztétizáló új pogányság szerint magasabb, a kereszténység értelmében viszont alacsonyabb értékű. A kétségekben vergődő Sinkó, Kierkegaard „vagy-vagy”-a felé közeledve, a bűn forrását jelöli meg benne. Alkatára természetesen sokkal jellemzőbb az eredendő jóság, semhogy a dán filozófus pap radikális döntését maradéktalanul elfogadhatná. Inkább Dosztojevszkij felé hajlik, aki szentjeinek tanítását a saját törekvéseinek megfogalmazásaként követi, illetve a saját célkitűzését látja bele az orosz misztikus utópiájába, mikor kijelenti, hogy „Dosztojevszkij kereszténysége nem az ember Krisztushoz való útja, hanem a magányos ember — Krisztuson mint egyetlen úton — útja a másik magányos emberhez”. Sinkó évekig maradt — ahogyan Nietzsche mondta volna — a „tarantellák hálójának” foglya, s csak annyi köze volt elhagyott istenéhez, hogy szenvedélyesen tagadta annak esztétizmusát és immoralitását.

A harmincas években Sinkó Ervin Nietzschehez való viszonya ahhoz a magatartáshoz van közeledőben, melyet a háború jugoszláviai tevékenysége idején tanúsít iránta. A korlátlan lehetőségű emberi individuum mítoszromboló harcosságát kezdi tisztelni benne. Hogy szovjetunióbeli tartózkodása idején a sztalinista rendszerrel még annyira sem azonosulhatott, mint Lukács György (aminek az *Egy regény regénye* a nagy dokumentuma), nem utolsósorban annak az embereszménynek köszönheti, amit az élete végéig birtokában levő Nietzsche *Összes Műveiből* sajátított el, főleg két évtizeddel korábban. *Don Quijote útjai* (*Korunk*, 1938) c. esszéjében, miként a mesterétől egykor tanulta, ismét sorsdöntőnek mondja az „isten halálá”-t, ami azonban — s itt a nagy különbség — csak megnehezíti ember és társadalom kapcsolatát. A felszabadulás könnyedsége

helyett a döntés kínos kényszerét rója rá. Nietzsche „hajnalpírja” Sinkónál ködös és felhős, a villámok pedig nem fenségesek, hanem félelmet gerjesztők; mert míg az első diadalmas optimizmussal áldozza fel az egyént a jövőendő emberiség felé ívelő hídként, a köznap értelemben vett élet és halál nem alternatíva számára, addig a második töprengésének tragikus terhe, hogy az egyén sorsa jelentéktelen mozzanat az emberiség több száz éves evolúciójában. Ezzel a gondolattal egyébként az ő Tanácsköztársaság alatt írt cikkeiben is, rajtuk kívül pedig Dosztojevskijnek *A félkegyelmű* c. regényében is találkozhatunk — nem úgy, mint Nietzschénél, aki az emberi létezés csupán egyéni esetlegességétől függetlenül, az „itt és most”-ban élve át, előzmény és következmény nélkül gondolkodott, abban a biztos tudatban, hogy az életrevalóbbak feltétlenül győznek. Nietzsche isteníti az élet természetes szelekciójához tartozó véletlent, az etikus Sinkó szorong miatta, mert fátumszerű igazságtalanságot lát benne, amiért számára a jóság a szellemnek nem betegsége, hanem lényege. Az ő Don Quijote-ja tulajdonképpen ennek a disszidens öntudatnak az egyénítése.

A szocialista Jugoszláviában több évtizedes hontalan vándorlása után otthonra és az egyéniségét szabadon kibontakoztató lehetőségre találó Sinkó Ervin is azokat a művészeti eszményeket hirdette kezdetben, melyek azonosak voltak a háború kábulatából ocsúdó új közösség pillanatnyi érdekeivel — a teljesség ígéretének elvakító káprázatában. Szellemi többlete majd csak az ötvenes években juthat határozottabban kifejezésre, amikor forradalmi tapasztalata és világirodalmi kultúrája révén, nem partizánja, de előljárója lehet az új törekvéseknek. A művészettel szembeni korábbi fenntartásai egyszerűen megszűnnek, mert nem lát okot, amiért a művészet tartalmát, az új emberi viszonyokat látszattá, az ösztönök túltengésévé kellene leértékelnie. Gondolkodásában az apollói elemek kerülnek túlsúlyba, ami annak a következménye, hogy a háború előtt még lappangva kísértő krisztianus valláserkölcst a marxista társadalomeszmény teljes egészében kiszorítja. Az apollói élet- és művészetprincípium mindenekelőtt tudatosságában, következetességre törekvő cselekvésprogramjában jelentkezik, de líráját és szépprózáját is áthatotta. Ha az egyén a háború előtt Sinkó esszéiben (nem „világba vetett”, mint az egzisztencialistáknál, hanem) társadalomba vetett volt, most alanyi alakítója a közösségi életnek. Kapcsolatuk dialektikus, ami művész és világ viszonyában is szembeütő. Sinkó felfogásában nietzschei eredetűnek mondható az alkotónak demiurgoszként, taga-

dó igenlőként való elgondolása, s nem utolsósorban az, amit *Kulturális örökség és szocialista realizmus* (Hid, 1950) c. cikkében olvashatunk (igaz, e gondolat Marxnál is szerepel): „... az időtlenség az időben az, ami — ellentétben a tudománnyal és technikával — külön titka minden művészi alkotásnak. Egyetlen művészi alkotást sem „magyaráz meg” elegendőképpen alkotójának személyes társadalmi helyzete vagy a korabeli társadalom szerkezete.” A művészetnek ez a másutt is hangoztatott irracionizmusa azonban nagyon is racionális célt szolgál, hiszen a marxi „egyenlőtlen fejlődés” értelmében a művész az „örök emberi” és a társadalmilag időszerű egyéni egységével a közösségi embernek a jövőbeli, magasabb szintű tudatát anticipálja. Sinkó tulajdonképpen humanizálja Nietzschét, legalábbis azt, amelyik már megfeledkezett arról, hogy ő valójában csak a pánhumanizmusa miatt haragszik gerinctelen kortársaira. Az ő kapcsolatunknak is van bizonyos „örök emberi”, tudaton inneni jellege. Bosnyák István erről így vélekedik *A hitetlen hívő* c. tanulmányában: »A nietzscheánus Sinkó Ervin szellemi alkotásának szembeűnő sajátágát is tartalmazza az a meghatározás, amely szerint Nietzsche életproblémáit a maga benső ellentéteinek a küzdelme jellemzi, a dramatikus törekvés az egységre, a monolitásra, a meghasonlás kettősségeinek szintézisére, amely azonban ténylegesen soha nem valósul meg, esetleg csak a műben. Sinkó mentalitását is kettősségek, állandóan vívódó és feloldódásra törő ellentétek jellemzik, s e tény nem csupán „pszichológiailag” jelentős, hanem az alkotás, az életmű szempontjából is, amint ezt már a „szűk börtönöm: a Magam” feltörése kísérleténél, valamint az etikus fantázia és az osztály-ideológia imperativusainak szembenállásánál láttuk is, ezek a kettősségek az alkotás fontos indítékai, mert termékeny újravariálásra készítetik az író, s ezáltal az életmű szervességét eredményezik.« Ez az alkati rokonság (eltekintve a világtól elszigetelt szoba és a társadalmi küzdőtér emberre visszaható feltételeinek különbségétől, a víziós önámítás és a reális önmegvalósulás eltérésétől, ami arra mutat, hogy nem Nietzsche határozta meg Sinkó szellemiségét, hanem az utóbbi alakította ki a maga Nietzsche-képét) abban is megnyilvánul, hogy Sinkó sokat tett Miroslav Krležának a népszerűsítéséért, világirodalmi rangjának a bizonyításáért, aki pedig a temperamentuma révén még mélyebb indításokkal adósa a német antikrisztusnak. Nemcsak azért, mert Sinkó 1939-es naplójának tanúsága szerint Krleža már a harmadik találkozásukon kijelentette, hogy „Az etika az ember egyik tévútja”, hanem a hatalmas mítoszromboló energia miatt is,

mely úgyszólván minden írásos megnyilatkozását áthatja, s amely Sinkót is befolyásolja, mikor őt méltatva *A véres mítoszban* a reformáció szellemének önmegtagadását s a manipulált emberi tudat évezredes vergődését Nietzsche-idézettel támasztja alá, s amikor a letűnt századok művészetét is — részben önellentmondásként — fenntartással említi. Az viszont már csak paradoxon, hogy az alkotói igazság mágikus formáját kiemelő Sinkó a mítoszokat alacsonyabb rendű megismerésformának minősíti. Az ellentmondást az szünteti meg, hogy míg a mítoszt az „én” és a „valóság” közti ködnek fogja fel, addig a mágikus kifejezést e kettő eszményi találkozásának nevezi. Innen már csak egy lépésnyire van az, amit Danko Grlić állapít meg *Kicsoda Nietzsche* c. könyvében: „Nietzsche valójában a megismerő és a megismert lényegi egységét tételezi fel, az Énét és a tárgyét, az alanyét és az anyagét. Mert az Én és a dolgok, az alanyok és tárgyak a mű és a cselekvő igazában csak a hatalom akarásának fikciói.” Nietzsche, Krleža és Sinkó esetében természetesen csupán szellemi hatalomra szabad gondolnunk.

Amennyiben ebben kételkednénk, olvassuk el Sinkónak a *Sudbosna pisma* (Sorsdöntő levelek — Zagreb, 1960) című általa készített dokumentum-antológiában található Nietzsche-leveleket bevezető tanulmányát, mely — akárcsak a könyv többi szövege — legtöbbször kimondatlanul az akkor mítoszszerű dogmákkal, nem utolsósorban Lukács Györgynek a tények tekintetében gyakran megalapozatlan rendszeralkotó kísérleteivel polemizál. Mennyire jellemző rá, hogy nem verselemzésekkel, tendenciózus idézetekkel vagy filozófiai elmefuttatásokkal kél ifjúkori bálványának védelmére, hanem levelekkel, életrajzi tényekkel! Nem a költőt és filozófust rehabilitálja, hanem az embert keresi és mutatja fel szoros összefüggésben a másutt kifejtett nézetével, hogy a mű mindig csupán felemás önmegvalósulás, az ember állandóan többet akar, s ezért örökké többet rejt, mint amit a szakmabeliek a gyorsan hűlő (mert fogantatásának körülményeitől eltávolodó) szövegéből kihámozhatnak. Módszere azzal a haláláig benne megrögződött jótékony mániává fokozódott meggyőződéssel is összefügg, mely szerint — miként Rousseau-nál is — az ember jónak születik, s csak a mások, valamint a saját ostobasága teszi gonosszá, ezért a szép szó lehánthatja a lelkére kövesedett rétegeket, ahogyan Szent Ferenc is megszelídítette a vérengző farkast. Ennek megfelelően az általa bemutatott Nietzsche-levelek a tragikus sorsában mártírrá lett embert állítják elénk, aki mások értetlensége és bűne következtében *kényszerült* a mere-

dek útra. Sinkó nem tagadja Nietzsche immoralizmusát, de keletkezési körülményeinek, a kor laposságában gyökerező indítóokoknak magyarázatával közömbösíti azt. A lukácsi ideológia-malommal szemben Thomas Mannra, Bernard Shaw-ra és André Gide-re hivatkozik, akik a maguk módján levonták a tanulságot az ember dionüszoszi elméletéből. Ártatlan buzgóságának liberalizmusában még arról is megfélekedzik, hogy e nevek között nemcsak egyéni, hanem világnézeti különbségek is vannak a Nietzsche-értelmezést illetően. Aligha értett volna például egyet Gide-del, mikor az kijelenti: „ahhoz, hogy jót mondhassunk Nietzschéről, több szenvedélyre és kevesebb tanultságra van szükség”. Sinkó ui. a művészet mágikusnak tekintett formája ellenére sem helyezte az ösztönt az értelem fölé, pusztán elsődlegesnek hitte — ám nem a rombolás, hanem a *teremtés ösztönét!* Ő ugyanis úgy viszonyul a „dinamit”-hoz — ahogyan egyik józan kortársa nevezte az eretnek gondolkodót —, mint Thomas Mann: »Nemcsak az a művészet, amit Nietzsche nyújt — művészet az olvasása is, és ha őt olvassuk, furfang, irónia, fenntartás kell hozzá, nem engedhető meg semmiféle nyílt, őszinte odaadás. Aki Nietzschét „komolyan” veszi, szó szerint értelmezi, aki hisz neki, elveszett.« A német gondolkodó gyakori ellentmondásossága manipulálhatóvá teszi életművét (amit Széll Zsuzsa sem győz eléggé hangsúlyozni Nietzsche *Válogatott Írásai* bevezetőjében — Budapest, 1972), így kerülhetett sor arra, hogy — Mann szavaival — „nem Nietzsche hozta létre a fasizmust, hanem a fasizmus hozta létre őt”. Sinkó is ezt állapítja meg, csak éppen a baloldal irányában. Egykori mestere tisztázására írt védőbeszédének kulcsmondata így hangzik: »Nem a különböző, egymásnak ellentmondó, egymást váltogató „tanai” teszik őt nagyvá, hanem az az intenzitás, amellyel az optimisztikus liberális szellemtelen idill közepette élve, magával szemben is végső kíméletlenséggel tette fel kérdéseit és *kereste* (ez és a következő kiemelés — S. E.) a megismerést. Az emberi szellem nagy reprezentánsává őt, az immoralistát, az az intellektuális morál teszi, amellyel a passzív „műveltség”, „a bölcs tanító” és „iskolaalapító”, a szellemi eunuchizmus ellenében, a gondolkodást és a gondolatot mint egész személyisége *erkölcsi* szenvedélyét élte át.« Vagyis: Nietzsche is etikusságában nagy, szemben a készen kapott igazságok között elterpeszkedő erkölcsösökkel.

Sinkó magánéletének is vannak a sokszor zászlóra tűzött s legalább annyiszor sárba taposott szerencsétlen szobafilozófus képzeletével összecsengő motívumai. Nem lehetett közömbös a számára,

hogy Nietzsche a *Hajnalpírban* és másutt is dicshimnuszot ír „Izrael népe” vitalitásáról és küldetéséről, szemben a vándorló etnikumot legfeljebb kényszerűségből megtűrő, tartózkodó németiséggel. De az is Zarathustra szellemét idézi (eltekintve alkotójának más műveiben kinyilvánított nőgyűlöletétől), ahogyan Sinkóék a házaseletet felfogták. A nagy remete ti. így prédikált: „... még a legszebb szerelmek is csak elragadtatott hasonlat és fájdalmas izzás. Fáklya, amelynek meredekebb útjaitok felé kell világítania. Önmagatokon túl kell szeretnetek! Így tanuljatok meg előbb szeretni! És ezért igyátok ki szerelmek keserű kelyhét.” Rá emlékeztet továbbá az is, hogy Sinkó előadásai inkább hegyi beszédek, pátoszos rögtönzések voltak, semmint visszakérdezett diktálások vagy szemléleti azonosságot parancsoló, horizontszűkítő útmutatások. Sinkó egyszerűen elvárta, hogy hallgatói (legyenek azok ludovikás tisztjelöltek vagy a Magyar Tanszék diákjai a hatvanas években) egyéni véleményt formáljanak a kultúra jelenségeiről. „Rosszul háláljuk meg tanítónk munkáját, ha mindig csak tanítványok maradunk.” — mondja Zarathustra. — „Most meghagyom néktek: veszítsetek el engem, és találjatok magatokra ...”

S ami minden eddiginél lényegesebb: Sinkó is magáénak vallotta és gyakorlatilag is megvalósította a veszteglésnek, kizökkenésnek számító „tükrözés” helyett a feltartóztathatatlan, az önmagát (s ezért az embert is) mindig fölülmúltni képes Életet; a humanizált ember feletti embert.

„... ÉS A KÉRDÉSEK MEGÖLIK A KÉRDEZŐT”

(Jelzések az életmű ismeretlen zugából)

GEROLD L Á S Z L Ó

Az életmű behatóbb ismerői is csak lényegében két Sinkó-drámáról tudnak, szoktak megemlékezni, az *Elítéltekről* és a *Szörnyű szerencséről*, amelyek az ötvenes évek elején keletkeztek, s mindkettő akkor frissiben színpadra, illetve színpadokra is került, magyarul is, szerbhorvátul is, mindkettő egy politikailag kondenzált időszak ter-

méke, s erényük is, hogy azt a periódust, azokat a sűrű éveket, amelyekben fogantak, megragadták, drámai feszültségű történeté töményítették. Ha ma vizsgáljuk őket, elsősorban nem egykori időszereőségük, hanem mindenkori drámai súlyuk, dramaturgiájuk az érdekes. Mindenekelőtt drámaként kell nézni őket. S ami így szemlélve értékes bennük, az az alakok lélekrajzi ábrázolása és ami ezzel igen szorosan összefügg, az erkölcsi motívumok hálózata, rendszere. Az, ami egykor, az időszereőség fontossága, sőt abszolút fontossága idején csak másodlagos volt, most két, két és fél évtizeddel később már szinte egyetlen értékmérőjévé vált ennek a két drámai szövegnek, melyekről már az egykori napikritika s a későbbi összefoglalók is jó érzékre valló pontossággal állapították meg, hogy háború utáni drámairodalmunk mindenképpen legjelentősebb darabjai, legidőállóbb drámáink.

Egyáltalán nem véletlen, hogy a két drámából ma az erkölcsi motívumok, az etikai problémák emelkednek hegygerincként elének. Ez az eset a Sinkó-életmű jelentős hányadával, ebben rokon Sinkó Ervinnek az ötvenes években írt és előadott két drámája az opus egészével, s ezzel rokon az a három ismeretlen — publikálatlan — dráma is (melyekről ezúttal írok) műfajtestvéreivel és a teljes életművel.

Három közöletlen drámai szöveget említettem, s bármennyire szép és nagyszerű lenne is felfedezni ezeket, elsőnek foglalkozni részletesen velük — egyszer, mihamarabb ezt is el kell majd végezni —, mégis fontosabbnak látszik, nem kizárólag azért, mert az életmű javánál föltétlenül gyengébb művekről van szó, hogy a három dráma kapcsán is a bennük levő erkölcsi problémát vessük fel. Ezek látszanak bennük ma — és azt hiszem, látszottak egykor, megírásuk idején is — a legértékesebbeknek, a legvonzóbbaknak. És így, ezen a szálon épülnek be ezek a szövegek az életműbe, egészítik ki a maguk módján a Sinkó-próza és az esszék, tanulmányok gondolatkörét, problematika-építményét.

Mindhárom szöveg — a Határok, Az öcs és a Szabadságoni címűek — minden valószínűség szerint a harmincas években keletkezett. Az évtized emberi-erkölcsi dilemmáinak drámai formában történő újrafogalmazásai, válaszkeresések az akkortájt érlelődő vagy a később keletkezett, de azt az alkotói-egzisztenciális periódust felölelő prózai életmű árnyékában, drámai adalékok a világot, az embereket, önmagát vizsgáló-gondolkodó író szellemképében.

Mind a három dráma címe alatt ott áll szembetűnően az írói figyelmeztetés: „történi: ma”, vagy: „Idő: az első világháború utáni pár évvel”. Az utóbbi — Szabadságon — esetében a darab folyamán derül ki, hogy tizenkét évvel a világháború után történik, tehát a drámai idő a század negyedik évtizedének a legeleje. A hely viszont — ahogy erre talán már a címből is gondolni lehet — egy nyaralótelep, szálloda valahol a tengerparton. A másik két drámában a „ma” szintén a harmincas éveket jelenti, Az öcs színhelye Párizs, a Határok „egy európai nagyvárosban, Budapesten vagy másutt” történik. Mindegyik mű esetében tehát a drámai idő és a megírás ideje fedi egymást — jelen idejű drámák.

Az idő pontos megjelölése mellett Sinkó Ervin arra is törekedett, hogy a kor kellékei, a színpadi kép szintén félreérthetetlenül mutassák a történetek jelenidejűségét. A Határok kezdőképének színhely-leírása: „Ábel Kálmánék modern városi lakása, nappali szoba. Fix fizetéses entellektüelek szokásos gyári bútorai. Csak a nagy könyvekkel teli könyvszekrény az, ami jellegzetesen szembetűnő. Nyitott zongora, mellette kis kottaállvány, középen ebédhez terített asztal. Néhány ötletszerűen elhelyezett fotel...” A berendezésnek láthatóan azt a funkciót szánja az író, hogy egyszerre jellemezze a helyszínt és azokat, akik ebben a lakásban élnek, akik éppen így rendezik be lakásukat. Ez az írói elképzelés akkor válik egészen funkcionálissá, amikor a darabon belüli másik helyszín leírásával találkozunk. „Nagy nappali szoba Ságiné lakásán. Sok festmény, fénykép a falon. Szemben nagy vitrin, de szembeszökően üres, pár porcelán baba és kínaiszobor-utánszat szétosztva, hogy minden polcra jusson valami. Fotelek, kis asztalok. Széles kerevet, előtte s rajta rengeteg nagy tarka díványpárnákkal. Csak a szoba közepén egy kis szőnyeg. Az ablaknál faragott, antik női íróasztal...” A két szoba önmagában külön, pontosan definiált világot jelent, ugyanakkor viszont alkalmas a szembeállításra, előlegezi a dráma egyik konfliktuslehetőségét, a kétféle élet- és szemléletmód közöttit, s alkalmasint a címet is értelmezi. Hasonló, bár közel sem ennyire kifejezett szembeállítási szándék figyelhető meg Az öcs című drámában, a két zenészerző testvér szegényes atelier-je és Ágnesék jómodú polgári múltat és gazdag jelent mutató lakása között. (A Szabadságon színhelye egy penzió, különösebb meghatározó funkció nélkül.)

Önmagukban esetleg kevésbé tűnnek lényegesnek az efféle enteriőrök, de ha ezekhez társulnak az egyes szereplők és ezek öltözékének részletes leírásai, akkor ebben nem csupán a színház erejében az

irodaloménál kevésbé bízó író, a nem színházi vagy a rossz színházi tapasztalatokkal rendelkező ember bizalmatlanságát kell látni, azt, hogy biztos akar lenni felőle, a színházban — a művészek és a közönség is — úgy értelmezik a drámát, ahogy ő, hanem azt a törekvést, amely megkísérli saját drámáit a harmincas években már ismét elfelejtett, de a századunk drámairodalmát mégis döntően befolyásoló ibseni vonulathoz, a polgári drámában joggal legjelentősebbnek tartott drámaeszményhez kötni. Ennek a szándékának természetesen nem a leglényegesebb mutatói az enteriőrrel és a ruhákkal való meghatározás. Sokkal szorosabb szálakat jelent — bár ahogy emlékszem, Ibsen nevét csak nagy ritkán írja le — Sinkó számára az ibseni polgári lélektani drámához való kötődés tekintetében a hősök önmaguknak és másoknak való lényeges emberi-egzisztenciális kérdéseket érintő örökös, kíméletlen kérdésfeltevése, amely természetszerűen és tegyük hozzá: szükségszerűen is találkozott Sinkónak a harmincas évekbeni emberi, alkotói dilemmáival, ön- és környezetvizsgálatának intenzivitásával. A polgári lélektani dráma ibseni modelljében fedezte fel azt a formát, azt a drámai lehetőséget, amellyel kérdéseit, kételyeit, aggodalmát önmagának megfogalmazhatta, és olvasóinak s talán — bár ez az emigrációban fölöttébb iluzórikus elképzelés lehetett — nézőinek szegezhetette.

A Sinkó-opust vizsgáló munkák egyikében olvashatjuk: „A forradalmak veresége utáni időkben gondolkodásán úrrá lesz a ‚testvér‘ gondolata és a Jézusszeretet képzete.” És ez a kor a három dráma keletkezésének ideje is. Amikor az egykor még szó szerint értelmezett Ady-verssorok — Meghalt az ember kicsi drámáival / Mámoraival, kedves bűneivel, . . . Egész világ gyehenna / S meghalt minden külön pokol . . . — már visszájára fordultak, amikor ismét a külön poklok világa jött el. Ahogy ezt életének, gondolatainak, alkotói szenzibilizálásának több évtizedét is végigkísérő, ezekben az években szintén aktuális Don Quijote-problematika egyik esszéváltozatában megfogalmazta: „A nyugalomát veszített egyéni öntudat a maga követeléseivel és kérdéseivel kivált az autoritatív feleletek kész és kétségtelen világából. S aki egyszer kivált, annak immár minden kérdéssé válik.” Ez a kiválás érzete és felismerése gyötri drámáinak alakjait. És lévén, hogy éppen drámákról meg drámahősökről van szó, kapóra jön az idézet folytatása, amely a drámaköltők legnagyobbikára hivatkozva akar súlyt, jelentőséget szerezni az író tételének: „Shakespeare emberei a világgal, a sorssal, a többi emberrel szemben kérdéseket tesznek fel, és a kérdések megölik a kérdezőt. Az ő hősei,

mint valami kiszámíthatatlan veszedelmes kalandokba, belehalnak abba, hogy a maguk lelke szerint akartak élni.”

Ehhez azonban nem elegendő csak akarni, főleg nem egy olyan korban, amely az egykori szép remények romjain botladozik a jellennél is bizonytalanabbnak látszó jövő felé. A boldogsághoz, annak az emberi jognak a megvalósításához, „hogy szeressék és hogy boldog legyen”, Sinkó, a gondolkodó értelmiségi, számára egyformán elengedhetetlenül szükséges a bukás okainak a vizsgálata és az emberrel együtt élők, szűkebb környezetéhez tartozók iránti viszonya, mert mindkettő az egyéni boldogság feltétele, akárcsak az önmagával való szembenézés, s mindezek annak az összefüggésnek a függvényei, amit Sinkó művei kapcsán nem véletlenül „etikus fantáziának” emlegetnek.

Az önmagával való megbékélés legfontosabb előfeltétele az önmagával való konfliktus megélése. Más szóval: olyan önmagával való szembenézés kell, amely éppen konfliktus voltával, a kérdések, dilemmák meredtek megfogalmazásával elsősorban drámai forma után kiált. S ezt lelte meg Sinkó az ibseni drámamodell önvizsgálatot tartó és a másokkal való együttélés lehetőségét kereső, kérdéseket feltevő lélektani helyzeteiben.

Ezek után érthető, hogy mindhárom drámában nyomatékosan, premier plánban mutatkozik az áldozat problematikája.

Hogy nem olyan egyszerű, a szó köznapi értelmében vett problematikáról van szó, bizonyíthatja, hogy a három drámában nem az áldozat-téma másolataival vagy akár egymástól alig eltérő módoszataival találkozunk, hanem *különféle* áldozatokkal. Az ibseni modellt talán legjobban megvalósító Határoknban például két, lényege szerint különböző áldozatot látunk. Nemcsak az okok, hanem a következmények tekintetében is. A két áldozat az anya, Ságiné és a lánya, Abel Klára. Az utóbbié az izgalmasabb, a modernebb. Klára egészen más életet él, mint a polgári vagy azt is mondhatnánk, nyárspolgári világot, attitűdöt képviselő anyja. „Egyetemre jártok, politikáról, tudományról vitatkoztak a férfiakkal. Én mindezt nem tettem, de volt egy otthonom — láttuk már a két 'otthon' leírása közötti különbséget —, amit dédelgettem, egy mágikus kör, amelyben minden kis kép, nipp az én lényem megsokszorozódása volt, az nem egy lakás, az egy otthon, egy nő otthona volt” — mondja Klárának Ságiné. Ebből félreérthetetlenül következik, hogy Ságiné úgy áldozta föl magát, mint egy nő, a fogalom tipikus polgári értelmében: férjhez ment Ságihoz, noha — ezt meg is mondta neki —

nem szerette különösebben, de mivel a férfi azt mondta, hogy nem tud nélküle élni, ez meghatotta, megkönyörült rajta — és második férjéül választotta. A házasságból tízévi veszekedés és még tízévi pörösködés lett, a vége pedig Ságiné öngyilkossága. Összeroppant a maga választotta áldozat súlya alatt.

Klára is feláldozta magát. Olyképpen, hogy noha boldog házasságban élt férjével, a börtönt is megjárta szocialista újságíróval, lefeküdt egy ismeretlennel, aki a tüntetést szétzavaró rendőrök elől menekült Klaráék lakásába. Amikor mindenről beszámol férjének, a következőképpen érvel, kívánja tettét igazolni: „Hát nem az volt a mi életünk nagy tartalma, akarata, a hit, hogy nem magunké, nem magunknak vagyunk? És ha neked szabad volt két börtönben töltött évet az életedből odaadnod azért, amit hiszel, mért volna szabad nekem határt vonnom és azt mondanom annak, aki követel: a testemet nem?” Klára bizonyítani akarja, hogy ő *ember*, s öntudatra akarja rázni — „ezt a hunyászkodó tekintetet, ezt nem tűröm, nem bírom...” —, aki erre rászorult, de képtelen, fél öntudatos lenni, ha egy meleg lakásba, jól öltözött emberek közé vetődik. Megengedi, hogy megmelegedjen, meleg levest ad, szépen, emberi hangon szól hozzá, s akkor sem tiltakozik különösképpen, amikor a férfi egyszerre nem elégszik meg ennyivel. Megkérdezi, „milyen színű a szemem”, mert azt akarja, hogy ne csak megszánt ember, hanem férfi lehessen, akinek joga van a nőhöz. „Senki se akar engem, mindenki csak velem akar valamit, igen, ez az, nem engem, velem” — mondja Klárának, s még hozzáteszi, hamarosan ismét rab lesz és örülni akar, boldog akar lenni. Mind a ketten csalódnak. A férfi, ahogy Klára férjének mondja, mert „mintha a hideg halált öleltem volna”, Klára viszont mert az efféle odaadás minden tekintetben azonos a semmivel. Jogos a töprengése: „Mindenkinek, aki partról látja, hogy valaki fuldoklik, utána kellene vetnie magát, hogy kimentse, és mégis nem mindenkinek szabad utánavetnie magát. De ezt az ember csak azután tudhatja meg.” Ezzel a felismeréssel cseng össze, amit Klára anyja mond, látszólag a lánya „tettét” kommentálva, de valójában a saját áldozata felett tartva ítéletet: „nem minden áldozatnak a füstje száll az ég felé”. Ő öngyilkos lesz, Klárának viszont, bár megrezzen az áldozat, mindenféle áldozat vállalásától — „nincs senki, akinek én már egy szót is mernék mondani segítő szándékkal?” —, mégis van ereje vállalni saját tévedését — ezt csak tetézi, hogy az ismeretlen férfi nem segítségre szoruló proletár, hanem közönséges szélhámos volt, aki a börtönben „nem eszmékről, nem

könyvekről” álmodott, hanem „mindig, mindig fehér, tiszta, ápoltság asszonykarokról, meleg mellekről, ölelésről...” —, és öngyilkosság helyett azt hirdeti, hogy az ügy győzelménél fontosabb az ügy igazsága. Ennek érdekében vállalja: „tévedésem énbőlőlem jött, az én utamhoz tartozott” — tehát az áldozat győzelménél fontosabb az áldozatvállalás ténye.

Csak látszólag simább, egyszerűbb az az áldozat, amellyel a másik, Az öcs című Sinkó-drámában találkozunk. Itt a fiatalabb testvér tesz meg mindent, hogy az idősebb karrierje befussa azt az ívet, amelyet mindkettőn vágytak, de amely csak egyiküknek adatott meg. Vállalja a slágerszerző, a kabarédalok komponistájának kétes hírét, és mindent előteremt. Maliciózusnak tetszhet azt mondani, hogy friss számocától okos, szép és gazdag lányig mindent szerez, de valóban ez történik: „Neked hoztam, hát persze! Neked, Péter, neked... Hiába, házhoz kell neki szállítani mindent, de mindent... Hát csak nem gondoltad, hogy Ágnes majd engem...” S Ágnes valóban nem Sándort, hanem Pétert szereti meg, az ő felesége lesz. Bár sohasem érti meg a fiatalabb testvér viselkedését, mérhetetlen áldozatvállalását.

ÁGNES: (*Sándorhoz, melegen*) Mondd, hogy lehet hinni egy Istenben, aki emberáldozatot követel.

SÁNDOR: (*vergődve*) Csak abban hiszek, hogy vannak hivatott emberek, s az én istenemet hűségnek hívják.

ÁGNES: Szegény kis öcs. Furcsa egy isten ez a hűség, akiért hűtlenné kell válni önmagunkhoz.

SÁNDOR: Te nem tudod, hogy mi az: áldozat?

ÁGNES: Látom. De én nem mernék annak a szemébe nézni, akiért csak egyszer is áldozatot kellett volna hozni.

S hogy milyen óriási súllyal nehezedik az áldozat arra, akiért hozták, igyekszik bizonyítani a dráma is. Péter — miután ráébred öccse önzetlenségének árára, miután az elért boldogságban boldogtalanul érzi magát, képtelen tovább dolgozni, összeroppan. „Mindent megszerezte nekem, s ezzel fosztottál ki” — mondja Sándornak, és ennek a tudatában, a felelősség terhe alatt s azzal a nyomasztó érzéssel, hogy sem nőt, sem sikert nem a saját erejéből szerzett — az öngyilkosságba menekül. A Sándor—Péter—Ágnes vonulat mellett második plánban húzódik meg az Andrej—Jelizaveta Petrovna —Ágnes vonulat, mely sok szempontból hasonlít az előbbire. Itt is

áldozatról van szó, Jeliszaveta Petrovna szerelemből követi az emigrációba Andrejt, majd megbetegszik, s amikor felbukkan Ágnes, aki iránt Andrej természetesen nem közömbös, Jeliszaveta Petrovna felcseréli az orvosságokat, az öngyilkosságnak ezt a változatát választja, s ezt Andrej, aki a történetet elmeséli, jól tudja. Tudta már akkor, amikor az orvosságcsere megtörtént, de gyenge volt tiltakozni ellene, akkor Ágnesre gondolt, s ez a büntudat állandóan kíséri. Mondja is Sándornak: „Mindent feladni egy emberért: ez az, amit nem szabad.” S ez a tanulság, amellyel Jeliszaveta Petrovna tragédiája szolgál, Sándornak is figyelmeztető lehetne, de már késő. Két öngyilkosságról értesülünk a darabban, s nagyon sajátos, hogy mindkettő mélyreható emberi változásokat eredményez. Andrej lemond Ágnesről, sohasem kell már neki, az ő mellén Jeliszaveta Petrovna halála, tragédiája ül lidércként, többé nem szabadulhat annak az áldozatnak a súlyától, amit érte, az ő remélt boldogságáért hozott egy beteg nő. Szerepcsere történt. Akárcsak Péter öngyilkosságával. Ezután már Sándor sem lehet olyan nyugodt, megelégedett azzal, amit tett, a Péter nevű lidérctől feltehetőleg nem szabadulhat, s remélhetőleg Ágnes is megváltozik majd, rájön, hogy bármennyire is a másik ügye az áldozat, őt sem hagyhatja közömbösen, ami körülötte, őt is érintve, történik. Veszélyes játék, bármennyire is szép az áldozatvállalás, a mérhetetlen önzetlenség, a magunk irányában mindenről lemondó segítőszándék.

Az imént említett lidérc, a büntudat kérdése sokkal erőteljesebb formában, központi helyen jelentkezik a Szabadságon című, harmadik Sinkó-drámában. (Sági lidérce a Határookban Klára apjának, Ságiné első férjének emléke.) Mágócsi a józan, boldog családi életet élő cégvezető a tengerparti villában összetalálkozik valakivel, aki egyszer csak felborítja nyugalmát. Nem szerelemről van szó, hanem egy kínzó háborús emlékről. Összetalálkozik azzal a nővel, akinek a férjét a háború alatt az ő parancsára lőtték le. Lelkiismerete felébred, szenved, egész további életét céltalannak látja: „Te — mondja a feleségének —, a gyerekek, az egész életem őt illeti meg, a halottat, a megölt embert, és én az ő otthonában ülök, őhelyette vagyok itt a tengerparton.” És Mágócsi cégvezető számára semmi sem jelent elfogadható magyarázatot, megnyugtató érvet, az sem, hogy ez csak egy eset volt a sok-sok millió közül. „A valóságban én vagyok és te vagy és Carambul — itt történt az eset — van és a hatvanhét millió csak egy szám... A számtanban hatvanhét millió több, mint

egy, de aki hatvanhét millióról beszél, kevesebbet mond a háborúról, mintha ezt a szót mondja: én... Hová menjek, honnan tudom, hogy a következő nemzetközi hotelben nem fogok-e egy másik asszonnyal találkozni, kinek a fiát vagy talán apját öltem meg?... Én adós vagyok neki, egy emberélettel vagyok adós.”

Mintha csak Mágócsi Dénes magánkérdésének, privát problémájának az egyes ember elementáris büntudatérzetével megfogalmazott dilemmájára próbálná megadni az esszé elvontabb, általánosabb, filozofikus formájában Sinkó a Don Quijote útjainak néhány sorával a feleletet: „... a történelmi élet síkja mellett van az egyén életének egy másik síkja is: ez ő maga, aki nemcsak a történelmi kollektív egységébe, hanem a maga egyszeri, redukálhatatlan és felelős, önmagával szemben is felelős individuális egységébe van bezárva...” Tehát feloldozás nem létezik, az ember felelős azért, amit tesz, méghozzá a körülményektől függetlenül. Vagy mégis van kiút, létezik elfogadható megoldás? A dráma erre is utal. A nyaralást váratlanul megszakító Mágócsiék indulása előtt mondja a meditáló, révedező férjnek a felesége: „Nem bánom, de gyere már.” Jelezve, hogy azért mégis mindig a jelenben, az adott pillanatban kell élni, ezt kell elsősorban realitásként felfogni és elfogadni. Így felesel a reális élet mindennapi gyakorlata a filozofikus igazságokkal...

Az előző két drámában az a bizonyos kízó lidérc, büntudat csak másodlagos volt, ebben ezt a szerepet az előbbieken annyira hangsúlyos áldozat kérdése veszi át. Mágócsi gyötrődései mögött húzódik meg sógorának és annak feleségének kapcsolata, amely azal végződik, hogy a nő öngyilkos lesz, feláldozza magát, ne legyen többé férje érvényesülésének útjában. „Igen, maga csak ne csúfolódjon, tönkretette a karrieremet” — mondja a férj. „Épp ez az, amit akartam, a karriert összetörni, amit utáltam...” — replikázik a nő, aki végül is a felelősség súlyától összeroppanva a halálba menekül.

Talán meglepő lehet, hogy mind a három drámában öngyilkossággal találkozunk. Ez természetesen nem annak az elkeseredésnek a következménye, amit a Szabadságon zárómondatában eképpen fogalmaz meg az egyik szereplő: „Hullaszagú a világ, melyben emberek csak azért élnek, mert nem haltak meg.” Bár a kor és benne Sinkó hányattatása elég okot adhatott az ilyen pesszimista konklúzióra is. A revolver, mindhárom esetben, mégis elsősorban drámai kellék, a halál dramaturgiai szükségszerűség. Lehetne ugyan szerencsés, boldog befejezést is odabiggyeszteni a drámák végére, de

akkor egyszerre — visszafelé — hamissá válna minden gondolat, kétely, áldozatvállalás, szenvedés. Ám igazi tragédiává sem lényegülnek ezek a drámák és a bennük levő sorsok. Talán csak Klára — a három közül legjobb, talán ma is eljátszható Határok nőalakja — mérhető azzal a tragédiai mércével, amelyet Sinkó *a Sorsdöntő levelek* előszavában így fogalmaz meg: „A görög tragédia szerint az ember a sorsnak olyan áldozata, aki fölötte áll... a sorsának akkor, ha szenvedélyesen tudatos emberként reagál rá...”

S ami különösen szép, hogy Sinkó épp egyetlen, leginkább tragikus hősnének nem adja kezébe a revolvert.

JEGYZETEK AZ EGY REGÉNY REGÉNYE ETIKAI ÖRÖKSÉGÉRŐL

BOSNYÁK ISTVÁN

„Minek szóvátenni azt, ami ma már múlt? (...) Mire jó a halottidézésnek ez a meddő szenvedélye, mikor a jelenkor emberének a jelenkor problémáival kell megküzdeni.

De hisz épp ez az. Csak az élő ember, csak a jelen, melyben a jövő sorsa is eldől, csak az élet az, ami szóra érdeemes. (...)

Megtanultuk: nincs az az eszme, de az a társadalmi rendszer se, mely önműködően szabaddá teszi az embert.

Minden forradalmi koncepciónak, megvalósulása minden történelmi fokozatán, a lankadatlanul megújuló újabb megismerések és bírálatai szerint kell módosulnia. Mindannak, ami megvalósult, az ember anyagi és erkölcsi szükségletének, mint legfőbb kritériumnak megfelelően kell szüntelenül újjá értékelnie saját létét és eredményeit.

»A Szombat az emberért teremtetett, nem az ember a Szombatért« — ennek az ősi, evangéliumi lázadásnak nem múlt el az időszerűsége. A humánumnak e fundamentális irányelve nélkül az eszme és minden igazság — ihlető, embert felszabadító erőforrás helyett öncélú, vakító és vak fétissé válik.

S akiknek egy eszme vagy társadalmi rend fétissé vált, azok lehetnek vagy lehetnek személyszerint bármily nemes, lelkes és minden áldozatra kész emberek is — sőt, mennél inkább készek minden áldozatra, annál inkább elkerülhetetlen sorsuk lesz az az önmegtagadás, melynek megvan ugyan a pátosza, de mégse egyéb, mint rendszeresen és sikeresen keresztülvitt erkölcsi és szellemi öncsonkítás, melynek végső következménye az emberi viszonylatok gyilkos dehumanizációja — ad maiorem gloriam dei.”

(Sinkó Ervin: Még egy utóirat [az *Egy regény regényéhez*], 1965)

Századunk magyar irodalmában a sinkói életmű képviseli forradalom és erkölcs, politika és etika viszonyának legsokoldalúbb és legintenzívebb megközelítését.

Amíg a felszabadulás előtti életműrészlet, sommásan szólva, a korszerű erkölcsi szenzibilitás és a mozgalmi létforma kapcsolatát, illetve a forradalmi cselekvés és inaktivitás etikai problémakörét a fegyveres győzelmet *még ki nem vívott* mozgalom és forradalmi harc viszonyai között vizsgálja, addig az 1945 után kilombosodó sinkói alkotótevékenység ugyanezt a tematikát immár a fegyveres győzelmet *kievített* forradalomra vonatkoztatja.

E második időszak legértékesebb dokumentumát — pusztán ilyen szempontból nézve — kétségtelenül az 1935/39-es moszkvai és párizsi naplójegyzetekre alapuló, horvátul már 1955-ben megjelent emlékirat, az *Egy regény regénye* képezi.

Ez a monumentális mű — a sztalini „szocializmus-modell” politikai és esztétikai valóságának könyörtelen marxista demisztifikálása mellett — tetten ér és időállóan lemeztelenít egy sajátosságosan eltorzított erkölcsiséget is. Hogy *milyen* szellemi, politikai és etikai platformról, s *milyen* alkotói szándékkal teszi ezt, arról jól tanúskodik — ezért is idéztük ilyen hosszasan — a mottóként vett utóirat is, a mű tervezett második kiadásához.

Jegyzeteink viszont, ezen túlmenően, azt szeretnék vázolni, hogy 1. milyen erkölcsszociológiai és 2. erkölccpszichológiai tanulásai vannak e kapitális Sinkó-műnek, s e kettős tapasztalatkörre alapozva, 3. milyen általánosabb, erkölcsfilozófiai és normatív-etikai elveket és igényeket affirmál, miközben nemcsak pusztán történeti/dokumentáris, de igen értékes *posztulatív* hivatást is teljesít.

1. A piramidális alakzatú rendszer piramidális szerkezetű közerkölcs

A rekonstruált naplóként megírt emlékirat erkölcsszociológiai valóságában az emberi egyedek azon mechanikus tömege — állközössége — képezi a legszélesebb alapot, amelyet *Ténylegesen* jórészt megfosztottak az erkölcsi szubjektum közismert alapismérveitől is. *Ideologikusan* viszont — a Nép tökélyig vitt szószátyár hipertrofálásával — mítikus magasságokba emeltek.

A *konkrét* egyes embernek, a dolgozó és alkotóegyednek e képmutató sztalini értékrendszerben az a *valós hely* szabta meg a tényleges érték-(telenség)ét, amelyet ez az egyed az államkapitalista/bürokratikus termelési, elosztási és döntéshozatali rendszerben elfoglalt.

Nemcsak a jellegzetesen sinkóinak is mondható, a hitessége mellett is viszonylag éber kritikai látás és objektív tájékozódás, de a személyes tapasztalatok is — az *Optimisták* kéziratának két évig tartó vesszőfutása, az állandó kilincselés a moszkvai szerkesztőség-labirintusokban, a „Mosz-

filym"-mel kötött s végül is bíróságon végződő munkaviszony, a moszkvai magyar emigráció körében szerzett információk, de nem utolsósorban a 14 000 munkást foglalkoztató golyóscsapágygyárban (is) rendelő orvos feleség személyes tapasztalatai — a *közvetlen* megismerés hitelével tanúsítják szerzőnknek: a harmincas évek moszkvai valóságában, a forradalmi proletariatus győztes államának fővárosában a legalacsonyabbtól a legmagasabb társadalmi intézményig voltaképpen mindenütt az az alkalmazott-típus a leggyakoribb, akinek magatartása nemcsak hogy forradalmárra, az emberiség egészét átfogó forradalmi gondolat szenvedélyes és merész harcására *nem* emlékeztet, de épp ellenkezőleg; a szerepét átlátszóan rosszul játszó, örökösen tojástáncot járó — Rosenkrantzot és Guildenstern-t testesíti meg... „Mintha láthatatlanul mindig jelen volna, megfélemlítően ott lebegne fölöttük és körülöttük valami felsőbb hatalom — valami, ami annyira kiszámíthatatlan s amitől úgy inukba száll a bátorság, hogy legszívesebben semmit se kezdeményeznének, mert ha, sajnos, a semmittevéés is negatív értelemben cselekedet, mégis kevésbé kockázatos, mint megtenni valamit, vállalni a felelősséget egy önállóan elhatározott cselekedetért. Mindenesetre viszonylag kevésbé kockázatos a halogatás, és nem viszonylagosan, hanem abszolúte biztosabb, ha sikerül megtalálniok a módját, hogy ténylegesen ne legyen döntő részük abban, amit formálisan tesznek vagy nem tesznek.”

A tényleges öntevékenység, a felelősségteljes ön-igazgatás elenyésző lehetőségétől is megfosztott emberi egyedeknek e társadalmában, a végsőig centralizált — piramidális felépítésű — társadalmi mechanizmusban az erkölcsi értékrendszer sem lehetett más, csakis — piramidális szerkezetű. Az „erkölcsi felépítmény” ti. csak így simulhatott hozzá „természetszerűen” a rendszer gazdasági és társadalmi szerkezetéhez, s alapvetően fontos történelmi hivatása, korrekatív funkciója helyett így érvényesülhetett leginkább — az apologetikus.

Az *Egy regény regényében* e globális rendszerhez simuló erkölcsi értékrend legalsó lépcsőfokán a felelősségteljes erkölcsi szubjektum ismérveitől — a rendszer egész logikájából következően — „természetszerűen” megfosztott, önállótlan, „fölfelé” mindig kiszolgáltatott emberi egyed áll. Fölötte viszont — az értékskála közepén — egy ideologikus, nem-valós, fiktív erkölcsi instancia foglal helyet. Azon „erkölcsi közvélemény”, amelynek a napidirektívák és rendszeres tudatmanipuláció révén egy más, egy *valóságos* fentebb instancia szabja meg, hogy miről mi is legyen — a „morális véleménye”. Ez a valóságos instancia pedig: a sztalini állami és pártvezetőség, különböző területi szinteken. Az az országos vezető elit, amely *ténylegesen* csak egyirányú kommunikációt tart fenn az autonóm termelői, társadalmi és erkölcsi egyediségüktől megfosztott egyedek állkolektívumával, a „köz”-zel: a fentről lefelé haladót, a direktivisztikusát. Illetve, más szóval: a centralisztikusát, a lenini *demokratikus* centralizmusból a demokratikus elemet — „sikerrel” száműzött. E piramidális erkölcsi

értékrendszert aztán Sinkó emlékiratában is a történelmi tényállásnak megfelelő, a legfelsőbb vezető elit instanciáján is felül álló meta-instancia, a Népek Boldogítója tetőzi.

A „köz”-erkölcs mechanizmusának e hierarchikus és végső soron egyetlen deifikált Ítélobíróban kicsúcsosodó építményét egy módszeres tudatmanipulációval kitermelt emberideál és sajátágosan eszményi erkölcsi magatartásforma támasztotta alá. Az emlékirat egy helyütt úgy határozza meg e manipulatív eszményt, hogy a harmincas évek Szovjetuniójában „olyan embert akarnak formálni, aki egész szellemi struktúrájában a hamleti vagy fauszti típus teljes negációja. Egy embert, akinek ne legyenek olyan kérdései és kétségei, amelyre már előzőleg nem állnának készen a feltétlenül elfogadható, kétséget kizáró autoritatív válaszok. A szovjet ideál olyan ember, aki maximális szorgalommal sajátítja el az autoritatív és minden további kérdést már csirájában feleslegessé tevő, kidolgozott feleletek sorát.” E siralmasan-alacsony „tanítványa” szintre sülyesztett embereszményt másutt meg — a Népek Tanítójának ízléstelen kultuszáról szólva — úgy konkretizálja az emlékirat, hogy a sztálini rendszer „a kizárólag Hitlernek hódoló, módszeresen dehumanizált hódító nemzet ellenében mind félreérthetlenebbül alakítja ki a maga eszményképét: a csak Sztalinnak hódoló, »tanítvánnyá« redukált embert, aki kérdései végleges határáként a Tanító feleleteit és utasításait ismeri el, s e határon belül — ez az eszménykép — spontánul derűs, magával és a dolgok menetével elégedett, gyermekien bizakodó és még hálás is.”

Hogy aztán ez a módszeresen szorgalmazott, manipulatív eszmény végül is „sikeresen” testesült meg, azt az emlékirat szerzője a kirakatpörök tragikus szereplőinek teljes demoralizáltságán tapasztalja a legnagyobb döbbenettel: Október forradalmi klímáját a sztálini rendszernek olyannyira „sikerült” egy ízig-vérig *alattvalói* klímává torzítani, a *szófogadást* forradalmi erényként érvényesíteni, a jobbra törekvő emberi egyed *kritikus gondolatát* s az emberinek a fogalmától elválaszthatatlan *minimális emberi büszkeséget* is államellenes bűnné kamuflálni — hogy még Október egykori legendás forradalmárai is tragikusan-túlbugzó és önmegalázó „tanítványként” viselkednek a megrendezett tárgyalásokon. Anélkül, hogy „vallomástevő” szavukban egy szikrája is felvillanna az elementáris emberi büszkeségre legalább valamelyest is emlékeztető ön-tudatnak.

A korszerű, deteologizált, „középkoriségától” megfosztott emberi erkölcs nyilván ott kezdődik, ahol jelen van a viszonylag autonóm, a tetteiért, aktivizmusaért (s persze a passzív félreállásáért is) mindenkeltől és első-sorban *önmagának*, a maga viszonylag szuverén erkölcsi szenzibilitásának felelős emberi individuum. Az az erkölcsi szubjektum, akinek a társadalmi praxis egészében, s így az erkölcsi szférában is adva van a *felelősségteljes választás* gyakorlati lehetősége.

A sztálini rendszer viszont már az *Egy regény regénye* fent vázolt erkölcspszichológiai valóságával is *lehetetlenné* tette az ilyen emberi egyéniség

tömeges kialakulását és általánossá levését a korabeli szovjet társadalomban. Ha ehhez hozzávesszük még az emlékirat azon tanulságát is, hogy a sztalin állam a tökélyig fejlesztette a gyanú közszellemét, a besúgórendszert és a „preventív igazságszolgáltatás” azon szörnyűséges, gyakorlati irányelvét, hogy inkább több száz *ártatlan* ember is lakdjon, mintsem hogy egy, aki árthatna az államrendnek, szabadlábban maradjon — akkor nyilvánvalóvá lesz a tömegméretű demoralizálódás objektív, erkölcszsociológiai alapoka. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a szörnyű történetekkel szembeni politikai és erkölcsi szembehelyezkedés elmaradásának nem az emberi „gyávaságban” kell keresni a magyarázatát, hanem a gazdasági, politikai és jogi *rendszerben*, s a dolgozó és alkotóembernek e rendszerben betöltött *nyomorúságos szerepében*.

A negatív erkölcszsociológiai valóság morális szubjektumot és emberi erkölcsiséget felörlő jellegére az *Egy regény regénye* két alapvető történelmi magyarázatot — magyarázatot, s nem fölmentést! — talál: Október világforradalmi lendülete annak idején tragikusan megtört a nemzetközi munkásmozgalom gyengeségén, s az egyetlen győztes forradalomnak ilyen módon a „szocializmus egy államban” hátrányos viszonyai között kellett megszilárdulnia és kialakítania az önnfenntartás politikai eszközeit és módszereit, mégpedig a cári múlt negatív hagyományával is kezelve; másrészt viszont Hitler hatalomra jutása és a „nemzetiszocialista” Németország fenyegető veszedelme ugyancsak oka — és ürügye! — volt a sztalin politika demoralizálódásának, az alapvető politikai erkölcs fölszámolásának s a politikai jezsuitizmus tökélyre emelésének.

Ezek a történelmi tények — mint majd látni fogjuk az emlékirat normatív-etikai tanulságainak számbavételénél — meggátolták Sinkót abban, hogy etikai idealizmussal ítélje meg a harmincas évek Szovjetuniójának embertelen közérkölcset. Ugyanakkor viszont *nem* gátolták meg abban, hogy — épp az adott erkölcszsociológiai normatív-etikai szubjektivizmussal ítélje meg az egyes-emberi erkölcs már-már szükségszerű megtörését és tragikus kapitulálást a piramidális alakzatú gazdasági, politikai, jogi és erkölcsi rendszerben. Íme, csak egyetlen példarészlet ennek bizonyítására:

„Kollektív csalás eredményeképpen mindenki úgy tett, mintha valamennyien egyetlen egységes egyetértő kollektívumot alkotnánk, noha csak a csalás volt kollektív, míg az a tele torokból hirdetett népakarat és közvélemény itt a valóságban egyáltalán nem létezett; ami létezett, az egy felülről szuggerált, de mindenkinél erősebb fantom volt. Aki csak tehette, igyekezett elrejtetni a maga magányos személyét az elrendelt »szovjet közvélemény« mögé, igyekezett láthatatlanná válni úgy, hogy belevegült abba a fiktív kollektívumba, amelynek létét »fentről« deklarálták, s amelyről mindenki deklamált, s melyhez mindenki igyekezett hozzáhasonulni, mert ez a fantasztikus mimikri volt az egyetlen módja annak, hogy az ember megmenekedjék a mindenkire leselkedő veszedelmek

elől. Akinek nem sikerült ez a mimikri, az egyszerre egyedül találta magát, úgy érezte, mintha egyedül ő volna magányos, teljesen elhagyatott egy világban és egy világ ellenében, melyben minden igazán emberi és emberien valóságos megszűnt valónak lenni és pusztá káprázattá vált, míg vele ellentétben a fantom (»a nép akarata« és »a szovjet közvélemény«) nevében egyedül az államhatalom a realitás, az a hatalom, melynek ellenállhatatlan sötét akaratát a skrupulus nélküli cinikus jogász és hóhér, az államügyész, Andrej Visinszkij képviseli.”

Íme a sinkói erkölcsszociológiai magyarázata annak, hogyan és mivel biztosította a sztalin rendszer, hogy 170 milliós lakossága egy szörnyűségesen korszerűtlen „tolsztojánizmusba” merevüljön, hogy erkölcsi szubjektivitásától megfosztva — „ellent ne álljon a gonosznak”. Amely pedig immár nemcsak alapvető emberi és erkölcsi méltóságát, de pusztá életét is veszélyeztette a gondosan kiépített, gigantikus lágerrendszerrel.

2. A dehumanizált erkölcsszociológia

Az *Egy regény regénye* a fent vázolt erkölcsszociológiai valóság mellett — s vele szerves összefüggésben — tartós alkotói és történelmi dokumentumot állít annak a sajátságosan eltorzult erkölcsszociológiának is, amely áthatotta az autonóm erkölcsiségétől rendszerbeli állapotokkal és viszonyokkal többé vagy kevésbé megfosztott korabeli szovjet állampolgárt.

Az emlékirat eközben a lakosság három főbb kategóriájának az erkölcsszociológiájához szolgáltat időálló adalékokat: a szovjet polgár, a sorban maradt s csak „belülről” lázadó kommunista-individuum s végül, a kiközösített forradalmár erkölcsszociológiájához. Vegyük sorba ezeket az adalékokat, a fenti kategóriák szerint.

A közönséges állampolgárok milliós tömegeiben, az *Egy regény regénye* tanúságaként, a rendszerbelileg éltetett és megkövetelt erkölcsi konformizmus, apologetika és „tanítványi” emberideál végül is kitermelt egy olyan paradoxális „erkölcsi közérzetet”, amely azt sugallta a hatása alá vont egyedek milliós sokaságának, hogy minél inkább mentesek a jobb és igazságosabb kívánságától — vagyis *minden* erkölcs alapvető mozgatórugójától, ama „Sollen” imperativusaitól —, s minél elégedettebben és apologetikusabban élvezik azt, ami van és ahogy van, — annál különb, sőt forradalmibb szovjet állampolgárok! „Az elégedettség valósággal erkölcsi legitimáció, és ilyen módon az önelégültség a forradalmi erények sorában kap helyet.”

E paradoxális „erkölcsi” közérzetnek az emlékirat lapjain fölsejlik aztán egy még paradoxálisabb erkölcsszociológiai folyománya. Amennyiben ti. az ily módon nemcsak ideológiailag, de erkölcsileg is preparált állampolgár úgy érzi, hogy sehogy se tudja utolérni ezt az úton-útfélen harsogott és

megkövetelt emberideált, akkor lassan kikezdi a rossz lelkiismeret s birtokába veszi a félelem: „fél attól, hogy rajtakaphatják, s vigyázni fog, hogy elkerülje a büntetést, melyet, ha valakire lesújt, megérdemeltnek kell tekintenie, mivelhogy titokban magán tapasztalja, hogy a legbuzgúbb igyekezet is csak megközelítheti, de meg nem valósíthatja a derűs ideált és e derűs ideál szigorú követelményeit.”

Micsoda paradoxon-sor! Rossz lelkiismeret amiatt, hogy nem lehet eléggé sikeresen likvidálni — a maradék-lelkiismeret létezővel szembeni jogos erkölcsi követelményeit! Büntudat amiatt, hogy nem lehet eléggé gondtalanul és eléggé derűsen szemet hunyni — az egyetemes bűnösség sejtelme és látványa, a létező szörnyű infámiája fölött! És rettegés a büntetéstől, mely nem az amoralitást, hanem az alapvető, minimálisra szűkített — emberi erkölcsiséget szankcionálja!

Az állampolgárok tömeges demoralizálódását, másrészt az egyes-emberi tehetetlenség érzése, még a legjobb intencióktól is vezérelt, legnemesebb erkölcsi tevékenység *képtelenségének* az érzete is nagymértékben elősegítette. „Valamiféle egyéni kezdeményezés annak érdekében, hogy az eseményeknek más irányt adjon, vagy legalábbis, hogy valaki valami módon befolyásolni akarhatná őket, önmagában oly abszurdum volt, amilyen senkinek eszébe se juthatott; a legkedvezőbb esetben az egyes ember csak afelől gondolkodhatott, hogy milyen módon alkalmazkodják egy fölülről, az ő személyes kívánságától és akaratától függetlenül teremtett helyzethez.”

Végül, de nem utolsósorban, a tömeges demoralizálás „hathatós” erkölcspszichológiai eszköze volt a konkrét embertől, a konkrét szovjet állampolgártól nemcsak „elidegenült”, de valósággal metafizikai magasságokba elrugaszkodott sztálini/visinszkiji Igazságszolgáltatás is. Az az irracionális jogi mechanizmus, amely az erkölcsi szubjektum alapismérveitől amúgy is megfosztott állampolgárban egy végső érzelmi terrorizáltságot váltott ki.

„... »Isten szeme mindent lát, látja a legelrejtettebb gondolatot is« — ez az elképzelés egy, még álmainkba is betolakodó emberfeletti titkos ellenőrről, főfelügyelőről, egy a minden lépésünket, minden idegrezzenésünket számon tartó korlátlan hatalmú Titkos Rendőrrel, aki egyben Bíró és Ítéletvégrehajtó is — ez az elképzelés az ismeretlen hatalmaktól szűkölő, tehetetlensége érzésének paroxizmusában hallucináló, félelmeiktől megnyomorított emberi szellem félelmeinek valósággal tökéletes definíciója, a terrornak mint szubjektív állapotnak a legfelső fokú megnyilvánulása” — emlékezik vissza egy helyütt az emlékirat szerzője a témához illő szarkazmussal az egykoron saját magán is tapasztalt érzelmi kiszolgáltatottságra, teljes védtelenségre, s a továbbiakban e remekül megragadott erkölcspszichológiai fenomén *kettős* arculatát rajzolja meg.

Ez a mindenhova elérő és mindent átfogó mágikus és zsarnoki terror egyrészt megfosztja az embert a magányához, szuverén individualitásához

és felelősségteljes önálló tevékenységéhez — erkölcsi aktivitásához — való jogától. Mint a középkori vallási terror, voltaképpen ez is az emberbe oltja „a mindig szűkülő rossz lelkiismeret mérgét”, s az *emberi* felelősséget az *alattvalói* felelősséggel helyettesíti. Illetőleg — tennénk hozzá mi, a gurvitch-i erkölcstipológiai fogalommal élve —, ezt a csontokba félemlített sztalinista „morált” is „az utólag hozott ítéletek erkölce” jellemezte: a megcsonkított, tényleges erkölcsi szubjektivitásától jórészt megfosztott morális szubjektum a döntéshozatal amúgy is ritka pillanataiban sem a maga benső erkölcsi törvényeihez igazodik, hanem azokhoz a külső elvárásokhoz és előre meghozott értékítéletekhez, amelyeket öneki utólag és szolgai módon csak meg kell „erősíteni” . . . Mintha e hatalmas elvárások önmagukban nem lettek volna eléggé — erősek!

Másrészt viszont, a terrorizáltságnak mint szubjektív érzelmi állapotnak ugyanezen fenoménje az emlékirat tanúságaként egy látszólag ellentétes, de a végeredmény tekintetében a fentivel mégicsak azonos erkölcspszichológiai folyamatot is kiváltott a sztalini rendszer állampolgárában. Religiózus történelmi eredetere jellemzően, ez a pszichikai terrorizáltság ugyanis egyúttal meg is szabadította a terrorizáltat az üntim titkokkal együtt járó magányosság terhétől, a titok felelősségétől, „mert hiszen a mindenható Titkos Rendőr, Bíró és Ítéletvégrehajtó mindent hasonlíthatatlanul jobban tud, mint bármely alattvalója” . . . Ez az alattvalói státus viszont logikusan szüli a felelősségtől való *mentesülés*, az egyéni szabadságtól mint egyéni felelősségformától való *disszidálás* vágyát is: mivel az *emberi* felelősség az *alattvalóinál* lényegesen komplikáltabb feladatok elé állít, lényegesen nehezebb a legnehezebb alattvalói felelősségnél is, ez a religiózus fogantatású terrorizáltság „rengeteg fájdalmas emberi erőfeszítés szüksége alól mentesít, bizonyos specifikusan emberi erőfeszítéseket bűnnek nyilvánít, de egyben feleslegessé is tesz az alattvaló számára”.

Szökni tehát az autonóm egyediségtől, mely amúgy is a minimumra van torzítva, *szökni* az erkölcsi felelősségtől, melynek joga amúgy is kétségbe vonatott, *szökni* a felelősségteljes szabadságomtól, mely egyébként is mizérikus! — Az Erich Fromm-i létpsziológia ijesztő végtanulságát anticipálja tehát az *Egy regény regényének* a szerzője is, mégpedig, tragikus körülmények folytán, nem az imperialista nyugati civilizációnak, hanem az akkori egyetlen győztes forradalom országának, a sztalinista erkölcspszichológia valóságának a vetületeként. Hogy végül maga is egy szörnyszerűen dehumanizált „negatív utópia” lehetőségére rémüljön rá: „Ha sikerül megteremteti a jó alattvalót, azaz a teljesen alattvalóvá redukált embert, akkor megszületett egy bizonyos harmonia, megszületett e diszharmonikus világban a harmonikus ember. Egy harmonia, mely nem öntudaton, hanem a teljes függőség és a teljes bizalom m e g s z o k á s á n, a szokás hatalmán épül.”

Nézzük ezek után, milyen főbb vonásokkal jellemzi Sinkó az *Egy*

regény regényében a sorban maradt, ideig-óráig megtűrt, de „odabent” súlyos vívódásokkal terhelt pártemberek — a szovjet és Szovjetunióban tartózkodó kommunisták —, tehát önnön erkölcspszichológiai valóságát is.

Itt legelőször egy történelmi tény — egy eszázadi planetáris történelmi tragédiát — kell fölemlíteni.

Nevezetesen azt, hogy az 1917-ben oly reálisnak — Lenin szerint is hónapok kérdésének — látszó világforradalom győztes kirobbanása helyett csak egyetlen államban győzött a fegyveres forradalom. Így aztán ez az egyetlen, a Föld egyhatodát alkotó gigantikus állam lett évtizedekre, pontosabban: egy negyedszázadra — a szocializmus (kritériuma és egyetlen tapintható értéke. Annak ellenére, hogy ez a szocializmus-modell a *cári feudalizmust* kapta történelmi örökségül, s nem pedig — mint annak idején a marxizmus klasszikusai is föltételezték — az évszázados történelmi előnyben levő *nyugati civilizációt, felett kapitalizmust*.

Nem kellett tehát a sztalini tudatmanipuláció áldozatának lenni ahhoz, hogy a korabeli kommunista-egyéniség mint erkölcsi szubjektum, mint a lappangó, kulisszák mögött zajló, de gyakran felszínre is törő, szörnyűségesen immorális folyamatok észlelője és lehetséges *aktív* fékezője ne ütközzön ismételt — mint ahogy Sinkó is bele-beleütközött annak idején — a történelmi tényállásba: amilyen, olyan, de mégiscsak ez az *egyetlen* győztes forradalom állama, az egyetlen *reálisan* létező szocializmus-lehetőség, melynek *ellenében* ott és akkor, a harmincas évek Moszkvájában semmiféle más, alternatív realitásban se lehetett reménykedni s politikai és erkölcsi kritériumként megkapaszkodni.

Mondani sem kell, hogy ez a tragikus történelmi tényállás nemcsak a dogmatizálódott, de a szemellenző nélküli kommunista-individuumok erkölcspszichológiai „inkognitóját” is rendkívül ellentmondásossá, vívódóvá és önmarcangolóvá s kisebb vagy nagyobb mértékben, de szinte szabályszerűen meghasonlottá vagy megalkuvóvá is tette. Természetesen: közel sem az erkölcsi szubjektivitásban *ilyen* szempontból, a szóban forgó történelmi ténnyel *is* korlátozott emberi egyed pusztá „morális gyengeségének” köszönve!

Az *Egy regény regénye* lapjain e gátlásokkal és feloldhatatlan ellentmondásokkal küszködő kommunista-individuum sajátos — értelmiségi — típusának az erkölcspszichológiája körvonalazódik a leghatározottabban, s jobbára a szellemi/etikai önarckép ismerveivel.

„A történelem kíméletlen törvényeire, amint azok a gyakorlatban, szemük előtt manifesztálódnak, az ilyen emberek úgy reagálnak, mint valami őket érő durva sérelemre, és örökös nosztalgiájuk — örökös, mert szükségképpen mindig nosztalgia marad — találni egy olyan pozíciót, ahonnan tevékenyen kapcsolódhatnak bele azoknak az erőeknek a harcába, melyekkel — belül — nem tudnak nem ellenzékként állni szemben, még akkor sem, ha felismerik, hogy pillanatnyilag viszonylagosan a történelemnek leghaladóbb erői” — objektiválja egy helyütt az emlékirat ezt

az ellentmondásos értelmiségi-forradalmári erkölcspszichológiát, miközben nemcsak a *Don Quijote útjai* (1938) „disszidens individuumának” érzelmi/erkölcsi megosztottságára asszociáltat, hanem igen egyértelműen arra is, hogy ez a megosztottság/meghasonlottság, az alapjait tekintve, *objektív* karakterű: a „történő történelemnek”, a korabeli Szovjetunióknak mint *egyetlen* szocialisztikus államnak a látványával feltételezett.

Az értelmiségi forradalmárnak e „disszidens” — erkölcsi és esztétikai érzékenységgel „előrefutó” — típusa egyrészt morális kötelességének érzi az olyan-amilyen, de mégiscsak *egyetlen* győztes forradalom mindennapi küzdelmében való *személyes* részvételt, a *tevékeny* erkölcsiség felmutatását. Ugyanakkor azonban nem kevésbé erőteljes az ellenkező előjelű — passzivitásba taszító — erkölcspszichológiai imperativusa sem: lehetséges, hogy e posztforradalmi forradalom politikai valósága a humanizmus *majdani* megvalósításának eszköze és jelenbeli *egyetlen* letéteményese, de épp mint pillanatnyi, *jelenbeli valóság*, rettenetes ellentétben áll saját immanens célkitűzésével, azzal a céllal, melynek megvalósítására törekszik... Tehát: jelen valóságával — taszító! Illetve, ahogy e paradoxális, egyidejűleg vonzó/taszító erkölcspszichológiai imperativust az *Egy regény regénye* másutt első személyben is megfogalmazza: „... én igenlem a célt, melyet a Szovjetunió képvisel, de nincs a világon, nincs a világtörténelemben még egy korszak, melyben az »igen« annyira telve lett volna benső ellentmondással, mint a mai (harmincas évekbeli, B. I.) forradalmár igent mondása. Egy igenlés ez, melynek szüntelenül élő, szüntelenül érezhető lelke, legbenső pátosza az a paradoxon, hogy m a kívánom, akarom, kell s akarni akarom azt, amit egyébként, ha emberi s erkölcsi szempontok nem köteleznének, épp emberi és erkölcsi okokból a pokol fenekére kívánnék.”

Nézzük, végezetül, milyen adalékkal szolgál az *Egy regény regénye* az említett harmadik egyéniség-típus, a harmincas évek exkommunikált forradalmárának az erkölcspszichológiájához. Konkrétabban: ama tragikus benső demoralizálódás pszichikai rejtélyéhez, melyet sokáig Visinsz-kij maestro „igazságszolgáltatási” rendszerének brutalitásával, a „vallo-mások” *fizikai* kikényszerítésével magyaráztak csupán vagy elsősorban.

Buharin tragikus sorsának beleérző kommentárja fedi föl e demoralizálódás *kezdeti* pszichikai okát. Amikor az első nyilvános ütés éri — a *Pravdában* felszólítják a nem létező bűnök bevallására —, Buharin még az *Izvesztyija* főszerkesztője, legalábbis formálisan. A Politbüróból ugyan már kibuktatták, s a Komintern elnöki tisztsége is már csak emlék — de mégis, a közéletben van még, s a nevét viselő lapban, ha rajta múlna, ízeire szedhetné szét a *Pravda* összes koholmányát. Vagy legalábbis, alapvető emberi büszkesége és morális tiltakozása jeléül, fakép-nél hagyhatná az *Izvesztyiját*, ezt az utolsó maradék-posztot. S mégse teszi, mégse *teheti* mindezt — egy sajtóságos, egész morális szubjektivitását hatalmában tartó *hűség* önkéntes foglyaként: „... első spontán

reakciója az kellene, hogy legyen, hogy egyszerűen (...) bevágja maga mögött az ajtót, és odadobjon mindent... Ez volna az egyetlen emberi, normális és őszinte. Illetőleg: egyetlen normális, de nem osztatlanul őszinte. Bármennyire is igazság az ő igazsága, nem állhat ki mellette, ha ezzel elszakad a párttól. Mert akik csúfot űznek belőle, akikkel szemben áll, azok az ő pártja, az ő forradalmának, az ő ügyének, igen, mégis az ő ügyének a letéteményesei. Nem fordíthat nekik hátat anélkül, hogy ne szakítson mindazzal, amiért tizenhatéves kora óta él." Azok viszont, akik az exkommunikálást megkezdték, nagyon is tehetséges és tudatos — erkölcspszichológusok: *tudják*, hogy e nemcsak eszmei, de erkölcsi/érzelmi kötődés és maximális hűség micsoda hatalmas démona is lehet a tisztességes kommunistának! Tovább kreálják tehát a helyzeteket, melyek végsőkig megalázzák a kiszemelt hűséges áldozatot, s megfosztják minden emberi méltóságától: politikai hullaként nyilvánosan felravatalozzák, és tovább játsztatják vele az *Izvesztyija* főszerkesztőjének a szerepét...

A kiközösített kommunista-individuum erkölcsi dezintegrálásának e pszichikai folyamatát, illetve e folyamat további alakulását, kiteljesedését és kulminálását az *Egy regény regénye* Radek és Pjatakov szomorú példáján mutatja ki teljes plaszticitással. Ugyanarra a *hűségre* számítva perfidül, mint Buharin esetében is, az „igazságszolgáltató” masinéria e két újabb kiszemeltet a Zinovjev—Kamenyev-pör idején — a mocskoló-dók legelső sorába löki. Annak ellenére — pontosabban: épp amiatt! —, hogy Zinovjevnek és Kamenyevnek hosszú éveken át meghitt barátai voltak... Miután pedig sikerül ez az *első* megszarolásuk — a mocskoló-dó cikkek megíratása —, akkor már zavartalanul folyhat a mocskoló-dók bemocskolása és teljes demoralizálása is. Hiszen: „Milyen jogon hivatkozhatnának bármiféle erkölcsre olyan emberek (ti. Radek és Pjatakov, B. I.), akik elárulták közeli barátaikat, egész múltjukat és magukat? Miután az ember így megbecstelenítette saját magát, élhet-e benne még valamiféle erkölcsi szenvedély és érezhet-e egyebet, mint azt, hogy minden időkre elvesztette a csatát és önmagát?” — A tragikusan derékba tört forradalmársorsok beható elemzésével az *Egy regény regénye* végül is eljut az általánosításhoz: „Ezeket az embereket nem a börtön és nem a véget nem érő kihallgatások törték így össze; semmiféle börtön, se kínvallatás ezt elérni nem tudta volna. Hogy úgy jelentek meg a bírósági tárgyaláson, mint siralmas és nemegyszer visszataszítóan siralmas kísértetei a múltnak, akaraterő és cél nélkül, és hogy egész az utolsó percig (...) egy pillanatra se kapott hangot valami, ami emlékeztetett volna lázadó dühre vagy legalábbis élő ember valamiféle normális reakciójára, ehhez az kellett, hogy még mielőtt börtönbe és bíróság elé kerültek, elvegyék tőlük az élethez való akarataikat, megfosszák őket büszkeségüktől, céljaiktól és minden önérzettől. (...) Már úgy kerültek börtönbe, hogy előbb hosszú éveken keresztül erkölcsi kelepcebén kellett élniök. Megaláztatás, kikény-

szerített hazugságok, rájuk parancsolt képmutatás és erkölcsi öngyilkosság: mindezt egész sor cselekedettel el kellett követniök, önmaguk előtt kellett becstelenné válniuk épp azért, mert mindennek alávetették magukat ők, a forradalmárok. Tervszerűen olyan rendszabályokat alkalmaztak velük szemben, olyan helyzetekbe hozták őket, amelyekben nem volt lehetséges, hogy egyetlen őszinte szót is írjanak vagy mondjanak és hogy valamiképp megőrizték emberi méltóságukat — a börtönek, a pereknek és a fizikai megsemmisítésüknek ezek voltak az előkészületi munkái. Ami a bebörtönzésük előtt történt velük, az könnyítette meg annyira Visinszkij dolgát, az tette lehetővé, hogy Visinszkijnek a vádlottak legkisebb erkölcsi ellenállásától se kelljen tartania és hogy látszólag tökéletes politikai és erkölcsi fölényvel élvezze az ékesen szóló ügyésznek a szerepét (...) ide jutnak, és ilyenekké válnak — hazugok, gyilkosok, árulók, reménytelen bűnbánók, ember-hulladékok, akik siratják és maguk hangsúlyozzák gyalázatukat — ilyenekké lesznek és kell lenniök mindazoknak, akik valamit másképp akarnak, akik jobban akarják tudni vagy tenni azt, amit tud és tesz a Hatalom, az Állam, a Vezér, azaz a Gondviselés.”

Mint látjuk, az *Egy regény regénye* szerzője a kirakatpörök tragikus áldozatainak demoralizálódását elemezve erkölcspszichológiailag kétségtelesenül *adekvátan* fejtí meg a rejtélyt, ami Camus a hóhér paradoxális, *áldozat* általi fölmagasztalásának nevezett, s amit majd, a maga teljességében, csak Artur London zseniális *Vallomása* demisztifikál a prágai tavasz előestéjén.

3. A távlatot nyitó erkölcsfilozófia és normatív etika

Az *Egy regény regényében* kibontakozó erkölcsszociológia valóság s a korabeli individuum néhány lényeges erkölcspszichológiai sajátosságának sinkói körképe immanens módon már tartalmazza azt a kritikai állásfoglalást is, amellyel a szerző e két erkölcsi valóságzférához viszonyul. Más szóval, e körképből már eleve és természetesen „kiszól” a szerző erkölcsfilozófiai és normatív-etikai viszonyulásának néhány tartalmi eleme. Az például, hogy milyen társadalmi, politikai és jogi valóságot tart elengedhetetlenül szükségesnek ahhoz, hogy a győztes forradalom országában másmilyen legyen a közerkölcs, mint amilyen volt a harmincas évek Szovjetuniójában; hogy milyen alapvető erkölcsszociológiai feltételek és viszonyok meglétét látja szükségesnek a szocialista állampolgárok és a kommunista-individuumok tömeges demoralizálódásának elkerüléséhez; hogy milyennek véli erkölcs és politika legalább *viszonylagos* harmonizálásának lehetőségét a sikerrel megvívott fegyveres forradalom utáni mozgalomban; hogy milyen individuális-erkölcsi erényeket affirmál, s milyeneket vet el stb.

S az eddigiekből nyilván fölsejlett már az is, hogy a zárt rendszerrel sohasem merevült, de rendszeresen kidolgozott szak-tudománnyá se fejlődött sinkói magánetika *tartalmi* jegyei mellett milyen alapsajátságok jellemzik e magánetikai viszonyulás *szellemiségét* is.

Utóbbi szempontból nyilván két alapvonás tűnt szembe máris: a történelmi-materialista/marxista, illetve humanisztikus jelleg. A sztalinai társadalmi rendszer felszín alatti, szociológiai valóságának, továbbá a rendszer történelmi örökségének és korabeli világpolitikai helyzetének állandó szem előtt tartása meggátolta ugyanis Sinkót abban, hogy a sajátágosan eltorzult sztalinista „morált” etikai idealizmussal, mint önmagában vett és önmagában eltorzult, pusztán-erkölcsi fenomént vizsgálja. Másrészt viszont, az *Egy regény regénye* megírása előtt és után kialakult életmű-részletekre is olyannyira jellemző humánus emberszemlélete ezúttal is meggátolta őt abban, hogy az erkölcsi szubjektum eltorzulásaiért magát az embert és csakis az embert tegye felelőssé és kárhóztassa egy abszolutisztikus, emberfeletti és szemellenzősen erkölcsösbszi normatív-etikai platformról. Nem az ember a gonosz, aljas, megalkuvó és képmutató, hanem az élet, melyet élnie kell — visszhangzik az emlékirat erkölcskritikai reflexióiból az egész életmű egyik központi vezérmotívuma, s ez a szenvedélyes meggyőződés humánus melegséget áraszt a dermesztően embertelen sztalinai valóság erkölcsileg is dezintegrált tömegáldozatai felé.

Ami a sinkói erkölcsszociológiai és erkölcsszociológiai reflexiók eddigi vázlatából már impliciten kitént, arra most nem, csupán arra térnénk ki befejezésül, ami esetleg újabb vonásokkal is gazdagíthatná erkölcsfilozófiai és normatív-etikai viszonyulásának rajzát.

Előbbi szempontból néhány olyan általánosítást kell kidomborítani, amely az emlékiratban erkölcs és politika győztes forradalom utáni viszonyára vonatkozik.

Legáltalánosabb kiindulópontként itt mindenekelőtt a fatalisztikus történelmi és etikai determinizmus sinkói *elutasítását* kell számba venni. A posztforradalmi forradalom olyan szemléletének elutasításáról van szó, amely minden negatívumot, politikai és erkölcsi baklövést, bűnt és szörnyűséget, mely a győztes forradalom országában megtörtént, bekövetkezett — csak azért, mert *ott* történt meg és következett be — százszázalékos „történelmi szükségszerűség” megnyilvánulásának minősíti. *Csak* így lehetett és nem másként! A negatívum — a Történelem negatívuma, s egy „magasabb”, „dialektikus” szinten majd ez is — pozitívummá válik! — Sinkó egy helyütt a témához illő epességgel állapítja meg e fatalizmusról: „A dialektikának ez a fajtája, isten bocsássa meg bűnömöt, engem felháborít. Ez az az embertelen középkori logika, mely abból, hogy van pestis és tetű, arra következtet, hogy azok is az ember javát szolgálják, mert ha nem így volna, akkor isten nem teremtette volna a tetűt és nem engedné meg a pestist, egyszerűen a pestis és a tetű léte bizonyíték amellelt, hogy lenniük kell és hogy jó, hogy vannak. Megbor-

zaszt, ha mai poklokra alkalmazva (kommunisták szájából hallom ezt az ember iránt kegyetlen, istenfélő logikát.”

Az *Egy regény regénye* általánosabb erkölcsfilozófiai tételének származhatóságát továbbá az is, amellyel szerzőnk — voltaképp az 1938-as *Don Quijote útjait* parafrázálva — disztinkciót teremt individuális erkölcs és történelmi/politikai erkölcsiség között: az egyén, csak az egyén reagál és reagálhat erkölcsi nüanszokra is, a történelmi erők viszont mindig sommásan járnak el; az egyén differenciáltabb igazságérzettel bír, s olykor épp ezért képtelen részt venni a történelmi igazságtevésben, míg a forradalmi osztályharc és forradalmi önvédelem a fegyveres győzelem után sem lehet más, mint közömbös az árnyalatokkal szemben s egyes konkrét esetben éppen ezért igazságtalan is, ám épp *ilyen áron* tesz igazságot, történelmi igazságot, *ilyen áron*, de *csinálja* a történelmet, történelmi előrehaladást . . .

Íme, látszólag két összebékíthetetlen erkölcsfilozófiai tétel! Az első a történelmi amoralitás „dialektikus” kimentetése *ellen* szól, ez utóbbi viszont épp a történelmi amoralitás *felmentését* szolgálja? — Az *Egy regény regénye* tépelődő lapjain találunk helyeket, ahol a szörnyűséges „történi történelemmel” birkózó szerző az egyik, másszor meg inkább a másik tétel felé hajlik a történészek kommentárjában.

Eközben egy alkalommal már-már akceptálja, megérti — ha ő maga különösképp nem is helyesli — még azt is, hogy a győztes forradalom politikája — épp a győzelem megvédése, biztosítása és továbbvitele érdekében — nem zárkozhat el mereven „Machiavelli zseniális józansága”, illetve az „ügyességet, alkalmazkodást, ravaszságot, szívósságot és kompromisszumok hosszú sorát” követelő újabb keletű machiavellizmus elől sem. Hisz enélkül a posztforradalmi forradalom „trisztáni gyönyörű halálba” is torkollhatna . . .

Amit azonban e vívódás közben semmiképp se tud akceptálni, az mindenekelőtt az, hogy a forradalom győzelme utáni forradalmi politikának — úgymond „történelmi szükségszerűségből” — magáévá kell tenni az osztályharc hírhedt, semminemű erkölcsi skrupulust nem ismerő soreli elvét, miszerint az erőszakot és az emberi áldozatokat a forradalomban is ugyanúgy kell értelmezni, mint a legközönségesebb háborúban, ti. pusztán a *hatékony* szempontjából . . . S mivel ezt Sinkó semmiképp se tudja akceptálni, képtelen kiegyezni azzal a korabeli önáltató és erkölcsi bénaságba szenderítő tétellel is, hogy a *győztes* forradalom, pusztán a fegyveres győzelmével és a hatalomátvétellel quasi „tárgyalanná” teszi az egyéni erkölcs és a politikai szükségletek között mindaddig, a fegyveres forradalom *előtt* még természetesen fennálló konfrontálódást és konfliktusos viszonyt.

Erkölcs és politika *nem* lépett idillikus frigyre a győztes forradalom országában sem: ez az a minimum, amelyről az *Egy regény regénye* szerzője nem tud lemondani még a mindent-megmagyarázás, mindent-

megideologizálás szubjektív kényszerének a pillanataiban sem. Olyankor sem, amikor a Ikorabeli Szovjetunióknak mint *egyetlen* szocialisztikus államnak a történelmi tényével szembesül maga is.

De nemcsak erről az alapvető erkölcstörténeti igazságról képtelen lemondani. Mint vérbeli, szenvedélyes moralista — ama *Sollen* „démonával” a kétségbeesés legreménytelenebb pillanataiban is tovább-űzött ember —, nem tud e tény rezignált nyugtázásába se beletörődni; a *változtatás* nosztalgiája, termékeny utópizmusa alapvető erkölcsfilozófiai credóként fogalmaztatja meg vele, hogy erkölcs és politika „halhatatlan szövetségének” megvalósítása, a politika „összhangba hozása” az erkölccsel — az ifjú Robespierre ilyen tárgyú, XVI. Lajoshoz intézett híresen-naiv beadványa óta megmaradt naivitásnak, ám a hit abban, hogy ez a nevétségesen balga remény egyszer valósággá lehet és valósággá *kell* lennie: ez a hit éltetett ez idáig minden forradalmat és forradalmárt...

Nézzük legvégül, a kommunista individuum milyen, az eddigiekben még nemigen érintett főbb erkölcsi sajátosságait affirmálja, illetve utasítja el az *Egy regény regénye*.

Az ilyen individuum *gyakorlati* erkölcsiségének alapvető jellemzőjét az emlékirat egy helyütt axiomatikus tömörséggel határozza meg: „Kommunisztának lenni mégis főleg azt jelenti, hogy az emberben él a harci készség, mert él benne a hit olyan világ lehetőségében, melyben majd valami, ami eddig mindig volt, véget ér, aminek majd véget lehet vetni, hogy a kezdetét vehesse valami, ami addig még nem volt.” Vagyis, a kommunista erkölcsiség alapvető pozitívuma ezek szerint a *harci készség*, mely arra a hitre alapul, hogy az elnémíthatatlan emberi „Sollen”-nak, a szakadatlanul jobbat és igazságosabbat sóvárgó emberi igényességnek *van* történelmi értelme, mert *van* lehetősége az objektíválódásra.

Épp e sinkói hit zárja ki aztán a kommunista-individuum szellemi/etikai sajátosságai közül az *erkölcsi konformizmust* mint a győztes forradalomnak quasi „használó” egyéni „erényt”. A mély értelmű axiómájára variálva, miszerint „Nem könnyű forradalmárnak lenni a győztes forradalom országában”, Sinkó ugyanis szenvedélyesen *kétségbe vonja* a nézetet, hogy a forradalom győzelme *előtt*, a kapitalista világban a kommunista-individuum forradalmiságának egyebek közt a kritikában és az ellenzéki magatartásban *kell* megnyilvánulni, a forradalom győzelme *után* viszont épp ellenkezőleg, a legmesszebbmenő konformizmusban... A hit, hogy a történelmi küzdelemben semmi sincs olyan szent, amit történelmi erőfeszítéssel ne lehetne tökéletesíteni, ez fogalmaztatja meg az emlékirat szerzőjével az alapvető, önmagában már a feleletet is tartalmazó szkeptikus és konformizmusellenes kérdést: „vajon biztos-e, hogy ha az ember minden spontán emberit láncra ver, ez az emberi átalakulás, ez a belső performáció végül is nem az emberinek a deformációja-e?”

Jellemző azonban, hogy az *Egy regény regénye* a forradalom győzelme *utáni* forradalmári nonkonformizmust csak addig affirmálja kommunista

erkölcsi erényként, amíg — nem csap át az ellenzékiiségbe. Elvetve a kanti szándék-etikát, miszerint a cselekvés egyetlen erkölcsi kritériuma a jó, igazságos, humánus stb. *intenció*, Sinkó az adott *valós helyzet* követelményei és lehetőségei szerinti forradalmári cselekvést tartja a kommunista erkölcsiség döntő ismérvének. A Lenin ellen annak idején opozícióba kerülő egykori forradalmárok példáján kimutatja, hogy függetlenül az eredeti intenciók tisztességességétől, a forradalom reális lehetőségeivel és igényeivel nem számoló ellenzékiiség a legnemesbb szándékok tragikus ellentétébe is átszaphat: minden harcnak megvan a maga logikája, az egyes ember, a harcos individuum valamennyi lépése, szubjektív szándékától függetlenül, messzemenően meghatározza a következő lépést is, s alkki egyszer a valóság reális igényeivel és lehetőségeivel ellentétes úton indul el, a végén ott találhatja magát az ellenforradalmi táborban, vagyis, az eredetileg maximálisan etkíus egyéni szándék is a legmélyebb amoralitás vízeire sodorhatja a nonkonformista kommunista forradalmárt... Azonban erre az alapvetően *helytálló* etikai tételre variálva, az *Egy regény regénye* szerzője nem tulajdonít kellő figyelmet a jelenségnek, hogy a sztalinista „normatív etika” a rá jellemző manipulatív módon ezt az egyébként helytálló igényt is ügyesen felhasználta önnön apologetikájának kiépítésére és megszilárdítására, *minden*, még a legkisebb kritikai distanciára is rásütve a képtelenséget, hogy feltétlenül és „törvényszerűen” — „az ellenség malmára hajtja a vizet”...

Szerzőnk azonban nemcsak az ellenzékiiséggel határos kritikai magatartást, de az apologetikával azonos maximális odaadást se sorolja a posztforradalmi forradalmár lehetséges normatív-etikai értékei közé. Például a német írók moszkvai munkaközösségében kirobbant egykori Nietzsche-vitájára emlékezve, idézi a *Morgenröte* egyik aforizmáját, mely annak idején valóságos megbotránkozást váltott ki — paradoxális aktualitásával! — a moszkvai német kommunista írók között: „Van egy fajtája a rajongó, végsőkig menő odaadásnak egy személlyel vagy párttal szemben, mely elárulja, hogy titokban fölényben érezzük magunkat vele szemben és emiatt haragszunk magunkra. Mi mintegy önkéntesen megvakítjuk és büntetjük magunkat azért, mert túl jól látott a szemünk.” Másfél évtized távolságából aztán az autentikus moszkvai naplónak e részletét kommentálva, az *Egy regény regénye* szerzője fölfedi e forradalmári erénnyé emelt „önkéntes vakság” teljes történelmi tragikumát: „Légió azoknak a legjobbaknak a száma, akik — tragikusan — a forradalomhoz, az emberhez, s az ember nagy reményéhez való hűség megőrzésére más módot nem találtak és — akkor — nem is találhattak, mint »önkéntes vakság« árán szükségesnek, forradalminak és jónak vallani mindent, ami a Szovjetunióban történik. Azért, mert a Szovjetunióban [az akkor egyetlen szocialisztikus államban, B. I.] történik. Ez az önkéntes vakság olyan szellemi öncsonkítással járt együtt és a szellemi, vagyis az emberi élet megnyomortításának olyan orgiájává fajult, amilyenről Nietz-

sche-nek halovány sejtelve se lehetett. Ő csak az önkéntes vakság szubjektív pszichológiai okait látta, de mit sem tudott arról, hogy adódhat olyan politikai konstelláció, melyben a forradalmár, épp azért, mert nem szabad kétségbeesnie, épp azért, mert meg akar maradni forradalmárnak, teljes embernek, nem tud mást tenni — nemcsak pszichológiai, hanem erkölcsi okokból se tud mást tenni —, mint nap nap után lebunkózni magában az erkölcsi lázadást, a bíráló és világos gondolatot. Lebunkózni magában, fáradhatatlanul s mindaddig, míg csak vagy őt magát is, fizikailag is halálba küldik, vagy pedig életben marad s ez talán a siralmasabb tragédia: minthogy éveken keresztül rendszeresen és sikeresen ölt meg magában minden önálló, spontán egyéni felbuzdulást és gondolatot, már küzdelmébe se kerül, már nem is fáj neki, sőt már teljes szívvel forradalmi ideálnak hirdeti az embert, aki még nem ember, hanem deformált, aszkétikusan mindent eltűrő, mindent helyeslő és mindenre kész párttisztviselő.”

Az ellenforradalmiságba (is) átszapható ellenzékiesség és e szörnyű tömegtragédiába torkolló „önkéntes vakság” között a sinkói magánerkölcsiség egy közbülső normatív-etikai értéket szorgalmaz. Miután felismeri, hogy az oppozíciós forradalmárok trockiji táborra sem mentes *ugyanattól* a hívő fanatizmustól, a *minden* áldozatra kész belső lobogástól és maximális odaadástól, amely — az „önkéntes vakság” logikus következményeként — a sztalinai machiavellizmust is jellemzi, az *Egy regény regénye* szerzője hitnek és szkepszisnek, odaadásnak és éber kritikai viszonyulásnak a dialektikáját vallja magánerkölcsi credójául.

S ma már tudjuk, hogy ez a „magánerkölcsi” hitvallás mennyire *többet* jelent, mennyire *többet* ér holmi privatisztikus lelki üdvösség szende fél-tésénél!

*

Szakmai közhelynek számít a sztalinizmus marxista kritikairodalmában, hogy ezt a szörnyűséges történelmi fenomént adekvát módon nem lehet *egyetlen* részfenomén segítségével megmagyarázni és kritikailag értelmezni. A sztalinizmus nem *csak* gazdasági, *csak* jogi, *csak* pszichikai stb. jelenséget képviselt már a harmincas években sem, hanem a szervesen összefüggő alap- és felépítményjelenségek egész komplexumát. S *ilyen* összefüggésben és egyebek között: erkölcsi fenomént is.

Az elmondottak alapján nem tartjuk kétségesnek, hogy az *Egy regény regénye* e marxista kritikához épp azzal járult hozzá a legsikeresebben, hogy a lapjain körvonalazódó sztalinista „morált” maga sem nyilvánítja a rendszer egyetlen ismérvének s nem is vezeti azt vissza önmagára, az erkölcsiségre mint olyanra: az erkölcszociológiai alapjaiban, vagyis *gyökeresen* eltorzult moralitást a rendszer *egyéb* valóságsszféréival összefüggésben, s azok dialektikus *következményeként* szemléli és szemlélteti.

Eközben pedig sugalmaz egy történelmi alternatívát is, mely a sztalinista „szocializmus-modell” *ellenében* reális biztosítékot ígér e szörnyűséges „közerkölcs” társadalmi/gazdasági és jogi alapjainak likvidálása tekintetében is.

1954/55-ben, a moszkvai és párizsi napló rekonstruálásának évében szerzőnk még nem nevezte ezt az alternatívát öngazgatói szocializmusnak. Nem nevezte, s nem is nevezhette, mert a terminus akkortájt még nem is volt közforgalomban. Azonban az államkapitalista és bürokratikus-centralista sztalin etatizmus marxista kritikájával, az ön-tevékenység, az erkölcsi önaktivitás lehetőségétől rendszerbeli viszonyokkal és állapotokkal megfosztott korabeli ember tragikus pozíciójának feltárással az *Egy regény regénye* mégiscsak igen egyértelműen és időállóan tanúsítja, hogy *milyen* alternatívára is tette föl szerzője egész életművét és életét.

PILÁTUS A KRÉDÓBAN

(*Sinkó Ervin filozófiai odisszeája*)

RADNÓTI SÁNDOR

Mit oltalmazunk, nincs jelen, azt most már támadóink védik.
József Attila

A názáreti ember ezt mondta: „Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyoságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az igazságból való, hallgat az én szómra. Monda néki Pilátus: Micsoda az igazság?” Sinkó Ervin jól ismerte ennek a bírósági tárgyalásnak a lefolyását, s olykor János evangéliuma nyomán idézte is a pör szenzációs fordulatát, amikor hirtelenjében bizonytalanná vált, hogy ki ítél és kire száll az ítélet. Nem tudható, hogy magában az Újtestamentumban figyelt-e föl rá, vagy pedig fiatal kora fontos bölcselőjétől, Nietzschétől örökölte a figyelmet, aki az egész szent szövegben ezt a kérdést tartotta egyedül méltónak a figyelemre. Bárhogy legyen, a kis párbeszédbe zárt két magatartás, beállítottság ellentéte végigkísérte Sinkó Ervin egész pályáját: művének alapeszméje, cselekedeteinek dilemmája volt.

Az utak elején áll-e az igazság, amelyre mint előzetes hitre vagy előzetes tudásra rá lehet mutatni, az igazság a *logosz*, akár mint isten hússá vált igéje, egyfia, akár mint világész, világtörvény? Vagy pedig az igazság kérdés és feladat, amelynek semmilyen előzetes garanciája nincs, csak előzetes feltétele, az a beállítottság, amely kérdezi és szabadon kérdezi,

hogy *mi* az igazság? Parancsolat, amiről a hit által bizonyosságot kell tenni, megtudott szükségszerűség, amit be kell tölteni, és mindkét esetben előzetes általánosság, amit csak specifikálni kell, vagy értékválasztás és értékmegvalósítás praxisa? Ezt a választat, amely persze messzire rugaszkodik a történet Pilátusától s csak a kérdést értelmezi egy meghatározott irányba, szinte keresztbeszeli egy másik, amelynek már több köze van a kezeit mosó helytartóhoz. A vádlott kételytelen igazsága egy közösségre hivatkozik, a prokurátor kérdése egyetlen individuumra, s épp ezért eldönthetetlen magából a kérdésből, hogy az elvtelen türelmet fejezi ki minden „rög” eszmével szemben, a rezignációt, a mindenben kételkedést, a szolipszizmust vagy a szabadságot, az igazság szabad kutatásának igényét. S a kételyek kiterjedhetnek arra is, hogy az utóbbi nem csak szép neve-e az előbbieknél. Sinkó élete vívódásaiban, amelyeket megjelenít bölcséleti írásaiban és regényeiben, újra és újra a pilátusi kibicséggel rágalmazza meg igazságkereső kételyeit, de újra és újra visszatér hozzájuk.

Korának baloldali közfelfogásához, önmegértéséhez tartozott, hogy ezt az egész kérdéskört az értelmiségi és a tömegek viszonyának szociológiai síkjára transzponálják. Sinkó ott veszi föl a fonalat, ahol ifjúkora tisztelt költője, Balázs Béla elejti: „az individuális etika (Kierkegaard), a mi eddigi fejlődési vonalunk, vitt minket oda, hogy átadjuk magunkat egy mozgalomnak, amely ezt az individuális etikát kizárja. Az osztályok evolúciója és az egyéni léleké, egymástól teljesen külön-külön utakon is járhatnak, és egymást keresztettként bennünk. De kettő maradt. Ha mi lemondunk etikánkról, az lesz a leglogikusabb cselekedetünk ebben az esetben.” Amit Balázs könnyű szívvel fejlődésvonalnak gondolt (s e könnyedségért fiatalkori lírájának teljes pusztulásával fizet), azt Sinkó, mindig körülötte keringve, kísérletezve és vajúdván, joggal tartja a mozgalom problémájának, ha a kor hatalma meg is akadályozta abban, hogy a szocialista mozgalmak morális dilemmáinak dokumentumát e mozgalmak s a szocializmus eszméje *profanizálásának* szükségletévé általánosítsa.

Mert az individuális etikáról — ekképpen szól ma hozzánk, elfogulatlanul újraolvasva, az *Optimisták* — csak valamilyen vallásos vagy kvázivallásos szerkezetben, vallásos tudattal lehet lemondani, csak az autoritativ igazság előzetes hitében vagy tudásában. Az utóbbi, amelyet Báti leküzdött, s amelyhez Sinkó sohasem tért vissza (pontosabban szólva rotális és ezzel kvázivallásos voltát küzdötte le és nem elemeit), az a természettudományos módszer kiterjesztése a társadalmi szükségszerűség mitoszáig, s ezzel a nagy redukció az egyszerű, felvilágosító képletekig, amelyek előre meghatározzák az egyeditől a legmagasabb integrációkig mindennek sorsát — egyszóval az a marxista pozitívizmus, amellyel az ember a kezdeti nagy remények közepette fölvilágosító illúziói által éppen kitéve a felvilágosulatlanság mindenkori velejárójának, az ész cselének, fokozatosan visszalépett, utóbb visszakényszerült maga okozta kiskorúságába. Báti *individuális* kérdések mentén távolodik el e gondolatköröktől.

„A különbség köztünk és a kutató között csak az” — mondja — „hogy a mi esetünkben az experimentum anyaga a mi tulajdon egy életünk és — egy pillanatig habozott, de aztán kimondta — és azoknak az egy élete, akikkel valami viszonyba kerülünk.” Itt kezdődik az a távolodási folyamat, amely beletorkollik a Vértessel való nagy beszélgetés indító kérdésébe: mit felelhet az ember, ha megkérdezik tőle, mi haszna az osztályérdek és igazság megvalósításából annak, aki meghal érte? Az „egy élet” vagy, Balázs Béla fogalmazásában, az „egyéni lélek” szempontja tér itt vissza, és a válasz — a *Taktika és etikának*, Lukács forradalmi morálfilozófiájának (de nyugodtan alkalmazhatjuk a morálteológia szót is) rekonstrukciója — valóban vissza is fordul ahhoz a vallásfilozófushoz, akit Balázs (szintén nem függetlenül Lukácstól) az individuális etika foglalataként említett, Kierkegaard-hoz. Báti megfogadta Vértés, Sinkó megfogadta Lukács György tanácsát, olvasott Kierkegaard-tól, akinél hitetlen létére „senki élesebben nem látta a hit kardinális fontosságát”.

Marx és Kierkegaard — Lukács közvetítésével, akinek ebben az irányban Sinkó Ervin az egyetlen jelentékeny tanítványa. Marxot és Kierkegaard-t variálja, egyezteteti, pótolja ki az egyiket a másikkal, mindig elbukva és mindig újrakezelve. Hogy a hatások és hatók listája jóval szélesebb, persze jól tudom, s mivel Sinkó minden megoldáskísérlete a dolog természeténél fogva önéletrajzi reflexió, saját életének megértéskísérlete, kérdés útjának igazságáról, ezért bárki kiolvashatja műveiből is a legfontosabb neveket. De Marx és Kierkegaard (Ady és Lukács mellett) tárgyilag is a legfontosabb és szimbolikus is. Mert Sinkó alap gondolata, hogy más síkja van (történelmi eszmefuttatásaiban ez így módosul: *lett*) az emberiségnek és az embernek, tehát a történelmi és az individuális sorsnak, közösségnek és egyénnek, szociológiai átiratban az osztályérdekeket kifejező tömegeknek és a moralitásuk által saját osztályérdekük ellen forduló, de éppen moralitás-meghatározta küzdelmükben új s új dilemmákat fölfedező értelmiségnek, vagy egy másik szociológiai értelmezésben az osztályérdeknek és az osztályt alkotó egyének pillanatnyi érdekeinek, egyetlen életük érdekének. Sinkó egyiket sem hajlandó feladni, s az a közvetítés, amelyet Vértés—Lukács nyomán elfogad, a *credo*. A *raciónalis* tudás elméleti igazságát, amelyet a nagy emberi integrációkról nyerhetünk, gyakorlati igazsággá egyedül az egyes emberek *irraciónalis* hite változtatja, amely — az előbb említett két szociológiai olvasatra alkalmazva — képesse tesz a bűn és a mártírium *áldozatára*, mások egyetlen életének és saját egyetlen életük fölládozására. Ez az a teoretikus javaslat, amely Lukácstól származik, de amelyet Sinkó élt végig, méghozzá nemes és törekeny jellemének megfelelően sohasem dogmatizálva, ami azt is jelenti: mindig visszatorpanva, s egyre újabb, egymástól gyakran „következtelenül” távoli élet- s gondolatkísérletekbe bocsátkozva az *antinómia* nyomolán.

Lukács maga nemsokára a *Történelem és osztálytudatban* a polgári

gondolkodás antinómikus szerkezetét racionalitás és irracionalitás egymást kiegészítő, egymást föltételező, egymás titkos vagy nyílt záradékává váló voltával jellemzi. De talán sehol olyan nyíltan nem mutatkozott meg ez a szerkezet, mint a *Taktika és etika* Lukácsnak gondolatában, amely a hegelianus marxizmus történetfilozófiai sémájának a nagy integrációkra érvényes racionális tételeit úgy véli gyakorlatilag megvalósíthatni, hogy a kierkegaard-i vallási szférának tudvalevőleg csakis isten és az egyes ember viszonyára érvényes irracionális *metaetikáját* az emberközi viszonyokra, ama nagy integrációk és az egyes ember viszonyára alkalmazza. Vagy-vagy Kierkegaard-nál, de úgy, hogy vagy az általános racionális uralmát választom az egyes fölött, az emberek között, vagy (az abszurd erejénél fogva) az egyes irracionális uralmát minden emberi általánosság fölött, párbeszédben istennel. Vagy-vagy Lukácsnál, de úgy, hogy az egyes embernek két racionális világon belüli általánosság (a kommunizmus vagy a kapitalizmus) között irracionális módon választva kell az egyiket vagy a másikat megvalósítania. A választás, az egyes ember döntése, az etikai aktus. Azért válik metaetikai döntéssé, mert a vagy-vagy mindkét oldalán csak a bűnt választhatja, de *ha* a hit által a kommunizmust választja, akkor *történetfilozófiai ítélet-végrehajtóvá* válik, döntésében és tetteivel megszünteti a kapitalizmus aktualitását, *individuais* bűnének áldozatával megszünteti a tökéletes bűnösség *világkorszakát*.

E gondolat damaszkuszi útja a forradalomé. Pontosbítva: a kisebbség hirtelen hőstettéé, forradalmi hatalomátvételéé. Modellje s egyben világának határa a nem racionalizálható forradalmi pillanat, a történelmi kontinuum szétrepszése, ahogy jóval később Walter Benjamin fogalmazott, s nevezetes parabolájában a történelmi materializmus győztes sakkozó automatájához hozzá is rendelte a szerkezetbe rejtett púpos törpét, a teológiát. „Csak” egy későbbi s nem forradalmi korszak terminológiai változtatása a teológia a credo helyett, magatartásbeli változtatása az elbűjtetés a hitvallás helyett, de arról a dualizmusról van szó, amelyet Lukács merészelt megfogalmazni. S más irányban, nem a történetfilozófia, hanem az aktivizmus egzisztenciálfilozófiájának irányában is nagy típusokat foglalt össze, illetve sejtett meg ez a kis írás: a Sinkó ábrázolta Corvin és Szamuely, vagy hogy Lukácstól független példát említsünk, a Sinkó által mindig is testvéri jelenségnek tartott *Malraux* forradalmi terrorista alakjainak életfilozófiáját. Sinkónak magának több mint negyven év után is megremeget a szíve, amikor más tárgyban, más bíró előtt, ismeretlen ajkáról (az Eichmann-ügyben) meghallja az erőszak-paradoxon parafrázisát: „Én mondom néktek, tilos őt felakasztani. Én mondom néktek, tilos őt *nem* felakasztani.”

A gondolat *szerzője számára* a forradalom bukásával hamarosan dokumentummá változik. A *Történelem és osztálytudat*ban a hit módszertani helyét olyan elem tölti be, amely megszüntetni hivatott az antinómiát: a proletariátusnak mint a történelem megtalált azonos szubjektum-objek-

tumának elidegeníthetetlen egység-konstrukciójának a *hozzárendelt osztálytudat* teljes egészében magába szívja az individuális etikát. Ezzel a megoldással a világmegváltoztató gyakorlat jegyében Marx óta először csapott be nagy filozófiai gondolat a „naiv népi talajba”. Lukács leküzdi előző elképzelésének rendkívüli feszültségét szubjektum és objektum között, de nem a *szekularizáció* irányában. Az egyéni érték hit által való megsemmisítésének morális Legyenje helyére az empirikus osztálytudat a hozzárendelt osztálytudatban való megsemmisülő fölemelkedésének történetfilozófiai Legyenje kerül, a hit garantálta aktivizmus helyére olyan aktivizmus, amelyet a szubjektum-objektum azonosság mítosza szavatol. (Ezt a hegeli mitikus keretet emelte ki éles szemmel — bár éppenséggel dicsőítőleg — egykorú recenziójában Révai József, Sinkó regényének Lánya, aki tovább haladt egy úton Vértessel, mint Bati). S amíg az irracionális hit letéteményese egyedül a hívő individuum lehet, addig a mítoszé szervezet, amely rámutathat magára mint az igazságra, és az etikát az engedelmesség és a fegyelem kategóriáira redukálja. Kétségtelen, hogy Lukács nagy és zárt totalitás-gondolata védtelen volt ezzel a dilemmával szemben. Szubjektuma ugyanis nem az individuum és nem is a *kifejlő* közösség, hanem az adott és a lenni-kellő közösség mitikus azonossága, amelyben a kettő szembenállása a rendszer előrehaladásával mindig csak részmozzanattá válik. De ez az előrehaladás *szelektív* mechanizmust indít be. A kiválasztás, amely egy adott osztálynak mint a világmegváltoztatás adekvát szubjektumának meghatározásával már elkezdődött, s éppen ebben a szociológiai alapon látta a filozófia gyakorlativá változtatásának egyedüli lehetőségét, a gyakorlat filozófiáivá változtatása érdekében tovább kellett, hogy folytatódjék az empirikus gyakorlattal szembeállított formával, amely azonban nem maradhatott követelés, hanem újra meg kellett találni adott gyakorlati szubjektumát. Ezért teljesen következetes, ha Lukács a szervezethez fordul mint filozófiai problémához.

Sinkó viszonya az organizációhoz individuális-erkölcsi természetű, és ezért marad meg a credónál. De éppen mint Pilátus kerül a credóba, abban az értelemben, hogy a *mi* az igazság kérdését sohasem tudja felüggeszteni. Nemcsak a dilemmán innen való gyermeki evidencia, hanem a dilemmán túli vakhit is elérhetetlen a számára. Vagyis Kierkegaard nyelvén szólva a legösszegegyeztetetlenebbet akarja: hinni akar (ez számára azonos azzal, hogy cselekvő akarattal élni) és nem fölüggeszteni az etikai teleológiát, etikusan akar élni és nem rezignálni.

Elmondták már nem is egyszer Sinkó két fontos regényének lapdilemmáját az osztályanalízis nyelvén, s ez már azért sem jogosulatlan, mert szerzőjük maga sem volt bizonyos abban, hogy nem pusztán az értelmiségi rossz lelkiismeret, illúziók és vesztett illúziók vesszőfutását költi-e meg bennük. Ez a bizonytalanság, amely mélyen befolyásolta a regények esztétikai értékét, csöppet sem érintette dokumentumértéküket. Nyilván dokumentálják e regények egy olyan társadalmi réteg részvételét a világ

megváltoztatását szándékoló cselekvéssorokban, amelyet elemi *érdekei* nem hajtottak abba az irányba, amelyet nem *körülményei* lázítottak fel, amelyet, ahogy Marx mondotta, nem a szenvedés ébresztett rá a gondolkodásra, hanem a gondolkodás a szenvedésre — nyilván dokumentálja e réteg moralitását és moralizálását is. De éppen mert nem érdek vezette magatartásokat ábrázol, jogosult történelmi dilemmájukat kiszabadítani a szociológiai determinizmusból. Az a másik nyelv azonban, amelyen elmondhatók e történetek, Kierkegaard nyelve.

Két egymással szembe fordított kérdés. Az első — az *Optimistaké* — így szól: szabad-e ölni az igazságért, gyilkosság vagy áldozat a hit lovagjának tette? A második — a *Tizennégy napé* — így: agyonveretheti-e magát az ember az igazságért? Mert valóban, a második, a morálisan előnyösebb kérdés sem az igazság megteremtésével, a halál kockázatával való kiküzdésével foglalkozik, nem a gyakorlati igazsággal, hanem az *adott* igazsághoz való gyakorlati viszonytal. Az ölés és ölettetés eme ikerkérdése ezért vallásos jellegű: nem az igazságra vonatkozik. Az így fölített kérdésre csak vallásos választ lehet adni, az igen harcot hozó krisztusi igazságát, megértő krisztusi szeretetét.

A kérdések vallásosak (azt hiszem, az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a vallás fogalmát a teizmusnál jóval szélesebben értelmezem), de a kérdező tévelygő, kérdéseit mindig a Pilátus-kérdés keresztezi, s van abban valami nagyon is vallástalan, valami örök rendenkívüliség, amelyet ő disszidens öntudatnak nevezett, hogy nem válaszol, illetve következtelenül válaszol: az első kérdéskor a nemhez, a másodiknál az igenhez hajlik. Vagyis, mert hiszen a kérdés történelmi terepe a forradalmi hatalomátvétel előttje és utánja, az erőszak elszívására igent mond, az erőszak gyakorlására nemet. Az életrajz tényei és a regények eseményei egybeáramlanak: a proletárdiktatúra *kikiáltásával* kezdődik el morális ellenérzése, amely Kecskeméten a terror gyakorlásának megtagadásában torkollik, minden emberi élet szentségének és sérthetetlenségének nem épp városparancsnoki hitvallásába, s a forradalmi erőszak, minden államhatalom megtagadásával megszűnik kommunista lenni, hogy aztán a budapesti monitoros lázadás újra *harcostársá* változtassa. Így ébreszti rá a Sallai—Fürst per, hogy mégiscsak kommunista, majd a Molotov—Ribbentrop-paktum, hogy mégsem az. Hitvallás és hittagadás tehát műve és élete, s e maga szabta, de nagyon is korára valló élet- s gondolkodáskörében természetesben nem hiányoznak a kísértések. A külsők a könynyebbek: Mme Barbusse teája közülük azért szimbolikus, mert az özvegy a kételytelen hitvallást a polgári konszolidáció feltételül szabja: „Két évig élt a Szovjetunióban, és most lendületesen, lelkesen és merészen végre meg kell írnia, hogy akikre a Szovjetunió igazságszolgáltatása lecsapott, azok megátalkodott gonosztevők, és így tovább... Az elvtársak egy pillanat alatt gyökeresen megváltoztathatják az Ön helyzetét, de hogy ők ezt akarják, ahhoz szükséges, hogy ez megfelelően az ő érdekeik-

nek. Ha Őn a kívánt irányban és a kívánt módon aktívva fog válni, akkor ezzel egyidőben az elvtársak mindent meg fognak tenni, hogy az Őn neve pozitív fémléleket kapjon... A reklámról majd gondoskodnának. Híressé tennék, hogy annál nagyobb legyen a hatása annak a pár cikknek, tanulmánynak vagy nyilatkozatnak, amit időnként megírna." A belső kísértések a nehezebbek, hiszen lelke legmélyéből szól, amikor Malraux *Reménye* kapcsán így ír: „De mint Ivan Karamazov ateizmusa a maga intenzitásánál fogva minden jámborságnál többet revelál a vallásos lélek titkaiból, Malraux, az individualista mindenkinél jobban érzi az egyéni szempontokkal szemben közömbös kollektív harci organizáció történelem adta követelésének abszolút szükségét és minden egyéni jog fölött álló jogosultságát." S nemcsak a közösség utáni vágy, hanem az egyéni élet következetességének, az egyszeri döntéshez való férfias ragaszkodásnak a szükséglete is kísértővé válhatott, s nemkülönben a gyanúper az erkölcsi integritás megőrzésével, a „tisztá kézzel" szemben, a Pilátus-kérdés másik oldala.

Sinkó filozófiai odisszejának jelentősége éppen az, hogy ezeket a csupa nemes motívumból maga emelte Szküllákat és Kharübdiszeket nem elkerülte, de nekik ütközött és továbbhajózott. Mert az a filozófia, amellyel — életével — kísérletezett, éppen ezt a következetlenséget írta elő. Hiszen annyira *pillanatkaraktere* volt, mint modelljének, egy kisebbség forradalmi hatalomátvételének. A szubjektum és objektum közötti hiátus irrationalist állandóan újra át kellett ugornia, s soha nem találhatott szilárd talajra olyan közösségben, amelyet ő maga is vallásosan konstruált meg. Egyszerű ez és lehetetlen: a várakozás a „rettenetes ajándéokra", a közös ellenség azonnali, tömeges megpillantására, amely létrehozza milliók „transzszubsztanciációját". Ez volt Sinkó nemzedéke számára Spanyolország, s ha máshonnan nem, Malraux-tól tudjuk, mennyire csak az első frontvonal. S a Malraux-recenzió két oldalával szemben a szovjetunióbeli tapasztalatok két kötete áll, ahol az embereszményben saját dualizmusának ellentettjére ismert rá: a kérdés és kétely nélküli racionális emberre, akiben az egyedüli irracionális elem „az államot jelképező autoritásba vetett teljes és feltétlen hit", akinek forradalmi feladata az abszolút, odaadó konformizmus.

Hogyan feszíthette volna szét filozófiai kereteit? Bosnyák István, akinek esszéi a legfőbb útmutatók Sinkó megismeréséhez, joggal óv a másnapi fölényeskedő okosságtól. Épp ezért nem beszélek a másnapról, csak ugyanarról a napról és előző napokról. Két egymással összefüggő lehetőségre gondolok, forradalomképe filozófiai kritikájára és szocializmus-képe szekularizálására. Ami az elsőt illeti, az *Optimisták* és a *Szemben a bíróval* tartalmazza is e kritika legfőbb elemeit: nemcsak a taktikai hibákat, az agrárpolitikát, az egységfrontot, amelyek persze nagyon is filozófiai problémák is voltak, hanem beszél a magyar forradalom kisebbségi voltáról, ki nem vívott jellegéről. Mindezeknek kellő súlya van a maga

helyén, de nem változott a forradalom szocialista kritikájává. Pedig Sinkó megtalálhatta volna az elméleti forrást is a bírálathoz Engles kommunikritikájában, csakhogy mint egész nemzedéknek, az ő szellemi nevelődését is annak a pártnak, a német szociáldemokráciának a történelmi értékvesztése és morális bukása határozta meg, amelybe Engles reményét vetette. Megtalálhatta volna Luxemburg orosz forradalom-kritikájában, de hiszen Luxemburg maga éppen egy olyan kisebbségi forradalmi kísérletért, a Spartakus-lázadásért áldozta életét, amelynek kirobantása ellen szavazott. Megtalálhatta volna különösen az ő életkérdésére szabva Lukács 1918. decemberi cikkében, amelyet Sinkó sokszorosán bele is szőtt az *Optimistákba*, *A bolsevizmus mint erkölcsi problémában*. Idézem döntő helyét: „Vagy megragadjuk az alkalmat és megvalósítjuk, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára kell helyezkednünk, akkor a proletariátus *osztályuralmát* kell az eddigi osztályuralmak helyébe tenni, abban a hitben, hogy — Belsebubbal űzve ki a Sátánt — ez az utolsó és természeténél fogva legkíméletlenebb, legleplezetlenebb osztályuralom fogja önmagát és vele minden osztályuralmat megsemmisíteni. Vagy ragaszkozunk ahhoz, hogy az új világrendet új eszközökkel, az igazi demokrácia eszközeivel fogjuk megvalósítani (mert az igazi demokrácia eddig még csak mint követelés létezett, mint valóság még az úgynevezett demokratikus államokban sem), akkor megkockáztatjuk, hogy az emberiség többsége ma még nem akarja ezt az új világrendet, és nem akarván felettük akaratauk ellenére rendelkezni, meg kell várunk, tanítva és hitet terjesztve megvárunk, amíg az emberiség önrendelkezéséből, önakaratából megszületik az, amit a tudatosak régen akarnak...” De jellemezheti-e valami jobban a keresett kritika rendkívüli nehézségét, hogy ugyanennek az írásnak a szerzője néhány hónap múlva azt a gondolatalkört vázolja fel, amely Sinkó egész gondolkodását meghatározta?

A szekularizálás szándéka szintén föllelhető Sinkó élete és műve anyagában: ezt jellemeztem a visszatérő Pilátus-kérdéssel. Az a mű, amely hitek szembesítése a létező szocializmussal, az 1935—37-es moszkvai naplójegyzetek rekonstrukciója, az *Egy regény regénye* tartalmazza is a teológiai tekintélyelv, a „patriarchális, bukolikus” kultúra és az állami terror hármasesységének bíráló és megrendítő fenomenológiáját, de megrendítő volta éppen abból adódik, hogy mindezt a minden tapasztalaton túli hit keretében. „Mi maiak 1917-ben, 1918-ban, 1919-ben azt hittük, hogy már csak hetek, hónapok kérdése, hogy a fullasztó sötét alagútból mikor kerülünk ki napfényes mezőkre. Tévedtünk. A napfényes mezők helyett fullasztó és tartó a sötétség, még mindig alagútban élünk, sőt a sötétség egyre nő. És bár egyre nő, még mindig nem gondolhatjuk, hogy elérte azt a legnagyobb fokát, melyből a következő lépés már a napfényes mezők ünnepével lep meg.” A képben újra fölismerhetjük a megváltás pillanat-természetét, a várakozás vallásos tudatát — mindazt, amiben Sinkó osztozott kora baloldalijaival. Újra kérdezem, hogyan feszíthette volna szét

ezt a keretet? A válasz is ugyanolyan jellegű, mint az előbb. Volt ugyanis egy korabeli filozófus, akinek később fölfedezett elméleti hagyatékában ma fölismerhetjük a nagy törekvést a szocializmus szekularizálására — Gramsci —, de ugyanakkor ismerjük sorsát, börtön-elszigeteltségét, amely műve megszületésének nemcsak életrajzi kerete, hanem bizonyos mértékig feltétele is volt. Másrészt úgynevezett polgári filozófusok a század eleje óta kezdeményezték azt a fordulatot, hogy a szubjektum és objektum közötti közvetítés klasszikus kérdésére nem közvetlenül válaszoltak, mint Lukács a kettő közötti megtalált történelmi-gyakorlati azonossággal a *Történelem és osztálytudat*ban, mint Adorno az azonosulás lehetetlenségének kritikai rezignációjával és az abszolút szétválasztás egyedi eseteinek meghatározott tagadásával, mint egyedül lehetséges programmal, vagy a szubjektum és objektum közötti irracionális, megváltóugrással, mint Benjamin a maga történetfilozófiájában, vagy végül — hogy egy negyedik, még szóba kerülő nagy forradalmi gondolatot említsek — a kettőnek az *ígéretben* (a szubjektív reménynek a leendő jövővel) való vallásfilozófiai azonosításával, mint Bloch. Hanem — közvetítő tagként — egy újabb közvetítést vetettek föl, a szubjektum és szubjektum közöttit. S ezzel létrejött annak *lehetősége*, hogy megszűnjék a kízó vagy-vagy, amit Sinkóval együtt egy egész nemzedék érzett. Az, hogy meg kell az út elején, a priori határoznom, *ki* a szubjektum, s az vagy valamely közösség, s ezzel megszüntetem saját szubjektivitásomat, vagy a szabad és *elszigetelt* individuum, de ezzel megszüntetem a közösséget. Hogy vagy részmozzanatot leszek a történelmi igazság aktusában, vagy az igazság saját egzisztenciális szabadságom aktusa. Létrejött annak lehetősége, hogy új látásmód, új világratekintés alakuljon *ki*, amely a szubjektum világtերemítő intencióját elismerve azt az interszubjektivitás világából eredeztesse és oda vezesse vissza — amely persze nem szünteti meg a vagy-vagyokat, csak máshol jelöli ki a helyüket. A nem vallásosan konstituált közösség akkor az individuális szabadságot, meghozzá olyat, amelyet soha nem is szívhat föl teljesen magába, a kifejlő közösség előfeltételeként ismerheti föl. De valóban csak a lehetőség jött létre, egyelőre és részben még ma is bezárkózva az ismeretelméletbe és a hermeneutikába, távol minden világ-megváltoztató szándéktól, s csak a 60-as években értek össze különböző irányok. Jelképes, hogy a Husserl-tanítvány marxista, Jean-Paul Sartre akkoriban éppen Kierkegaard-ral és Marxszal jellemzi a jövő feladatát: hogy a konkrét egyetemes emberi egyediség és az egyedi egyetemesség válása, vagyis az egyszeri személyiség és azok közössége — ne azonosuljon, ne semmisítse meg az egyik a másikat, hanem — *összefonódjék*.

Ez persze egy új történelmi korszak Kierkegaard-megértése, amelyben a kierkegaard-i individuum immanenciája játssza a főszerepet, s nem maga odaadása az Abszolútumnak. Sinkó az *Optimistákban* azzal vélte talpára állítani Kierkegaard-t, hogy máshol jelölte ki az Abszolútumot, mint ő: a történelemben, az emberközi élet átalakításának küzdelmeiben.

S ezzel egy pillanatra összebékítette a két nagy ellenlábast, Hegelt és Kierkegaard-t, mert az ész cselének, a történelmi rossznak hittel teljes *interiorizálását* írta elő a forradalmárnak, hogy az általános eltipró uralma az egyes fölött az egyes választása legyen a jövőért. Ezt a típust ezt a valóban létező történelmi típust, az ész cselének askéta ügynökét, a szabadságot halottak szerzetrendjének tagját ábrázolta Corvinban, s ilyenek látta az *Egy regény regénye* tanúsága szerint Sallai Imrét is. A Sallai-regényben azonban — mint említettem — a kérdés másik oldalát vizsgálja, nem azt, szabad-e ölni, hanem azt, szabad-e megöletni? Ez a kérdés első pillantásra oly kényes, oly frivol, hogy kedvünk lenne teljes egészében átutalni a gyilkosok, Töreký vérbírói tanácsa és az ítéletet sugalmazó államrend számlájára. E morális ellenérzés rejt el a regény e vonalát még oly értő olvasó előtt is, mint Bretter György, aki nem talált a *Tizennégy napban* mást, mint „általánosabb üzenet híján” „a szolidaritás könnyeit”. Sőt, az is nyilvánvaló, hogy maga az író is mindvégig bizonytalan. És mégis, az áldozatvállaló előtti mély tisztelet és a teljes szolidaritás *ellenére* egyetlen hatalmas kétegy az egész regény: szabad-e, lehet-e embereket életükből, saját szükségletükből nem következő hirtelen hőstettekre kényszeríteni, morálisan terrorizálni, s ezzel erejüket meghaladó áldozatra vagy gyakran csak a saját mértékük túllépéséből következő elaljasulásra készíteni? Ezért, hogy a regényben soha színre nem lépő áldozat igazsága mellett oly erővel és együttérzéssel, szeretetteli részvétellel dolgozza ki a szociáldemokrata képviselő életének nem demagóg, hanem valóban értékeket átmenteni akaró igazságát, Bollertnek, saját képmásának mindig emberekhez hű, de az eszmékhez mindig hűtlen igazságát, vagy a félszavával közvetve följelentővé váló, s az önvádtól az öngyilkosságba menekülő kalauz életének elpusztított igazságát. A velük való együttérzést azonban állandóan keresztezi a halállal fenyegetett hőssel és földalatti közösségével való együttérzés, és a kettő zűrzavarában szétroppan a regény. A *Tizennégy nap* formaproblémája ugyanaz, mint az *Optimistáké*, csak hogy itt kevésbé segíthetett Sinkó írásainak legfőbb útmutatója, saját életrajza. Mindkettő tézisregény tézis nélkül, azaz egymást kölcsönösen kioltó tézisek között egyetlen emberi tanácsstalanság dokumentuma.

Szküllái és Kharüdiszei közül két irányban próbált kitörni. Az első irányban a Tanácsköztársaság bukása utáni években. Kierkegaard önmagát nem a társadalom oppozíciójaként, hanem korrektívumaként értette meg. Láttuk, hogy forradalmár értelmezői hogyan fordították meg ezt a megértést. A bukott forradalom után Sinkó, az egykori forradalmár viszszerát a korrektívum programjához. „Kierkegaard nem vitakozott, csak megmondta, hogy ő úgy érzi, az egy igazságot mindenkinek külön kell megtalálni, és ebben senkinek nem lehet se az emberiség, se a történelem segítség” — írta 1921-ben. A most kikevert világnézet, a Kierkegaard és Dosztojevskij ihlette *keresztianizmus* Kierkegaard olyan átfogalmazását jelenti, amelyben az etikai és a vallási nem képvisel két külön stádiumot.

A magányos ember szerető és megértő gesztusa, amely a másik magányos embernek szól. A válasz nemcsak az ölésre, hanem az igazságért való agyonütetésre is a nem, mert most az a Krisztus a példa, aki gondolt arra, mit képesek az emberek elviselni. „És ezt a ,de még el nem viselhetnétek'-et Sztarec Zozsima áldott szíve szelídre fordítja: csak annyit mond mindenkinek, amennyit az el tud viselni.”

Gondoljuk át, mennyiben volt ez kitörés. Kétségtelen, hogy megszüntette a várt és hitt fordulat pillanatszerű voltát, lassú folyamatot kínált — mihez? Tudjuk, hogy Sinkó fordulatának előtörténete — ha nem is a fenti kifejelett alakban — mélyen visszanyúlik a Kommün napjaira. És ott, ahol a fenti gondolat egy gyakorlati oppozíciós esemény, egy hatalomra jutott forradalom korrektívuma, más értelme is lehet. Kettős értelme. Vagy olyan korrektívum, amely megtagadja az oppozíciót (minden hatalmi formájában), s ez visz egyenes úton a forradalom utáni néhány év Sinkójához. Ez volt Kecskeméten az államhatalom államtagadó képviselőjének álláspontja. Vagy olyan korrektívum, amely a gyors, khiliasztikus fordulattal szemben a nevelődve nevelés lassú folyamatát javasolja, és ez volt az ellenforradalmár ludovikás kamaszok világnézeti nevelőjének gyakorlati álláspontja. A végnapok e kísérlete nem kevesebb kacajt fakasztott, mint a kecskeméti közjáték, pedig — ellentétben amazzal — nem tartalmazott önellentmondást. Hogy az ilyen és hasonló korrektívumok mennyiben tudják egy oppozíció egész szellemi arculatát megreformálni, ez a *filozófiai* kérdés, ha viszont — újból a vallási igazság a priori formájában — az oppozíció szelleme adott és megváltoztathatatlan, akkor a korrektívum csak a többé vagy kevésbé tolerált *pedagógia* körébe tartozik. Ezeket az alternatívákat a gyors bukás megsemmisítette, és Sinkó olyan adott világban találja magát, amelyben választania kell a korrektívum vagy az oppozíció között, s nemcsak a gonosz, bűnös fennálló világ, hanem az ellene szervezkedő oppozíció kényszere is, Sinkó részéről pedig mindkettő bírálata, hogy a korrektívum *terápiáját* választja. Csak-hogy, elszakadva az oppozíciótól, szembe találja magát azzal a felismeréssel, hogy újra metaetikához jutott: ebben a megértő szeretetben az emberek felelősségtől ment gyermekekké válnak, és Zozsima sztárec tragikus rokonságba keveredik a Főinkvizítorral. A dolgok mértéke újra nem az ember, hanem az abszolútum, s az utóbbi hírhozója, képviselője a közösséggel szemben álló utópisztikus individuum, aki Krisztusnál krisztusibb gyógyító szeretettel föl meri tenni az „agyonveretheti-e magát az ember az igazságért” kierkegaard-i kérdését. S a dilemma mindkét oldala, az igazság az egyik oldalon, az ugyanis, hogy a fennálló világgal szemben minden engedékenység igaztalanság volna, a szeretet a másik oldalon, az, hogy a szeretetáldozatot szeretetlenségé változtatja az együtt élő nemzedék részeltetése a gyilkosság bűnében, Kierkegaard-nál éppúgy, mint Sinkónál visszavisz a közösséghez. Ezzel a láthatáron újra megjelenik Sinkó utazásának Szküllája és Kharübdiszé. Ezúttal Macaulay aforizmája

nyomán az egy hold middlesex-i föld és az Utópia-beli hercegség ellentété-ként fogalmazza élete ellentmondását — a konstruktív, a lehetséges, a megvalósítható emberi közösségek önértéke és az ezen önértékkel szembeni utópisztikus, destruktív-individuális kételyek feloldhatatlan dualizmusaként.

A több mint egy évtizeddel későbbi *Don Quijote útjai* válasz a *Middlesex és Utópiára*. Földrajzolja benne az utópisztikus személyiséget, aki-nek útja külön fut a közösségtől a történelemben, hogy a két út most összetalálkozzék és az egyén (értelmiségi) utópisztikus indíttatásból föld-va utópizmusát beálljon a sorban. Magát e megoldást megvitattuk már. Most csak a tanulmány egy mozzanatára hívom föl a figyelmet, amely-ben újra kitörési kísérletet láthatunk, ha jóval alárendeltebb helyzetben lévő-t is, mint amilyen az előbbi volt. „Az utópia többé nem tágit az individuális, honvággyal teltett öntudat mellől. Ennek a disszidens indi-viduumnak megvan a maga az emberiség történelmével párhuzamosan tartó fejlődése és történelme, mely a másik, a társadalmi, a politikai történetben nem talál lehetőséget a megvalósulásra. Ez a vágy vallási eretnkségben, művészetben, zenében, filozófiában, irodalmi művekben keresi a maga kifejezését.” Sinkó itt — nem tudható, hogy Bloch hatásá-ra vagy önállóan — ugyanazzal a gondolattal kísérletezett, mint ami Ernst Bloch életművének alapgondolata volt. Bloch lehetőség-filozófiájában a szubjektív vágy mindig a jövőbe transzponálódik, azaz az utópia mint utópia, mint szubjektív realitás ébred öntudatára a jelenben, s ezért a bölcséletnek nem életkérdése perspektívája jelenbeli, objektív realitásának rögzítése. Sinkó számára azonban éppen ez volt az alapvető, s ezért, bár ismételten kísérletezik az anyagi erővé váló illúzió, a cselekvő aka-rattá váló utópia gondolatával, végül is — épp az előbb idézett passzus befejezéseként — részrendszerként, kultúrfilozófiaként illeszti be világ-nézetébe. S ha más irányba is, mint a krisztianizmus végigvitt kísérlete, ez az út sem kínált többet, mint a kriptoteológia feszültségének kiegyen-súlyozott vallásfilozófiában való levezetését, amely nyíltan vállalta volna — Bloch klasszikus műve, *Az utópia szelleme* rá a példa — a tökéletesen gonosz fennálló világ és a jó ember kettősségét.

Sinkó dualizmusa nem juthat nyugvópontra. Minden megoldását kikezdi a kétely, csak magát a megoldás utáni vágyát nem. Mi marad tehát? Az igazán nagyok mértékével mérve nem a filozófiai s nem az esztétikai érték, nem a mű, hanem az élet. Valóban, minden műve közvetlenül éle-téhez vezet vissza, életdokumentum és életadalék, egy élet megértéskísér-lete és újramegértése. Mivel mélyen élte, becsületesen járta végig odissze-áját, és megalkotta dokumentumait, megteremtette a lehetőséget arra, hogy megértsük, mint egy korszak egy reprezentatív életét. Ha korszakról beszélünk, ezzel megkülönböztetjük saját jelenünkötől és előtörténetünk ré-szeként értjük meg. Vagyis úgy, ahogy ő nem érthette meg magát. S ezzel nem a megértés szóban benne rejlő másik értelmet toljuk az előtérbe,

amely az ítélet ellen tiltakozik, szólván így: értsük meg, hiszen egy világ választ el bennünket attól, amelynek hatástörténetébe beágyazódott ez az élet, és amelyben maga is hatott. De éppen mert hatott és továbbhatott, világlátásának történelmi megkülönböztetése a mi világlátásunktól a *kortársi* vita formáját ölti. Ha reprezentatív, akkor a megélt gondolat, vagy — mint Sinkónál — a megélt gondolati válság élete túléli történelmi föltételeit (s ez csak a továbbhatás, a maradandóság másik neve). Akkor a makacs halottól azt kívánjuk, adjon számot koráról, s rajta végezzük el azokat a műveleteket, amelyeket a történelmi kövülettel nem (vagy csak épp így, sorsokban és gondolatokban megértve) tehetünk: az oppozíciót és a korrektívumot. Igen, itt a historizmus minden totális historista számára botránys módon győzetük le, jelenünk érdekében a múltnak azt a lehetetlen, de ha meggondoljuk, nagyon is emberi kérdést tesszük föl, azon az egyetlen helyen, ahol elkerülhetjük, hogy a lehetetlenség egyben üresség is legyen, hogy: nem történhetett-e volna másképp?

Így kerül újra bíró elé Sinkó Ervin filozófiai élete. Nem az utolsó húsz év, amelyet napi harcok és irodalomtörténeti munka, műbírálata és a Bosnyák István által mélyrehatóan elemzett pedagógiai érozsz töltött ki, s ide csak annyiban tartozik, amennyiben részt kért a gazdag elfoglaltságból három évtizedes odisszejának *rekonstrukciója* is. (Így állt össze *A regény regénye*.) De utolsó munkájában, egy regényben, amelynek csak töredéke készült el, s amelyről nem tudható, hogy újra rekonstrukció lett volna, vagy pedig a hitvallás-hittagadás vallásos szerkezetéből kilépő bírálata a hivatásos forradalmárnak, ezt írja hősről: „Az elvek diadala, de vajon a diadala vagy csődje egy életnek?” Nos, Sinkó életére a kérdés éppen fordítva áll. S a válasz: az, hogy Sinkó megélt gondolata kortársi vita, és benne elveinek, gondolati keretének csődje eleven kritika tárgya lehet, az életének diadala. Igazsága bukása, értékeinek győzelme. És így értve talán nem a rezignáció hangja e tanulmány mottója, amelyet most, kérem, olvassanak el újra.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ADALÉK A NEMZETISÉGI MIKROKULTÚRA VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIHEZ (I.)

SZELI ISTVÁN

A nemzetiségi kultúra fogalma úgy él a tudatunkban, politikai terminológiánkban a szövetségi pártdokumentumoktól kezdve a községi öngazgatási érdekközösségek programjaiig, mint a jugoszláv nemzeti kultúrák analógiája, mint „nemzeti” kultúra kicsinyben. Mint történelmi hosszmetzetben és társadalmi keresztmetszetben egyaránt pontosan körülhatárolt fogalom, tehát állami, gazdasági, társadalmi, politikai, földrajzi, etnográfiai stb. vonatkozásaiban egyértelmű képlet. Ezért mindinkább úgy kezeljük, mint az egyetemes jugoszláv kultúra reális összetevőjét, amely az abban való részvételtől, művelőinek és alkotóinak számarányától, tényleges produkciójától függően nyeri el helyét, tölti be funkcióját, kapja meg szerepét az *egésznek* a működésében, öngazgatási rendszerünk mechanizmusában. A nemzetiségi kultúra e (sok tekintetben igazolt) minősítés szerint valóban mennyiségi fogalom is, amelynek determinánsai, méretegységei a kiadvállalatok ívre mért produkciója, az „egy főre eső” lap- és folyóiratpéldány, a színházi bemutatók és előadások száma, a nemzetiségi kultúrával élők felvevőképessége, az elemi és középiskolai tanulóok, valamint az egyetemi hallgatók összessége, a műkedvelő egyesületek (tánc-csoportok, gyöngyösbokréták, énekkarok, vetélkedők stb.) mutatószámai és teljesítményei. Más szóval: kvantum, statisztikai fogalom, pozitív eredmény, valami, ami mérhető és mérlegelhető, s ami a művelődés fejlesztésére fordított anyagi javak elosztása és abból való részesedés szempontjából az esetek többségében ösztönző erőt is jelenthet a nemzetiség kulturális aktivitására nézve. A teljesebb igazsághoz az is hozzátartozik, hogy e jelzőszámok merevségét nagymértékben feloldják azok a korrekatívumok, amelyek a nemzetiségek különleges igényeit vannak hivatva kielégíteni és a helyzetükből adódó esetleges előnytelenégeket eliminálni. Mégis, egészében véve, a kultúráról való mai gondolkodásunkban túlnyomórészt a jelzett pragmatizmus, az empirikus tények jutnak előtérbe.

Bennünket ezúttal azonban a nemzetiségi kultúra nem ebben a vonat-

kozásban érdekel, hanem annak belső fejlődésrajza foglalkoztat: nem annak manifesztációi, hanem eszmei alakulástörténete, ideológiai és szociológiai vetülete. Ezért e vázlatos értekezésben megkíséreljük kritikailag felülvizsgálni kulturális örökségünk néhány gondolati-tartalmi mozzanatát, amelyek, nyomelemek formájában, kulturális fejlődésünk és irányvételünk szocialista szakaszában is még fennmaradtak. A nemzetiségi kultúra jelenségének értelmezéséhez és természetének megismeréséhez szükségesnek látszik ugyanis a szubtilisebb — érzelmi, tudati és magatartásbeli — szférákban jelentkező elemeket fokozottabban számba venni, identifikálni, egymással és mai felfogásunkkal szembeállítani s a szükséges tapasztalatokat levonni mind elméleti, mind kutatómódszertani vonatkozásokban.

Még egy előzetes megjegyzés. A magyar szakirodalomban meghonosodott „mikrokultúra” kifejezést, e jelzős szóösszetételt, bizonyos fenntartásokkal és csak alkalmilag használjuk. A szóösszetétel előtagja ugyanis a „parány”, „kicsiny”, „apró” képzetét helyezi előtérbe, tehát olyasmire utal, amivel a nemzetiségi (nem kisebbségi) műveltség nem azonosíthatja magát sem valóságos létezése és tényleges helyzete, sem pedig távlati törekvései és fejlődésének irányai alapján. Ugyanis nem egy zárt, teremtő képességében csökkent értékű, hatékonyságára nézve korlátozott, fejlődésre alkalmatlan vagy képtelen közösség műveltségéről van szó, hanem olyanról, amelynek belső és külső kapcsolatai, alkotó ereje képessé teszik a kulturális közvetítés funkciójának ellátásán túl ön maga újjáteremtésére s a kor szükségleteihez mért feladatok vállalására és teljesítésére. Ezért csak az „egyetemes” nemzeti nézőpontból tekinthető „kis” vagy „parány”-kultúrának, viszont minden egyéb tekintetben a nemzetiségi műveltséget a nemzeti műveltséggel kiegyenlített fogalomnak kell tekintenünk. Ha ma még nem azonos is azzal minden elemében — s nem is lehet azonos vele —, irányaira, törekvéseire és távlataira nézve azonban vele egyenrangúnak kell tekintenünk.

A NEMZETISÉG TERMINUSRÓL

A szó jelentéstartalmának értelmezése és magyarázata tekintetében a nyelvet használó szélesebb közösség körében ma már nem merülnek fel dilemmák, s a mai jugoszláv köztudatban már elég világosak a kisebbség-nemzetiség jelentésmegkülönböztetésből adódó differenciák. A szakirodalomban azonban időnként fel-felbukkan a kétely e terminus alkalmazhatóságának és a fenti módon való megkülönböztetésének tekintetében. Lóbl Árpád pl. úgy véli, hogy a „kisebbség” szót mint pejoratív, elmarasztaló sőt bántó-sértő megnevezést mellőznünk kell szótárunkból, viszont történelmileg nézve a „nemzetiség” szó is elmarasztaló-pejoratív jelentésű. »Lenéző szóként keletkezett annak idején a régi Magyarországon, hogy a szerb, román stb. nem nemzet, sőt csupán része az egyetlen ma-

gyar (politikai) nemzetnek; nem nemzet, csak nemzetiség, legfeljebb is „szerbajkú”, „románajkú” magyar! Hogy hozzátették a „politikai” nemzet megjelölést, nem csökkenti a lenéző jelentést, hiszen a nemzet mindig is politikai nemzetet jelent már önmagában is, az etnográfiai nép még nem nemzet ugyanis, hanem egy előzetes fejlődési fok! A nemzetiségnek viszont megvan a külön jelentése: értelmezték azt már úgy is, mint az etnográfiai nép és a politikai nemzet között álló fejlődési fokot; történelmi nemzeté csak most váló csoportot, alakulatot; de értik alatta a nemzetet nemzetté tévő ulajdonságot is, pl. így: X Y nemzetisége — magyar! Tekintet nélkül arra, hogy hol lakik ez a valaki: Magyarországon vagy Vajdaságban, és arra is, hogy 1918 előtről van-e szó, vagy 1918—1941 közötti, 1941—44 közötti korról, vagy — a máról? Hiszen csak az évszámtól és területtől függően lesz belőle, lett belőle: hol nemzet, hol pedig nemzetiség! Itt tehát nem *fejlődési fokról* van szó, amit tulajdonképpen jelent a nemzet, a nép, a nemzetiség! Hanem: történelmi, azaz hatalmi, uralmi helyzetről legalábbis 1945-ig. Ma viszont, amikor nincs sem nemzeti uralmi helyzet, sem államnyelv — annál kevésbé van értelme a *nemzetiség* szónak, s itt az ideje, hogy új terminust keressünk. (...) Hogy nincs nemzetiségi kérdés, hanem csupán nemzeti kérdés van, az ezek után már természetes.« (Történelmi terminológiánk problémái. *Létünk*, 1973/1, 50—51. old.)

Ebben a kérdésben inkább Rehák László véleményéhez csatlakozunk, aki tanulmányának *A „nemzeti kisebbségektől” a „nemzetiségek” felé* című fejezetében (230—234.) a *kisebbség* és a *nemzetiség* fogalmaikat éppen annak alapján különbözteti meg, hogy azok politikai, jogi és társadalmi helyzetében lényeges változások álltak be öngazgatási rendszerünk bevezetésével és kibontakozásával, s ezért a megváltozott helyzetet e két terminus technikusszal is ki kell fejeznünk. A *nemzetiség* megjelölés tehát nem a történelmi és etimológiai értelemben használatos a mai nyelvgyakorlatban, hanem egy jelenlegi jogállapotnak a jelölése szemben a „kisebbség” szó által asszociált negatív jelentéstartalommal. A *nemzetiség* tehát nem a *nemzettel* szemben, hanem a *kisebbséggel* szemben bír megkülönböztető jelleggel. A magunk részéről még azt is hozzáfűzzük, hogy azért is tartjuk találónak és pontosnak, mert 1) igen jól alkalmazkodik politikai rendszerünkhöz, amely az államiság és államalkotás elemeivel is számolva különböztet meg *nemzeteket* és *nemzetiségeket*, és 2) mert nem azonosítja a nemzet *részét* a nemzet *egészével*, s ezzel eleve kiküszöböli, közömbösíti, hatálytalanítja azokat a szórványos kísérleteket, amelyek a jugoszláviai magyarság saját nemzetéből való kiválására és az attól való leszakadására irányulnak.

E látszólag pusztán lexikográfiai kérdés hátterében tehát olyan problémák húzódnak meg, mint a nemzeti kultúra régiók szerinti „oszthatósága”; a kultúrjavak létrehozásának, hagyományozódásának lokális vagy „egyetemesen nemzeti” volta; a történelmi vagy a szinkron megközelí-

tés eltérései stb. Az itt futólag érintett mozzanatok a két háború közötti polgári korszak és a felszabadulás után eltelt évtizedek során is az előbbi recidivájaként igen gyakran feltűnnek kulturális életünkben, nemegyszer diametrálisan eltérő megvilágításban. Feladatunkat jórészt abban látjuk, hogy ezek szembeállításával adjunk az öngazgató szocialista rendszerünknek leginkább megfelelő válaszokat:

TÖRTÉNELMI KERETEK

A Jugoszlávia mai területén élő magyarság történelmének alapjában véve két nagy egységre elkülönülő szakasza van. Az első szakasz a török térhódítással, a XVI. század elejével zárul, amikor a kilencedik század végén megtelepülő magyarság fejlődésének kontinuitásában egy majdnem kétszáz esztendősi hiátus keletkezik. A második szakasz a tizenharmadik századi újratelepedéstől veszi kezdetét, az 1730-as 1740-es évektől, amikor a karlócai békekötés utáni évtizedekben megindul az elpusztított vidék benépesítése és céltudatos telepítése magyar, német és egyéb néppel. Ezek a migrációk teszik majd nemzetiségileg oly tarkává a mai Vajdaság területét.

Fejlesztésünk első szakaszának vívmányai a kolostori iskolákkal, másolóhelyekkel, eklézsiákkal és egyéb egyházi-kulturális intézményekkel együtt a középkor végén még erős hatalomnak számító magyar feudális állam széthullásával egyidejűleg megszűntek mint kulturális hatóerő.

A polgári magyar kultúra igazi korszaka a XIX. század második fele, különösen az 1867-i kiegyezést követő évtizedek. Ez a korszak azonban a peremélet, a kulturális főáramoktól való leszakadás, a magyar műveltség sodrásából való kiválás jeleit mutatja. Lőrinc Péter 1952-ben a palicsi Magyar Ünnepi Játékok alkalmából kiadott emlékkönyvben oldalszámra sorolja fel azok nevét, akik eleven cáfolatai lehetnek annak a hiedelemnek, hogy vidékünk szűkölködött a tehetségekben, s ugyanígy ír B. Szabó György is művészeti seregszemléjében (*Magyar Ünnepi Játékok*, 157—164. l.). A tény azonban cáfolhatatlan: művészetünknek nem Vajdaság biztosított életteret. Az okokról, amelyek a jugoszláviai magyar kultúra e történelmi alakulásában ilyen állapotokhoz vezettek, szerzőink nem beszélnek, holott már a polgári magyar történettudomány is kellően megvilágította e jelenségek hátterét. Szekfű Gyula, a korszak egyik legtekintélyesebb tudóseyénisége, a nagy étvágyú és friss lendületű magyar kapitalizmus torz tünetét fedezi fel ebben. Noha jobboldalról bírál, ítélete mégis helytállóan bizonyul: „Ez önáltató állami kultuszt betetőző a központosítás, vele Budapest túlnyomó hatalma és a vidék magyar energiáinak kiskorúságra, szolgaságba süllyesztése. Mert önáltatásunknak szolgálatkész komornyikja, mindent ellátó sáfárja Budapest, melyet államiségünk pompázó jelképévé, a modern kapitalizmus hatalmas empóriu-

mává teszünk, hogy liberális szellemű intézményeivel, kapitalisztikusan szervezett közvéleményével állandóan betöltse fülünket az öndicséret és hízelgés hangjaival . . ." (Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Hatodik kiadás, Bp., 1940., 274/5. old.)

Az iskolaügy, a magyar tudományos és művészeti élet dualizmus korabeli erős állami központosításának és fővárosi irányításának káros következményei különösen az első világháború utáni időkből lettek láthatóvá. Ezek az évek és évtizedek történelmi szükségszerűségként vetették fel a tudományos és kulturális önállóság kérdését. A mélyebb gyökerű magyar kultúrtájak, a hagyományokra épülő s azokat tudatosan vállaló kisebbségek az 1918 utáni új történelmi és politikai viszonyok között is sikeresebben vészelték át e tektonikus rengéseket, amelyeket az első világháború okozott az európai népek életében, mint azok, amelyek a kultúrában és tudományban fejletlenebb és e tekintetben nem „önellátó nemzetiségi kisközösségek közé tartoztak. A fővárosra utaltság és az attól való függőség a jugoszláviai magyarság körében is többfajta téveszmének lett a szülőanyja, mint ahogyan Magyarországon is az eszmei tévelygés egész sora vezethető vissza erre. Szabó Dezső romantikus és naiv Pest-ellenes programját például az táplálja, hogy benne a magyar kulturális és tudományos élet „Molochját” látja, csakúgy, mint az ellenforradalmi ideológia is, noha az inkább azért firtatja Budapest „bűnösségét”, mert ide koncentrált proletártömegei és baloldali, intrenacionalista, „magyartalan” értelmisége mindenkor veszélyt jelentettek a magyar nacionalizmus számára.

A jugoszláviai magyarság botladozó útkeresése a két világháború közti időszakban szintén e történelmi rövidzárlat következménye. A szellemi életnek, a nemzeti művelődésnek akkori adott feltételei mellett nem is látszott biztató megoldás és kiút ebből az osztályharccal, gazdasági válsággal, nemzeti ellentétekkel vemhes mélységből. Reális lehetőséget a nemzetiségi kultúra nagykorúsításához csak 1945, a szocialista forradalom végső győzelme adott, amelyet ennek a tanulmánynak meghatározó szempontja és leghangsúlyozottabb tétele alapján a kisebbségből a nemzetiségbe való átfejlődés tendenciáival és folyamataival jelzünk.

Az 1918 utáni jó félszázadnak a tapasztalatai több irányban is instuktívek számunkra. A mi „új” kultúránk szinte állandóan két irányból jövő veszélynek volt kitéve: egyfelől a beszűkülés, az elzárkózás, az önelégültség s az ezzel járó provincializmus, igénytelenség és redukáltság fenyegette, másfelől pedig az uniformizálódás, a sajátos jegyek iránti érzéketlenség, a hagyományok mellőzése és tudatos tagadása mind a polgári, mind a dogmatikus „marxista” oldalról. Voltaképpen mindkét tendencia a kultúrák és nyelvek alá- és fölérendeltségének viszonyából indul ki. Ezek a viszonyításrendszerek a szocialista öngazgatás feltételei mellett teljesen anakronisztikusan hatnak, s ezért kell majd tételesen is szembeszállni e felfogások maradványaival.

TÁRSADALMI KERESZTMETSZET

A vajdasági magyar kultúra szociológiai alapjainak rendszeres vizsgálata voltaképpen még meg sem kezdődött. A két világháború közti korszakban történtek ugyan elszórt kísérletek arra, hogy a szerzők egy-egy város- vagy településmonográfia keretében futó pillantást vessenek kultúr-szociológiai problémákra is, anélkül azonban, hogy megállapításaik eredménye bármily hatással lettek volna egy átgondolt és szélesen megfogalmazott (akárcsak a nemzetiségi intézmények vagy szervezetek keretében is érvényre jutó) kulturális politikára. Példaként említjük meg a Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozatában megjelent próbálkozásokat, így a *Városok... Falvak...* („Néprajzi és történelmi vázlatok”) című két könyvét; az induló *Híd* falu- és értelmiség-szociológiai tanulmányait; a Testvériség falumonográfia-vázlatait stb. Sem a világnézet, sem a módszer, sem az írói tendenciák alapján nem lehet köztük azonos vagy hasonló vonásokat találni, egyben azonban mégis találkoznak. Abban, hogy a hazai magyar kultúrát egyaránt gyökértelennek életképtelennek, fejlődési lehetőségeit kilátástalannak ítélik meg.

Donáth György (*Híd*, 1934. július, 16—18. old.: A falu és az ifjúság) ennek okát abban látja, hogy: „A vajdasági magyar középosztály és a parasztság között semmi szervezett érintkezés nincsen. Nincs gazdagodás a két legjelentékenyebb társadalmi osztály értékes erejéből, s állandó idegen hatás, idegenből jövő beolvadás közben folytonosan híguló oldata a magja a vajdasági magyarságnak.” Mit kell tehát tenni? Az értelmiségi ifjúságnak lelkével át kell éreznie a falu problémáit, a „falu számunkra nemcsak falu, de cél, életünk tartalmának kiteljesülése — hogy bepillantassunk a falu lelkébe, gondolkodásába, életébe”. El kell tehát indítani — mondja — a falujáró ifjakat, a „vajdasági regösöket”, hogy közelebb kerülhessünk a célhoz. Mert: „A mai vajdasági magyar középosztály dekadens úri szelleméből csak nagy, öntudatos, lelkében minden paraszti értéket megmentő falusi elemek beözönlésével születhet újjá! Enélkül nem vállalhatja azt a fontos és súlyos küldetést, mely rá vár.”

Schwarcz Gyula ugyanabban a számban (Szellemi életünk margójára, 10—12. old.) ezt a konzekvenciát vonja le: „... kisebbségi közösségünk egyedeinek gazdasági helyzete sem olyan, hogy a szellemi élethez mulhatatlanul szükséges anyagi eszközökkel megfelelő mértékben rendelkezhetne. De az általános okokon felül, a középosztályon mint minden tisztán szellemi megmozdulások iránt legfogékonyabb és legértékesebb osztályon anyagi s ezzel kapcsolatban erkölcsi leromlás is érzeteti hatását szellemi életünkkel kapcsolatban. A baj, de a kérdés megoldása is szellemi életünk hathatóságában rejlik. A baj fejletlen szellemi életünk, a megoldás: annak fejlesztése.

Az okok az anyagiak: a létért való küzdelem minden percet betöltő robotja, a gazdasági, különösen a bennünket legsúlyosabban érintő mező-

gazdasági válság. A szellemiek: a történelmi múlt erkölcsi erőinek hiánya, a többségi életben is művelődés tekintetében harmadrendűleg fejlett kultúrterület, a magyarság fajilag nem egységes összetétele és széles rétegeinek félig-kifejlett faji öntudata.”

Míg az előbbi kettő — szubjektív szándéka szerint — a középosztály és a városi ember felelőssége felől közeledik a kérdéshez, a nemzetiség kulturális lemaradásának problémájához, addig a jobboldali szemléletű Testvériség cikkírója Vojlovicáról szólva a városi kultúra és mentalitás betörésétől félti az „ösi, érintetlen” falusi műveltséget: »Belső életük nagy változásaiban nagy szerepet játszik a városi élet közelsége, a városi kultúra beszívargása is. Itt is kialakulófélben van már a falusi fiatal-ságnak az a „micisapkás” típusa, amelyik már nem hajlandó apái életmódját folytatni. Pancsevón és Beográdban felszedett gesztusokkal állnak elő és a haladást, a kultúrát, a hagyományok megtagadásában látják. Belevetik magukat egy felületes, tartalom nélküli életmódba, a kultúra külsőségeinek majmolásánál tovább nem igyekeznek és minden befolyásnak könnyű zsákmányul odadobják magukat. (...) A „micisapkás” legújabb nemzedéknek már minden mindegy, hogy magyar, vagy szerb, vagy a városban felszedett slágerdalokat énekli-e.« (Thomka Viktor: Egy alduai székely község szociográfiája. Testvériség, 1939. július, 16. old.)

Az itt érintett problémát, a jugoszláviai magyarság kultúrájának társadalmi gyökértelenségét, úgy véljük, Havas Károly fogalmazta meg legvilágosabban a *Kalangya* 1934/5. számában: „A magyarság kulturális törekvései és a jugoszláviai magyar nép között a kulturális kapcsolat nagyon laza. Ami itt kulturális munka, legyen az bármily becsületes és tisztességes szándékú, addig meddő próbálkozás és gyökértelen marad, amíg az iparos és földművelő osztályt abba bele nem vonja.

Hogy a falu népének és a városi kispolgárságnak ma igen kicsiny a kulturális felvevőképessége, az nem ennek a generációnak a hibája. Ez a régi idők bűne és súlyos mulasztása.”

Nem lehet kétséges, hogy a *Kalangya* és az induló *Híd* e törekvései, elemzései és megállapításai magukon viselték a haladó polgári körök romantikus antikapitalizmusának a felfogását, s alapjában véve mindezt a 30-as években meginduló magyarországi „falukutató” mozgalom, illetve a „népi írók” fellépése inspirálta. E „valóságirodalom” tényleges értékei és eredményei felől azonban már az évtized végén megalapozott kételyek támadtak a marxista világszemléletű vagy az ahhoz közel álló körökben, így a *Híd* is — amely 1936-tól kezdve a JKP irányítása alá kerül — csakhamar szakít ezzel az irányvétellel, s mindinkább osztályharcos, munkásmozgalmi törekvések szolgálatába szegődik. Egészében véve azonban a jugoszláviai magyar kultúra társadalmi feladatainak kijelölését s dimenzióinak megnevezését — szinte a világnézeti tájékozódástól függetlenül is — közíróink és belletristáink olyannak érezték és úgy fogták fel, ahogy azt Szenteleky látta és fejezte ki nagy szuggesztív írói erővel

és finom distinkciókat is jelezve. Laták István, Thurzó Lajos, Gál László és az ún. „szociális irodalom” egyéb képviselőinek megfigyeléseit azonos előjelűnek mondhatjuk a polgári irodalom ténymegállapításaival, melynek sommás kifejezését Szenteleky fogalmazza meg az *Ákácok alatt* című novellaantológia előszavában. Egyik legfontosabb gondolata az, hogy „bele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába”, s ez egyaránt kötelezi a legkülönbélebb világnézethez tartozókat, hisz a világnézeti harc elsősorban e többségi népek kérdése lehet, a kisebbségi írók viszont minden másnál nagyobb felelősség terheli nyelve és kultúrája egyszerű létezésének biztosításáért. (Már itt felbukkan tehát a kisebbségi létezésnek a nivelláló, osztályharcot kirekesztő, tehát világnézeti szerepre törekvő jellege, amiről természetesen nem csupán Szenteleky tehet, hanem amiben maguk a kisebbségi életkörülmények is ludasak.) Szerinte ugyanis „a geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve”. Ennek a kiegyenlítődesnek, osztálynivellálódesnek okaira is rámutat a maga módján: „Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, kőrengetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna. A magyarság polgári rétege is — az általános viszonyok következtében — elproletarizálódik. Így érdekesen kerül össze a szociális balratolódottság a nehéz, maradi lelkeséggel, de ez az összetalálkozás eddig még nem okozott konfliktusokat s a kiegyenlítődes jeleit sem lehet még észrevenni. A kisebbségi sors és élet is jóformán ugyanaz államunk területén. A városok nem jelentenek komoly kulturális központokat, a magyar tanítók egyre fogynak, iskoláink mind államiak. Jóformán egyedül elég fejlett sajtónk vállán nyugszik általános kultúránk ügye.” (*Ákácok alatt*. Délszlávországi magyar írók novellái. 5—12. old. Novi Sad—Subotica, 1933.) Szenteleky feltétlen tekintélye és irodalompolitikája szinte eleve meghatározta nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom menetirányát, hanem úgyszólván egész kultúrájának orientációját is a régi Jugoszlávia korszakában. Elsősorban abban az irányban érezhető a hatása (mindmáig), hogy a kisebbségi létezés, az abból adódó eszmei irányvételt, politikai magatartást, világnézeti orientációt, kulturális politikát alárendelte annak az egyébként valós ténynek, hogy a már akkor is félmillió magyar népességet, annak szellemi fejlődését és minden életmegnyilvánulását kizárólag önmagából a kisebbségi státusból eredeztette, értelmezte, feladatait is ebben az irányban jelölte ki, eltekintve az egyéb, osztályhelyzetből adódó, sőt nemzeti céloktól és a magyar kultúra egyetemes törekvéseitől. Nem lehet feladatunk, hogy ezúttal felmérjük e jelentős és nagy hatósugarú életműnek a szerepét, de meg kell állapítanunk, hogy a polgári magyar kultúra korszakában elvei és eszmei állásfoglalása döntően hatottak az egész jugoszláviai magyar művelődésre.

Irodalomtörténeti feladat és a kritika dolga kimutatni, milyen széles felületen jutott érvényre, mekkora hullámokat vetett és milyen esztétikai ítéletekhez vezetett a couleur locale elmélete a vajdasági magyar polgári irodalom életében. Bennünket eszmetörténeti vonatkozásokban érdekel a kérdés, különösképpen azért, mert — mutatis mutandis — irodalmi örökségünknek még ma is virulens eleme, esztétikai vitáinknak még ma is lehetséges küzdőtere. De másért is: azért, mert ez sokkal több, mint egy pusztán irodalomelméleti kérdés, s messze túlmutat az esztétikai határokon.

Vizsgálatunk szűkebb szempontjából nézve ez az esztétikai irány igen érdekesen függ össze a jugoszláviai magyar szellemi élet 1918 utáni helyzetével, különösen pedig irodalmunk Budapesthez való viszonyára nézve szolgáltató tanulságokat, s mert voltaképpen az önálló utak keresésének egyik formáját jelenti. Szenteleky még a húszas években akként gondolkodott, hogy „vajdasági írónak” lenni — mint ahogyan őt minősítette Benedek Marcell irodalmi lexikona 1927-ben — azonos valamiféle elmaradottsággal, provincializmussal, csökkentebb értékűséggel. Viszont 1933-ban már belátja, hogy „azóta azonban sokat fordult a világ, megváltozott az emberek érték- és életszemlélete, de talán még most sem jutottunk el az új élet öntudatához, új kötelességünkhöz, új felelősségünkhöz...” Esztétikai krédóját tehát az új kötelezettségek felismerése s az író fokozottabb mértékű felelőssége alakítja ki, aminek egyik sarkalatos tétele a való életnek, az ember közvetlen környezetének az írói ábrázolása, az irodalom „hic et nunc” feladatainak felismerése. „Életbevágóan fontos dolog, hogy megismerjük földünk s népünk lelkét. Nekünk íróknak vállalni kell a bánáti, bácskai jelzőt, s ez nemcsak azt jelenti, hogy a vajdasági közönségnek írjunk, hanem hogy földünkéről és annak problémáiról írjunk... mi alig törődünk népünkkel és földünkkel. Mi verset és novellát írunk, nagy néha még regényt is, de a folklór éppoly kevésbé érdekli íróinkat, mint az itt élő népek egymásra gyakorolt hatása.” Ennek a hangoztatása azonban nem jelentette nála az önmagába zárt, befelé forduló irodalom ápolását, s a couleur locale-ban önmagában még csak irodalomteremtő erőt sem látott: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becslöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit local, a genius loci egyesülhetne az erős, életes művészettel.” Ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy elmélete az ún. „szociális irodalom” *Híd* körül bontakozó programjával sem érintkezik nagyobb felületen, amit az is bizonyíthat, hogy programadó írásaiban az európai polgári gondolkodás és művészet-bölcsélet nagy eszményeire, H. A. Taine-re és Julien Bendára támaszkodik (pl. a „társadalmi tények pozitívumának” emlegetése, az „írás-tudók” felelősségének hangsúlyozása, a táj és a geopszichikai erők befolyása az alkotásfolyamatra), mindez azonban nem vezet egy átgondolt szociális program írói-művészi következményeinek a vállalásáig. Meg-

állapítható tehát, hogy saját elméletének inkább csak művészi konzekvenciáit vonta le, de nem jutott el azokhoz a végső eszmei következtetésekhez, amelyek latensen már eleve adottak voltak benne.

Eszmetörténeti szempontunkból azt kell megvizsgáljunk, hogyan ágazik el ez esztétikai felfogás egyéb bennünket foglalkoztató szférákba is. hogyan érinti a jugoszláviai magyarság szellemi és politikai életének egyéb területeit, mert ez egyidejűleg felveti az ún. „anyanemzet” irodalmához fűződő kapcsolatok kérdéskörét is, hiszen egy „önelvűen” kisebbségi irodalmi irányba jelöli ki a fejlődés útját, s az „egyetemes” magyar irodalomtól eltérő vonalat jelöl meg számára. Másfelől pedig szembehelyezkedik a polgári liberalizmus kozmopolita szellemiségével (az „általános emberi” irodalmi elvével) éppúgy, mint az osztályharcos baloldali ideológia irodalmi hiveinek irányával, minthogy a helyi színek elmélete azzal a veszéllyel jár, hogy az irodalom súlypontját áthelyezi a társadalmi tényekről a helyi különlegességek keresésére, a tájegzotikumra, a külsőségekre. S valóban, e két oldalról: a polgári liberalizmus és a radikális szocialista orgánumok támadják leghevesebben, persze elkenező előjellel.

A magyarországi irodalmi körök, a hivatalos irodalmi Budapest „keresztény-nemzeti” kurzusa erős fenntartásokkal tekint a *Kalangya* táján kialakult új elméletre, a „szeparatista mozgalmakra”, a „szétforgácsoldástól” féltve az egységesnek tudott magyar irodalmat. Szenteleky öntudatos válaszai a valós történelmi helyzet realitásainak tükrében világítanak rá a jugoszláviai magyar irodalom viszonyára Budapesttel szemben: „Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, ostoba, kótyagos ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határon túliakkal, pedig már rég észrevehették volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki virágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak.” A *Pesti Napló*nak válaszolva pedig kijelenti, hogy a húszas években „gyarmati viszonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert amíg a magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is jól ismerjék, olvassák (és közönségünk valóban tekintélyes számú magyarországi könyvet és lapot fogyaszt, és a magyarországi irodalomról legalább olyan tájékozott, mint a magyarországi városok és vidékek olvasói), addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a határokon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határokon túl...”

Szenteleky halála után, a harmincas évek közepétől a couleur locale esztétikai tételei mindinkább halványodnak és vesztenek erejükből, részben a lap új szerkesztőjének, Szirmai Károlynak másféle irányvétele, másrészt a „szociális” irodalom és a *Híd* erősödése folytán, de bizonyos módosításokkal mindmáig jelen vannak az alkotók tudatában mind pozitív, mind negatív hatótényezőként.

A polgári liberalizmus íróinak a szabadkai *Napló* köré gyűlt csoportja

már Szenteleky első megnyilatkozásakor feiismeri azt a veszélyt, amely a couleur locale felől érheti eszmei platformjukat. Fenyves Ferenc, Havas Emil s mások, az „újságcsinálás” polgári iparosai, mozgékony kereskedő-szemléjükkel igen könnyen lendültek át azokon az akadályokon, amelyeket az új állam állított többek között az 1899-ben indult s valóban a kor nemzetközi szintjén álló *Napló* elé is: könnyű és szórakoztató olvasmányt vártak el írógárdájuktól, azt, hogy ne temetkezzenek bele a kisebbség kínzó sorsélményeibe, hanem a kommerc-irodalom kipróbált eszközeivel biztosítsák a lap kelendőségét. Ez az irodalmi „konceptió” tehát nem tűrte meg a kisebbségi sors-ábrázolást, a „helyzettudatosítást” sem a Szenteleky-féle, sem a *Híd* által szorgalmazott „szociális valóság-irodalom” törekvéseit.

Az ideológiai „második frontot” a radikális baloldal nyitja meg, de ennek vonalai már sokkal kuszáltabbak.

A *Kalangyával* egyidőben indult (s csakhamar megszűnt) *Tovább* című folyóirat radikálisan osztályharcos szerkesztője, Laták István, semmi közösséget sem vállal 1932-ben Szenteleky irányával. Önérzetesen utasítja vissza Szenteleky vádját, amely a baloldali ifjú irodalmároknak azt a kísérletét vonja kétségbe, hogy önálló lapot alapítsanak. Számára nincs couleur locale probléma: az irodalom nem horizontálisan, tájegységek és országrészek szerint tagozódik, hanem vertikálisan, osztályok és rétegek szerint (noha — mint másutt írja — ezek nem eléggé differenciáltak a kisebbségi viszonyok következtében). Egyben tudomására hozza a *Kalangya* főszerkesztőjének, hogy nem is kíván egy eszmei fronton együttműködni vele: »Megnyugtatjuk a nagy írókat. Nálunk nem visszautasított irodalmárok lapolapításáról van szó. A *Tovább* munkatársai előtt semmi-féle szalon példája nem lebeg. Mi nem akarunk „szalonirodalmárokat” lenni, ezt átengedjük továbbra is a hivatottaknak; mi a falu és a város dolgozó népének akarunk szószólói lenni. Egy új kultúra kiépítésén akarunk segíteni, egy olyan kultúráén, amely nem a kiváltságosoké lesz, nem a kisebbség kisebb részéé, hanem a kisebbség többségéé. Mi egy szebb emberi jövőért harcolunk, egy olyan társadalomért, amelyben mindenki egyformán élvezheti a kultúra áldásos hatását, s ahol a dolgozók akarata lesz az irányadó.« (*Tovább*. Művészeti és világnézeti szemle. Szubotica, 1932. 5. sz.) Ez az egyértelműen osztályállásponstú program a *Szervezett Munkás*ban azonban még korántsem ilyen éles, noha a *Tovább* a januári diktatúra utáni idők sajtóterméke volt, a *Szervezett Munkás* pedig 1923—29 között jelent meg. Jellemző példa, hogy a *Tovább* idézett cikke Csuka Zoltánt renegátnak minősíti („Természetes, hogy voltak olyan írók, akik a proletár sorsból emelkedtek fel és aztán cserben hagyták osztályuk küzdő sorait /többek között Panait Istrati, Kassák Lajos és... — Csuka Zoltán/, de ez természetes kiválasztódási folyamat. Minden harcban vannak szökevények és mindig állnak újak csatasorba, s az, hogy szökevények is vannak, mit sem mond a harc

helyessége ellen.”) Ugyanezt a költőt azonban a *Szervezett Munkás* kritikusa szinte ujjongva köszönti: „Örömmel üdvözöljük, mert a mi könyvünk ez, mint ahogyan a miénk Csuka Zoltán is. Csuka Zoltán értünk sír, értünk küzd. Az ő fájdalma a mi fájdalmunk.” (Idézi: Bori Imre: A Szervezett Munkás irodalompolitikája. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. 1966. str. 341.) Igaz, hogy a *Szervezett Munkás* hasábjain sem mindig azonos és következetes a kritika hangja Csuka megítélésében, amire az adott okot, hogy a korszak e Szentelekly mellett legjelentősebb irodalmi neve a 20-as évek végétől mind több megértést tanúsít a polgári törekvések iránt. A harmadik, legjelentősebb magyar irodalmi — baloldali — folyóiratunk, a *Híd* sem a couleur locale, sem a nemzeti egységfront kérdésében nem helyezkedik exkluzív és merev álláspontra. 1934—36-ban, a folyóirat „národnyik” korszakában még természetes, hogy a *Híd* kisebbségi alapon s nem annyira az osztály-, hanem inkább a nemzeti teendők felől közelíti meg a felvetett problémákat, s a magyarországi „népies” írók szemléletéhez áll közel. Csak élete második szakaszába lépve, 1937-től lett a *Híd* a helyi sajtóbizottságok megalakítása révén a munkásmozgalom szervévé. Mindamelllett a folyóirat nem szakított a polgári orgánumokkal és írókkal, így többek között a Szabadkai Népkör és a Református Kör ifjúságával, de a *Kalanyával* és a *Naplóval* sem, s munkatársai nemegyszer ott is jelentkeztek egészen 1940-ig, a Népfront antifasiszta összefogásának jegyében. Lóbl Árpád állapítja meg e korszak kisebbségi munkásmozgalmainak írásairól szólva, hogy „volt külön magyar Híd-mozgalom, de a magyarság is kettéoszlott az osztályszerkezet és osztályideológia megszabta és megkívánta síkon... A társadalmi és nemzeti front a magyarságon belül is összeolvadt...” (HITK, 1974. 21. szám, 116. old.) Az irodalmi baloldal és a kisebbség nemzeti egységfrontja tehát a két háború közt eléggé változó képet mutatott az osztályharc mindenkori taktikai következményeinek megfelelően. Ugyanígy a „helyi színek” elmélete sem hagyott mélyebb nyomot íróinak tájékozódásán és esztétikai felfogásán.

A „NEMZETTÉ VÁLÁS” KÉRDÉSE A KULTÚRÁBAN

A hagyomány és a nemzeti (nemzetiségi) közösség viszonyának a kérdése abban a formában merül fel, hogy ki a megteremtője, továbbvivője, ápolója és gazdagítója a hagyománynak: az a közösség-e, amelynek szűkebb, lokális (geográfiailag és történelmileg is meghatározható) körében jött létre a hagyomány, vagy pedig a szélesebben értelmezett „nemzet” keretében? Vallhatja-e magáénak a Vajdaság területén élő magyarság a magyar helyi-irodalmi-művészeti-történelmi örökséget, vagy az csak egy része egy tágabb (az egész nemzet tulajdonát képező) hagyománynak,

amelyre nemcsak az itt élő magyar nemzet-rész tarthat számot, hanem egyetemes magyar értéknek és hagyománynak számít? Ez az első pillantásra majdnem skolasztikusnak tűnő kérdés azonnal megszűnik mellékes jelentőségűnek lenni, ha meggondoljuk, hogy egy nemzetiség kulturális létezése (saját és sajátos művelődési világának meglelése, feladatainak és továbbfejlesztésének kérdésköre stb.) nagyrészt attól is függ, hogy meg tudja-e fogalmazni *önmagát* a maga nemzetiségi valójában s az adott társadalmi és történelmi konstellációk között. Jogosan teszi fel tehát a kérdést Bori Imre, amikor ezt írja: »A jugoszláviai magyarság olyan közösség-e, szociológiai-történelmi szempontból, hogy nemcsak hagyományigényéről beszélhetünk, hanem hagyomány-teremtő energiájáról, múltjáról is? (...) Létezik-e a „szellemi alkotásoknak” olyan összessége, amelyet a jugoszláviai magyarság (saját) termékeként ismerhet és vállalhat?« (*Létünk*, 1971/1, 63. old.) A szerző válasza az, hogy a jugoszláviai magyar közösség nem zárt formáció, s lazább, mint az egy nyelvet beszélőké a polgári nemzet fogalmkörében, de mégis *létező* közösség. Ezért elutasítja azt a nézetet, hogy nincsenek önálló és sajátos hagyományai.

Anélkül, hogy a „saját” hagyomány és kulturális örökség meglétének a kellenél nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk a nemzet fogalmának a meghatározásában és a fogalom kritériumainak sorrendjében, mégis kellő teret kell szentelnünk e kérdésnek is. Merő abszurdumnak tartjuk, hogy ennek a (tagadott vagy ténylegesen meglévő) hagyománynak az alapján a jugoszláviai magyarság *önálló* nemzeti életre való alkalmasságáról beszéljünk. Amennyire igaz az az állítás, hogy egy nép, egy emberi közösség (saját) kultúra nélkül nem válhat nemzetté, éppúgy igaz az is, hogy az autochton kultúra még nem tesz nemzetté egy együtt élő népközösséget sem. Másfelől rá kell világítanunk, hogy egyfajta (esetünkben: nemzetiségi) közösségtudat meggyökereztetésének és kifejlesztésének az alapfeltétele mégiscsak az önálló kulturális hagyomány. Egy ilyen (nemzetiségi) kulturális tudat ápolásához viszont biztos alapot nyújt az itt kifejlődött különlegesen magyar s ugyanakkor más nemzeti kultúráktól is színezett és befolyásolt kultúrtörténeti és művészeti-irodalmi hagyománykincs. Ez a kulturális „községtudat” természetesen nem a „nemzet”, hanem az együtt élő népközösség kulturális tudata, azaz a minden itt élő nép és nemzetiség történelmi kohójában kialakult műveltségtudat. Tudnunk kell ugyanis, hogy a hagyomány mindig az együttélésebből — ami, mint esetünkben, több nép együttélését is jelentheti —, a konkrét emberi kapcsolatokból és viszonyokból alakul ki, nem pedig az államiság meglehetősen absztrakt (és az illető közösségben élők által igen sokszor nem is megfogható és értelmezhető) fogalmából. Ezek átgondolása pedig egyedül csak arra a következtetésre vezethet, hogy szocialista valóságunk nem az önálló „nemzetté-alakulás”, hanem a nemzettel egyenjogú és

egyenrangú *nemzetiségé-válás* folyamatait támogatja, amelyben mind hangsúlyozottabban jelentkezik a „közösség” fogalma a maga összes meghatározó elemével: „közösség” mint a nemzeti individualitások összessége, s „közösség” mint a földrajzi, gazdasági, politikai tekintetben is homogén „népközösség”.

(A befejező rész következő számunkban)

KÉRDÉSEK TAMKÓ SIRATÓ KÁROLYHOZ

SZOMBATHY BALINT

Tavaly volt negyven éve, hogy az újvidéki születésű Tamkó Sirató Károly Párizsban megfogalmazta a dimenzionizmus kiáltványát, melyet a kor legjelentősebb művészei írtak alá. A kiáltvány szövegét magyarul elsőként folyóiratunk 1966/11—12. száma közölte. A közben eltelt tíz év művészeti eseményei ismételtén a dimenzionista művészetlátás, művészetfelfogás életképességéről győztek meg bennünket. Hangsúlyozni kell, hogy a dimenzionizmus nem irányzat, klasszikus értelemben vett, piacképes izmus volt, hanem a művészetben végbement és azóta tökélyre vitt változások, újítóelvek *tudatosító folyamata*. Nem máról holnapra, hanem évek folyamán kristályosodott olyan felismeréssé, eszmévé, melyet később már csak megfogalmazni, tudatosítani kellett. Erre a felismerésre Tamkó Siratót saját művészeti gyakorlata juttatta, így 1936-ban Párizsban már csak egy összehasonlító elemzésre volt szükség, hogy a nemzetközi avantgarde törekvéseinek tükrében igazoltnak lássa tulajdon célkitűzéseit is.

Az alábbi interjú 1973—74-ben készült.

Kérdés: Kedves Tamkó Sirató Károly, Ön 1936-ban Párizsban megfogalmazta és kiadta a dimenzionizmus kiáltványát, melynek mottóját egy 1933-ban írt versében is megtaláljuk. A Rádiogramm című vers első két sora — „Ez már nem vers / a versek síkba fúltak” — s ide kapcsolódóan egy programversnek is nevezhető munka, a Szózat a Pontemberhez is világosan rámutat annak az időnek a költészeti problémáira, melyben megszületett. Elsőnek arra kérem, vázolja azt az időpontot, azt a helyzetet és azokat a körülményeket, melyekben a dimenzionizmus gondolata létrejött és mozgalmi jelleget öltött. Úgy tűnik, a dimenzionista eszme az első a spacionizmus általános törekvései között, amely, hogy nyelvét, vizuális képét megváltoztassa, kitörjön a síkból, nem a polgárság megbotránkoztatását tűzte ki célul, hanem messzelátóan olyan gyakorlat kidolgozását kezdte el, amely ma a konkrét és vizuális költészet eszménye, a természetéből kivonható probléma viszont a hagyomá-

nyos avantgarde gyakorlatától eltérően nem a megbotránkoztatás, a polgárelleenség, hanem a nyelv kommunikatív problémája.

Válasz: A dimenzionizmus alapgondolata a síkversek írásánál született meg. 1927-ben, ahogy a szürrealista költészet alkotásai is végigviharzottak rajtam, éreztem, további fejlődés az irodalmon belül nem lehetséges, úgy értem, *hogy az irodalom a régi értelemben vett gondolat, és eseményközlő nyelvi művészet legyen.*

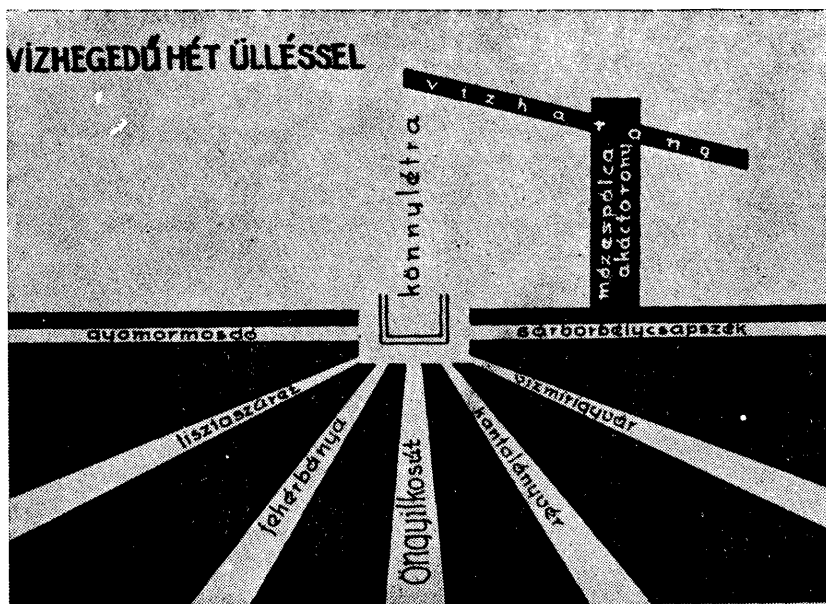
Kassák képverseiből kiindulva vonalakkal kezdtem kombinálni verseimet (a Papíremberben még a vonalon belüli költeményekben is nyoma van ennek; lásd: Számok a mellemben és Igen). A Virágok című Kassák-vers kútágas motívuma adta az első síkvers, a Kút a pusztán gondolatát. Ez a mű még képvise, vagyis statikus. Ezt követően írtam egymás után a Válopert, a Balladát és a Budapestet. Ezek már *mozgást* hoznak magukban. *Eseményeket.*

Amikor mind a négy planista opusszal kész voltam — teljesen ösztönösen, spontánul alkottam őket —, akkor kezdtem el tűnődni rajtuk. Mik ezek? Mivel voltak geometriai és matematikai alapismereteim, nem volt nehéz rájönnöm, hogy az egydimenziós *vonalt*-kifejezésformáról áttertem a kétdimenziós kifejezésformára, a sík kifejezésformára. De ösztönzést erre az épp akkor Budapest-szerte terjedő villanyplakátok és az utcákon és tereken mindenütt fel-feltűnő nyilak és iránymutatások is adtak. Csakhamar megírtam a Papíremberben közölt első manifesztumot. A Négy planista eposz azzal együtt jelent meg a kötetben. Ebben az időben (1927—28) a dimenzionizmus sem mint szó, sem mint fogalom nem létezett számomra.

Nagyon mostoha fogadtatásban részesült új művészeti tervem Budapesten. Én azonban komoly tanulmányokat végezve éreztem, hogy ez a korszerű fejlődési irány.

Kimentem Párizsba, és ott azt láttam három-négy évi komoly kutatás után (1930—34), hogy a festészet és a szobrászat is abban az irányban fejlődik, mint én láttam 1928-ban Budapesten: eggyel több dimenziós formába megy át.

Kotcharral, Delaunayval és Domelával — ők voltak közvetlen munkatársaim ebben az időben — találtam meg a költészet, a festészet és a szobrászat fejlődésére egyaránt érvényes elvet, amit dimenzionizmusnak neveztem el. Miután láttuk, hogy a világ legkülönbözőbb tájairól jött művészek is ugyanebben az irányban haladnak, éreztük, hogy ez egy spontán világmozgalom, melyet játék lesz elsajátítani, hiszen csak „tudatosítani” kell. De mindenképpen világmozgalom. Spontán, korszerű parancs. Engem bíztak meg a manifesztum megírásával, s én azt a lehető legrövidebb idő alatt, 1936 telén meg is írtam kéthetes normandiai vendégeskedésem alatt. A polgárság megbotránkoztatásáról tehát szó sem volt. *Belső törvényszerű fejlődés eredménye* volt mindez körünkben. A dimenzionizmus nem irányzat volt, hanem egy *elv*. A kiáltvány egy

Tamkó Sirató Károly: *Opus planpoéme — Kút a pusztán (képvers)*,
Papírember, Budapest, 1928

fejlődési törvény megfogalmazása volt. Tudatosítás, mint Őn hivatkozik is szövegemre. Ez a törvény száz évre megszabja (ha nem többre) a művészetek fejlődésvonalát. 1936-tól 1966-ig ez a fejlődési vonal beigazolódtott, mint az *A dimenzionizmus első albuma* című, háromszáz illusztrációt tartalmazó könyvemben napnál fényesebben igazolást nyer. Nem volt még a világon ilyen egységes és általános művészetfejlődés.

A dimenzionizmus tehát világméretű győzelmet aratott az első harminc évben, törvényének megfogalmazása után. Csak a névnek, a *dimenzionizmus* szónak nincs nyoma a művésztörténetben. A szó, a név, az elnevezés azonban nem azonos a törvény lényegével.

Kérdés: A Szózat a Pont-emberhez-ben — 1963—68-ban keletkezett — a fejlődés irányát a „plusz dimenzió” határozta meg, mintegy ismételve a dimenzionista kiáltvány „N+1”-es képletét. Szól a vers a „Pont-ember” elavultságáról, arról, hogy „A világ... — nem vonal. A Tejtút-táj... négy méretű!”, az atomkorszak új követelményeiről. A vers formai felépítése, vizualitása azonban mintha nem az általa hangoztatott program szerint alakult volna, megmarad a vonalban. S nemcsak ez a munka, hanem a hatvanas éveknek a Vízöntő-kor hajnalán-ba fog-

lalt termése is mintha lemondana a síkból való kitörésről. Kivéve A beszéd vad-unalma vagy az Emelkedés című verset, melyet visszafelé, letről felfelé kell olvasni. Vagy a ténylegesen dimenzionista alkotások nem kerültek be a kötetbe? Mennyire foglalkoztatja Önt ma ez a probléma?

Válasz: Mikor 1936 nyarán súlyos betegen Párizsból hazajöttem, nem volt, aki a helyemre állt volna. S így nemcsak irányító és összetartó szellem nem volt többé, de tudatosító sem. Ahogy Magyarországra értem, az egész dimenzionista irat- és gondolathalmazt bevágtam egy bőrröndbe. Súlyos betegségemből — egy ki nem feküdt meghülésből keletkező torzító izületgyulladás, gyomorbad stb. — tizenöt évig nem tudtam kilábalni. Semmi kedvem sem volt fejfel menni a falnak. Vártam csendesen.

Magyarországon vissza kellett térnem a *vonalon belüli költészet*hez, és ez a törés látszik meg Kiáltás című kötetemen és a Vízöntő-kor hajnalán című kötetben is. Ez utóbbi anyagát hatszor adták vissza a kiadók, s csak hetedszerre sikerült nagy nehezen elfogadható kötetet összeállítanom. Eredeti fejlődési vonalam folytatásáról tehát szó sem lehetett. Ezért van ebben a kötetben sok célzás, de egyenes roham — semmi. Örültem, hogy így is kijött. *A dimenzionizmus ma engem nem foglalkoztat*, az itt mellékelte versek ennek okát szemléletesen megadják.* Csak akkor foglalkoztatna, ha újra Párizsban lehetnék. Erre azonban, 68 éves lévén, már alig van kilátásom.

Kérdés: A dimenzionista költemény térkiterjedésében különbözik attól a klasszikus versformától, amely a síkban fekszik. Az Ön „sík versei” mégis eltérnek az előbbi síkvers-eszménytől, a szöveg anyagként van jelen, változatosan formálható és alakítható, tagolódás jön benne létre; intenciója erősen képi, sőt „képzőművészeti”. Mi különbözteti meg az Ön sík versét régebbiről oly jól ismert névrokonától.

A Kút a pusztán című 1928-as alkotása, amely szintén a Papíremberben jelent meg, kép- és plánvers egyidejűleg. Hogyan látja Ön ezt a szimbiozist?

Válasz: A képvers és a síkvers közötti különbség, hogy az első *statikus*, a második *kinetikus*. *Mozgás. Esemény. Dráma.* Ballada. A képvers álló kép. Vizuális utánzata egy természeti jelenségnek.

Kérdés: A plánvers, azonkívül, hogy kétdimenziós, milyen előnyöket tartalmaz, milyen távlatokra mutathat rá a költészet jövőjét — ha ilyen létezik — tartva szem előtt?

Válasz: A költészet „jövője”? Én elkülönítem a hagyományos művészetektől — eüklidészi, vagyis klasszikus művészet — a nem eüklidészi, vagyis atomkori művészetet. Ezek a költészet, festészet, szobrászat N+1

* Tamkó Sirató Károly Egyetlen Európában, Fáj... fáj... nagyon és Kassák Lajos című, még közöletlen költeményeiről van szó, melyeket az interjú szerzőjének ajándékozott.

---

dimenziós származékai. Korszerű jelentőségük ezeknek van. Itt fejeződik ki *kultúránk új arculata*. Természetesen tudom, hogy amíg a sajtóban lesz üres hely, oda vonalon belüli vers mindig illeszthető. Amíg üres falak és terek lesznek, képet és szobrot oda mindig lehet akasztani, illetve állítani. *De ezek korkifejező jelentősége szinte szóra sem érdemes.*

HAGYOMÁNY

A TISZA-VIDÉK NÉPI ÉPÍTÉSZETE ÉS AZ ÉPÍTMÉNYEK VÉDELME

TRIPOLSKY GÉZA

Vidékünknek évszázados épületei nincsenek, de vannak hosszú idő alatt kialakult építkezési hagyományai. Az építmények nem maradtak meg sokáig, mert anyaguk: a föld és nád nem időálló, nem tud tartósan küzdeni a szélsőséges éghajlattal. Amikor azonban egy-egy épületet felújítottak, tiszteletben tartották a hagyományokat. A népi építkezésnek van tehát folyamatossága. Az egyéni ízlés inkább csak az esztétikai megoldásokban, a díszítésben nyilvánult meg, s nem alakított ki új háztípust. Figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a szegényebb családok nem mesterekkel építtettek. Persze maga a család sem volt képes egyedül házat építeni. Kialakult tehát az összefogásnak, a rokoni és baráti segítségnek a nagyobb mezőgazdasági munkákban és építkezésben egyaránt megmutatkozó formája: a móva. A közösségi munkával végzett építés bizonyára kevés egyénieskedést engedett meg. Úgy építettek, ahogyan azt a kialakult szokások diktálták. Voltak természetesen változások, de azok lassan mentek végbe, és nyomon követhetők.

A felszabadulás utáni alapvető társadalmi változás, majd a nagyméretű gazdasági fejlődés alaposan megváltoztatta településeink képét. Vidékünkön az ötvenes években kezdenek építkezni. Aztán az építés mind gyorsabb ütemű. A Tisza-vidék életében jelentős az 1970-es árvíz. A magas vízállás és főleg az utána következő talajvíz minden régi épületet megrongált. A kedvező építési kölcsönök és a magasabb személyi jövedelmek eddig nem tapasztalt méretű egyéni építkezést eredményeztek. Amennyire jó az, hogy vidékünk lakói egészséges házakban élnek, annyira szomorú a pénzzel rendelkező egyénieskedése, minden hagyományt megvető alapállása. Nyil-

vánvaló, hogy az anyagi javak gyakran gyorsabban szaporodnak, mint a szellemiek.

Éppen ezért kell a védelemnek hatékonyabbnak lenni. Van még mit megőrizni, illetve regisztrálni. Most már persze kevesebb az, amit védhetünk, de ez korántsem azt jelenti, hogy védelemmel nem kell foglalkoznunk. Reméljük, hogy a Törvény, amely a községeket döntésre és anyagi eszközök kiválasztására kötelezi, kiváltja a védelem iránti nagyobb érdeklődést is. A védelemnek mind a két alapvető formájára szükség lesz: a megőrzésre és regisztrálásra egyaránt. Nyilvánvaló, hogy községeinkben eddig a regisztrálás sem volt rendszeres. De azt is tudjuk, hogy még a kisszámú védelem alatt levő objektum megőrzésével is alig foglalkozott valaki. A népi építmények sorsa a legtragikusabb: ha belátható időn belül nem teszünk valamit, vidékünk múltbeli képéről még felvétel is kevés marad.

Kísérljük meg röviden elmondani, hogy mi minden tartozik a népi építkezéshez és mit lehet még menteni.

A Tisza-vidékről van szó, tehát gondolnunk kellene a *halászkunyhókra*. Gondolni lehet, de a Tisza felső szakaszán már halász sincs. Marad az a lehetőség, hogy a még élő, nyugdíjas halászkóktól megtudjuk, milyen kunyhót építettek, amikor egész heteket a vízén töltöttek. A Tisza-vidék minden nagyobb településének van valamilyen nyaralótelepe. Itt esetleg rekonstruálható a halászok átmeneti építménye. Ugyancsak a Tisza közelében épültek, s olykor még ma is épülnek, a *csőszkunyhók*, melyek a pusztai, átmeneti szállásul szolgáló épület emlékeit idézik fel. A Tisza múlt század közepén történő szabályozása után a volt ártereket művelés alá vették. A kiváló föld terményeit (szőlő, gyümölcs) őrizni kellett, s erre szolgáltak a csőszkunyhók. Ennél régebbi építmények a pásztorkunyhók, amelyekről a pásztorépítményeknél szólnunk. Megállapíthatjuk azonban már most, hogy a pusztai építményeknek, kunyhóknak kétféle típusa volt: a háztető alakú nádkunyhó és a függőleges falú, nádtető kunyhó. Az utóbbinak a fala készülhetett nádból vagy vesszőből, és olykor be is tapasztották. Mindkét típus föllelhető még vidékünkön. A szőlőkben és gyümölcsösökben a múlt századi kunyhók képét és formáját őrzik a ma készülő szerényebb építmények. Egyetlen kisebb zárt helyiségből állnak, elől egy nyitott verandával. Az építőanyag ma már téglá és cserép, de a forma régi. Véleményünk szerint ezekről az épületekről minden adatot össze kellene gyűjteni.

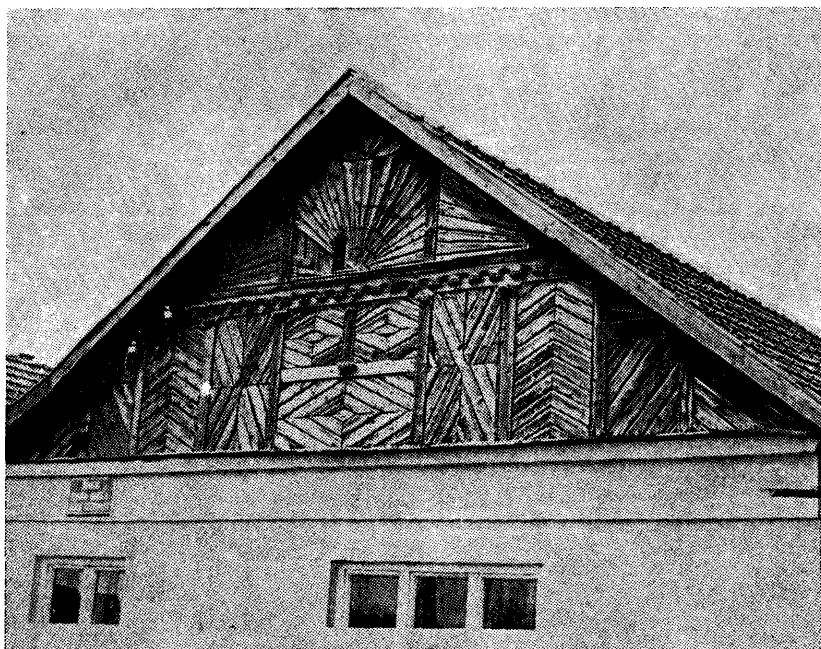
A népi építkezés alapvető objektuma a ház. Az állandó lakóházra gondolunk most, nem az átmeneti szállásra. Kérdés tehát,

Régi zentai háztípus, vesszöböl készült, tapasztott oromfallal

hogy melyik a Tisza-vidék *jellegzetes háztípusa*. Mindenekelőtt persze azt kellene tisztáznunk, hogy melyik a vidék jellegzetes foglalkozása. A lakást ugyanis a foglalkozás határozta meg. A legősibb mesterség folytatói, a halászok rendszerint szoba-konyhás házban laktak. Bármennyire sajnáljuk is azonban, hogy Zentán nem lehetett egy egész halász-utcát konzerválni, meg kell állapodnunk abban, hogy a halászoknak nem volt határozott és kötelező háztípusuk. A vidék jellegzetes lakóházát tehát a parasztember építette. Az egy-soros, háromszatú épületre gondolunk. Középen van a konyha (pitvar), s ebből jobbra és balra lakószobák nyílnak: a nagyház (tisztaszoba) és kisház. A kisebb család a hátsó helyiséget kamrának használta, s akkor innen nyílt a padlásfölszár. A pitvart félkör alakú szemöldökfal két részre tagolta: az elsőből nyílt a szoba és kamra, a hátsóban volt a szabad kémény, a kemence szája (innen fűtötték a szobában levő kemencét) és a katlan. A szabad kéményben füstölte a parasztember a disznóhúst. A pitvar szemöldökfalát virágos tányérok díszítették. Az épület anyaga föld, tehát vert fal,

Napsugaras oromfal Zentán

a tető náddal fedett. A mennyezet gerendás, a nagy (mestergere-nda) és a kis gerendák a mennyezet alatt vannak.

Érdeemes szemügyre vennünk a ház külsőjét is. A fehérre meszelt épületen két kis ablak van. Az oromfalat régebben vesszőből vagy nádból készítették, és tapasztották. Később, pontosabban a múlt század végén és a század elején alakult ki a vidék lakóházának legjellegzetesebb díszje: a deszkából készült napsugár. A nap a legősibb díszítőmotívumok közé tartozik minden népnél. A kiskapu is lehet díszített, sugármintás. Régen úgynevezett leveles nagykaput készítettek — a deszkák vízszintesek voltak. A kerítés, a deszka oromfallal egy időben deszkából készült. Régebbi azonban a vert falból készült, tapasztott kerítés. Lehet, hogy ez utóbbira kevesen figyelnek föl, de Észak-Bánát falvaiban még gyakran előfordul. Hogy nem lesz hosszú életű, azt a mind jobban elterjedő díszes vaskapuk bizonyítják. A vert fal kerítés és az új vaskapu olykor ugyanahhoz a házhoz tartozik.

Elmondtuk tehát, hogy milyen volt a Tisza-vidék tipikus lakóháza. Ha csak ennyit teszünk, akkor adósai maradunk az utókor-nak. Régi háztípust vidékünk minden településén találhatunk még, persze elvétve. Ha nem is minden községben, de legalább egy helyen rendbe kellene hozni egy ilyen épületet (azért maradt meg, mert nem volt, aki törődjön vele), és tájháznak kellene berendezni. Községeinkben úgyszintén gyakran felvetődik a múzeumalapítás gondolata. A nagy vállalkozás helyett realisabb lenne a tájház létesítés. Ma még szabad kéményt is találunk, holnap már csak rekonstruálni tudjuk a parasztházat. Külön gondot kellene fordítani a napsugaras oromfalaknak valamilyen módon való megőrkítésére. A mód csak a fényképezés lehet. A Zentai Múzeum munkatársai ezt elvégezték Zentán, ahol legtöbb az ilyen oromfal. A fényképezést azonban minden településen meg kellene szervezni. Ha mindjárt nekifogunk, akkor is az utolsó órákban cselekszünk. Hamarosan eltűnnek a egyszerű házdíszek.

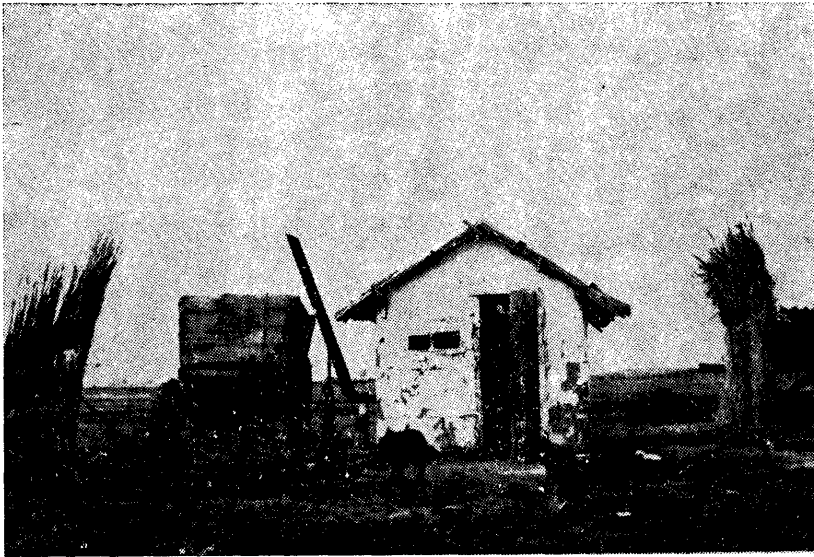
A ház alakulását, változását ugyancsak regisztrálni kellene (fotózás, rajz). Az átmeneti formák ugyanis még szintén megtalálhatók. Az ereszet előbb csak meghosszabbított, aztán külön hozzáépült a házhoz az osztlopokon nyugvó keskeny tetőszerkezet. Kialakult a tornác (gang), amely később a ház szerves része lett, az egységes tető alá került. A család népesedése, tehát helyszűke készítette bizonyára a tulajdonost arra, hogy elfalazza a tornác hátsó végét, s ott kamrát rendezzen be. Az első vég befalazásával nyert helyiséget rendszerint szobának használták. Végül kialakult a jobb módú parasztságnak és a polgárságnak a háztípusa: a tornácos, kiemelt barokk oromfalú épület. A paraszt barokk oromfalak egyébként egyes településeinken jobban elterjedtek. Van, ahol időben nem a deszka oromfal után következtek. Az előbbiek ugyanis nem jelentek meg mindenütt.

Nemcsak az egyes épületek, de azok összessége, a településforma is kell, hogy érdekeljen bennünket. Érdekes képet mutatnak a nagyobb települések egyes részei, például a Tisza-parti halásznegyed vagy a távolabbi földművesnegyed. A falvak házsorai szintén lehet kutatásunk és regisztrálásunk témája. A Tisza-vidék jellegzetes településformája a *szállás*. Itt el kell időznünk egy kicsit. Ez a jellemző forma ugyanis nagyon gyorsan eltűnik, ami részben a természetes fejlődésnek, a gépesítésnek, részben a földtől való menekülésnek a következménye. Lakó nélküli, pusztuló tanyát sokat láthatunk. A megmaradt tanyákat viszonyt villamosítják, gépekkel látják el, az

épületeket átépítik — a városi házak mintájára. Tudomásunk szerint a szállások kialakulásával eddig komolyabban nem foglalkoztak nálunk.

A vándorló pásztorok állattartó szállásairól már a XVII. századi török források megemlékeznek. A ma is szállásoknak nevezett tanyák ősei azonban későbbi keletkezésűek, a földműves elterjedésével kapcsolatosak. A határország fennállása idején a határnak még kis hányadát művelték. A XVIII. század derekán és második felében a vidékünkre bevándorlók jelentősen megnövelik a lakosság számát. A népesség gyarapodása pedig magával hozza a szántóföld kiterjedését. A II. József idejében, pontosan 1783-ban elkészítette térképeken határozottan lehet látni a nagyobb településektől távolabb eső szántóföldeket. A külső területeket akkor már „szállásoknak” nevezik. Az 1780-as években már annyira megszorodtak az ideiglenesen vagy állandóan lakott földművelő szállások, hogy a bécsi kormány megkísérelte fölszámolni őket. A szállások kialakulása egyébként természetes folyamat volt. Nézzük meg pl. Zenta község területét. A város szorosan a Tisza mellett fekszik egy magaslaton, ahonnan földnyelv vezet a nyugaton levő löszfennsík felé. A löszdomb 4—6 kilométerre van a központtól. Itt kezdődnek a szántóföldek, és terjednek nyugat felé, a kommuna határáig. A Zentától legtávolabb eső földeken tanyák épültek — rendszerint a birtokparcellák közepén. A szállások elhelyezkedésének rendje aztán módosult, az országutak és dűlőutak mellé sorakoztak. Egy-egy házsor is keletkezett, mely nevét az építőtől vagy nagyobb gazdától kapta: Híres-sor, Slavnic-sor, Burány-sor. A tanyafejlődés következő alakzatára már azt mondhatjuk, hogy falu.

A sortanyák és tanyafaluk regisztrálása fontos feladatunk. A vidékre jellemző szállások közül pedig egyet rendbe kellene hozni, és eredeti formájában megőrizni. Nemcsak a lakóépületekre gondolunk, hanem a gazdasági melléképületekre is: az istállóra, fészerre, kocsiszínre, hambárra, góréra, disznóólra és baromfióllra. Egy mezőgazdasági birtok vállalhatná egy tanya megőrzését. Az adai Halász József Birtokon, tudomásunk szerint, volt ilyen érdeklődés. A zentai kombinát birtokán viszont egy másfajta épületet kíméltek meg a lebontástól: egy tanyán épült cselédházat. A nádtető épület közepén egy közös konyha van, jobbra és balra pedig egy-egy szoba. Itt két család lakott. Bizonyos megmentési és megőrzési szándék tehát van, de a megfelelő intézmény és szakember jelenléte nélkül minden

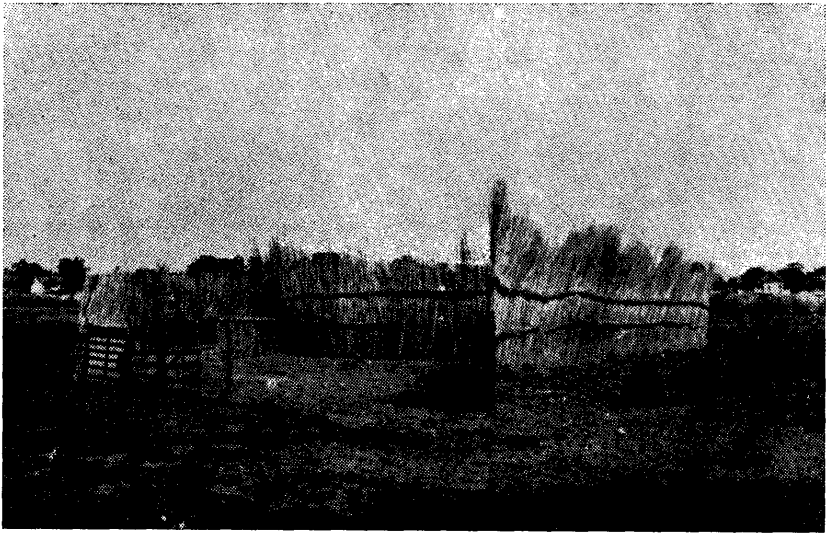

Gulyáskunyhó Padé környékén

könnyen feledésbe mehet. Aztán a hajdani szállásnak csak az emlékképe marad meg, az is az idősebbek fejében.

Az eltűnő objektumok közé kell sorolnunk a vajdasági táj szinte jelképszerű komponensét. *Szélmalom* nélkül nem volt teljes a Tisza-vidék képe sem. Sajnos, ez a megállapítás már csak a múltra vonatkozik. A 30-as évek elején Zentán, a város szélén még néhány szélmalom működött. Szeretnénk, ha ismereteink hiányosak lennének, de úgy tudjuk, hogy az egész Vajdaságban néhány szélmalom van még jó vagy elviselhető állapotban: a csúrogi, topolyai, bajmoki, oromi. A szélmalomok a mi szemünk láttára tűntek el, s ezért felelősséggel tartozunk. Persze a lelkiismeret nem éleszti újjá azt, ami megsemmisült. Azt viszont, ahány maradt, meg kellene menteni a pusztulástól.

Az állattartás nyilvánvalóan ősi foglalkozás, mint a földművelés. Ha az időrendet követtük volna, akkor tehát *pásztorok építményeiről* már előbb kellett volna szólnunk. Szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy az utoljára hagyás nem jelent kevésbé fontosat. A pásztorépítmények jelentőségét az sem csökkenti, hogy gyenge anyaguk sokszor csak egy esztendő bír ki, s a következőben javí-

Szárnyék és isztronga Jázova környékén

tani kell vagy újat készíteni. A hagyományörző pásztorok nyilvánvalóan megőrizték a régi építészeti formákat is. Vidékünkön az állattartásnak nagy hagyományai vannak. A Tisza-vidék minden nagyobb települése hatalmas legelőkkel rendelkezett még a múlt század végén. A kanizsai járáson még ebben a században is több száz ló, sok ezer marha és birka legelt. A szántóföldek terjedésével természetesen csökkent a legelők területe, de a Tisza mindkét oldalán találunk még olyan szikéseket, amelyek nem művelhetők. Volna tehát még a juhoknak legelő. Az utolsó pásztorból, a juhászból is mind kevesebbet látunk, nem csoda tehát, hogy pásztorépítményeket is keresni kell. Egyelőre még találunk. Bácskában már nincsenek, Bánátban még regisztrálhatók. A bánáti szikéseken mindkét *kunyhó*-típus megtalálható: a régebbi tető alakú, és az újabb ház alakú. Mindkettőt nádból vagy szárból készítik, az utóbbit esetleg be is tapasztják. A juhok számára készült építmények közül legjelentősebb a *szárnyék*. Találunk egy- és háromágút. Sajnos, a szép hosszú szárú nád helyett már inkább szárból készül. Rendszerint a szárnyékkal épül össze az *isztronga*, ahol a juhokat fejjik. A juhok védelmére esetleg juhészter is készül a legelőn — bár ez már nagyon ritka. S bármilyen hihetetlenül hangzik, mind ritkább a *gemeskút*

is. Ezek eltűnésével pedig szerintünk megváltozik a bánáti táj képe. A pásztorépítményeket fényképezni kellene, minden adatot le kellene róluk jegyezni, egy-egy építmény pontos másolatát pedig el is helyezhetnénk valahol. A Zentai Múzeumban például igen sok nézője van a juhászkunyhónak.

Távol áll tőlünk minden nosztalgia. Nem sírjuk vissza a régi időket, de a hivatásunk arra kötelez bennünket, hogy a múlt emlékeiből minél többet megőrizzünk az utókornak.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÉT REGÉNY TANULSÁGAI

Gion Nándor: *Latroknak is játszott*, Forum, Újvidék, 1976

Különös, bár nem egészen váratlan fogadtatásban részesült néhány évvel ezelőtt a *Virágos katona* Magyarországon. Vallomásos tanulmányában Féja Géza sietett leszögezni, hogy Gion Nándor a „bácskai avantgardistákkal indult”, ám „egykettőre kibontakozott” légkörükből, s műveivel szertefoszlatta a jugoszláviai magyar íróknak a „szülőföld, a nép, a tényleges ember ábrázolása” iránt táplált kishitűségét, ragyogóan igazolva egyúttal, hogy a „jugoszláviai magyar kisebbség is képes nagy irodalom teremtésére” (*Tiszatáj*, 1974. 12.). Hasonló végkövetkeztetésre jutott Csuka Zoltán is, midőn „Szenteleky igazának vitatói” ellenében megállapította, hogy a regény új korszakot nyit meg irodalmunk fejlődésében (*Kortárs*, 1974. 12.). Felesleges lenne persze, különösen így utólag, vitába szállni e nézetekkel, hiszen ha valaki nyílt ellenszenvvel viseltetik az ún. bácskai avantgardistákkal szemben, anélkül, hogy ismerné s legalább részben méltányolni tudná törekvéseiket, eredményeiket, ha a vajdasági termőporban fogant művekkel könnyen cáfolható „kishitűségből” elméletet kövacsol egy egész irodalom állítólag alacsony értékszintjének bizonygatására, vagy ha a couleur locale elmélet vitatóival perlekedik nézeteiknek teljes mellőzésével, akkor termékeny párbeszédre nyilván úgysem kerülhetne sor. Mégsem hagyhatjuk azonban szó nélkül ezeket a lelkes méltatásokat, mivel a váratlanul felfedezett érték bővületében mindkét író vaskos túlzásokra ragadtatta magát. Féja Géza „időnk egyik legkülönb realistájá”-nak nevezi Giont, Csuka Zoltán pedig a „tudatos fölemelkedés” első, korszaknyitó művének a regényt, meggyőző bizonyosságként annak, hogy figyelmüket elsősorban az ismerős adatok, színek, információk kötötték le, s nem azok a „műfaji” gondok, amelyek igencsak próbára tették Gion Nándor alkotókédvét.

A *Virágos katona* a századvégi Szenttamás életének széles körképével kezdődik, de már a második fejezetben nézőpontváltás következik be, az író elveti a sztereotíp történelmi regény kliséit, feladja kívülállását, s a regény egyik főhősének, Rojtos Gallai Istvánnak „adja át” a szót. A

még gyermek Gallai meséltetése révén egyfelől fokozni tudja hangjának közvetlenségét, s átmenetileg elhárítja a tablózó ábrázolás veszélyeit is, másfelől azonban ez a leszűkítés indeterminálttá teszi a regényidőt. A hős kálváriázása, kószálása függetlenedik a valós, történelmi időtől, s egy magabiztosan körvonalazott mesevilágba ragad bennünket, amelyre az „örök” jelen ismérveinek eluralkodása s ezzel párhuzamosan a térbeli elemek szerepének megnövekedése jellemző. A központi lokalitástól, a kálváriától sugarasan utak indulnak a falu határrészei felé, s valójában ezeken az oda-vissza vezető relációkon történik meg a mű majd minden számottevő eseménye. A szerkezeti szempontból is alapvetően fontos kálváriázás eredményeképpen novellisztikus szegmentumok kerekednek ki s épülnek nagyobb egységekké az egymásutániség elve alapján, a közöttük levő összefüggés azonban inkább esetleges, mint oksági, s így a kinti idő egybefolyik, tagolatlan marad. Ezt a kétségkívül szembeötlő fogyatékos-ságot úgy próbálja ellensúlyozni az író, hogy időnként magára hagyja Rojtos Gallait, s a hőseikről mindent tudó alkotók pozíciójára sodródva, történelmi vonatkozású betétekkel, fejezetelőzetesekkel szakítja meg az egyes szám első személyben előadott mesét. A kompromisszumos szerkesztés tehát egymással felelő rétegekre bontja a regényt, hiszen Gallai István nézőpontjáról idegen szövetnek bizonyulnak a történelmi betoldások, a közvetlen írói közbeszólások, az önmagukban fragmentális történeti részek felől szemlélődve pedig a főhős gazdag gyermekkora mutatkozik légtelennek.

Minderről részletesen szóltunk annak idején, észrevételeinkről azonban a *Virágos katonát* folytatató *Rózsaméz* kapcsán sem mondhatunk le, mégpedig nem pusztán azért, mert a két regény egy kötetben jelent meg nemrég, hanem mert megítélésünk szerint mindennél izgalmasabb, hogy a szigorú kritikák és a megroggyantó erejű dicséretetek után merre próbált tájékozódni Gion Nándor, s volt-e ereje, tartaléka valamely szilárdabb, anyagában egynemű regényszerkezet kihordására.

A trilógiát ígérő vállalkozás első két darabjának összevetése során az tűnik szembe elsőként, hogy a *Rózsaméz* eseményvilágában Gion Nándor már habozás nélkül „megvonja” a szót Gallai Istvántól, s hőse élményeitől kellőképp eltávolodva, mindvégig ő „maga” bonyolítja a cselekményt. Nem annyira megfontolásból, méricskélő latolgatásból persze, hanem mert egyértelműen így kívánta meg anyaga. Az alakok fejlődése, jellemük alakulása csaknem teljesen befejeződött a *Virágos katonában*, Gallai, Török Ádám, Rézi felnőtt emberré váltak, s útjukat most már nagyon nehéz lenne egy fix pontról kísérni vagy ismételten oda vezetni vissza. Életük jóval több szállal kötődik itt már a szenttamási mindennapokhoz, semhogy a mesélő szerepét bárki vállalhatná közülük, s ez okból Gionnak a közvetlen ábrázolást kellett választania. Helyzetét csak nehezítette, hogy az eseményeket a hősök egyikének fejlődésrajza köré sem csoportosíthatta, hanem ismét lazán kapcsolódó, mozaikszerűen elrende-

zódó szituációk sorával kellett próbát tennie, egyetlen pillanatra sem feledkezve meg róla, hogy ha nem sikerül dinamizálnia az eredendően „passzív” életanyagot, regénye bizonyos fényeit veszti és széthull. Éppen ezért mind a kinti, mind a benti világot radikális leegyszerűsítéssel ábrázolja. Részletező tájleírás helyett éppen csak kijelöli a koordinátákat, s a felvonuló alakokat sem bensőjükön, hanem cselekvésükön át közelíti meg, rendszerint nyílt kommunikációs viszonyba állítva őket. E jelenség természetesen nem új Gionnál, a *Testvérem*, a *Joábtól* kezdve az *Ezen az oldalon* novelláin át a *Virágos katonáig* mindig is adott volt prózájában, de mivel viszonylag legtisztább, töretlen formájában éppen a *Rózsaméz* mutatja fel, a gioni ábrázolás „csodája” is ebben a regényben figyelhető meg leginkább. Lényegét tekintve mélyen paradoxális ez a „csoda”. Gion szüntelenül együtt van alakjaival, minden lépésükön elkíséri őket, már-már a szemtanú közvetlenségével számol be sorsuk fordulóiról, ugyanakkor azonban sohasem hatol látható valójuk mögé, nem bocsátkozik aránybontó lélektani elemzésbe vagy terjedős leírásba, egyszerűen nem engedi meg, hogy hősei hosszadalmas „irodalmi” okfejtéseknek, digresszióknak essenek áldozatul. Ehelyett minden lehetőséget felhasznál a párbeszédeltetés céljaira, úgyannyira, hogy dialógusai messze meghaladják az illusztratív szövegélénkítés funkcióját, s egy-egy kis világ teljességét sűrítetik magukba. A párbeszédetek egyféle túlterheléséről is szólhatnánk tehát, ami esetenként modorosságot eredményez. Nem a monda-mondta-mondtákra gondolunk természetesen, hanem Gion egy régen meghódított párbeszéd-típusának gépies ismétlődéseire. Ebben a modellben a beszélgetők egyike leszögez valamit, társa kérkedően szembeszegül az állítással, az első megszólaló erre nyomatékosan megismétli közlendőjét, ekkor már rendszerint jobb belátásra bírva a dialogizáló másikat, majd végül szinte szó szerint harmadszor is elhangzik a bevezető mondat. Ez az alapképletében variációkat is megengedő párbeszéd-típus igen alkalmas a felfokozott érzelmi állapotok tükröztetésére, ám értéke megcsappan kissé a regényben, használatát ugyanis nem korlátozza az író, hanem időközönként környezettől és embercsoporttól függetlenül megismétli a modellt, s általa próbálja levezetni a felgyülemlett feszültséget.

Apró szeplők is tarkítják hát a *Rózsaméz* lapjait, anélkül azonban, hogy a szöveg egységét megtörnék, vagy üresjáratokba juttatnák a hősöket. S ugyanezt tapasztalhatjuk egy esetleges fordított vizsgálódás esetén is. A rózsaméz kutatásának, majd megtalálásának és elosztásának líraivá izzított, jelképes értelmű epizódjai egyfelől s a naturalisztikus, de ugyan-csak tökéletesen megformált részletek másfelől — mint pl. a Török Ádáméknál megtartott disznótoros vacsora felidézése — maradéktalanul beleilleszkednek a regény struktúrájába. Nagy tévedés lenne viszont mindennek alapján kimondani, hogy Gion Nándor a jugoszláviai magyar regényírás követendő útjára lélt e művében. Képzletének megnyesegtetése és kordába szorítása nélkül kiaknázza ugyan a téma kínálta lehetőségek

zömét, s így egy maradandó világot teremtett, amely azonban legalább annyira egyszeri, mint amennyire immúnis a különféle elméleti elvárásokkal szemben. Nem tudhatjuk, hogy a modern regény vívmányaival kísérletező íróink mikor jutnak el újra *A kitömött madár*éhoz hasonló teljességig, de ez pillanatnyilag nem is aggaszt bennünket, hisz a *Rózsaméz* példája a tehetségnek minden más mozzanat fölötti elsőbbségét domborítja ki, s azt, hogy az igazán jelentős művek kapcsán megkésettsegről beszélni tárgyaltan.

UTASI Csaba

SIRALMAS SIRODALOM

Bogdánfi Sándor: *Magyari sirodalom*, Forum, Újvidék, 1976

A magyar irodalmi köztudatban a torzkép, a karikatúra műfaja annyira összeforrt Karinthy Frigyes nevével, hogy az újonnan fellépő parodisták munkáit ismételten az *Így írtok ti* eredményeivel vetjük egybe. Karinthy műve tehát ma is kiindulópont, elérhetetlen példakép, aminek okát csaknem kizárólag írónk kivételes tehetségében, műveltségében szoktuk látni. Pedig már maga Karinthy fölismerete és hangoztatta, hogy kísérleteinek létrejöttében igen nagy szerepet játszott a kor művészete, amely „tele volt hóbortos ágaskodással, naiv hetykeséggel, nagyképű modorossággal, szórászhasogató lélekelemzéssel, világmegváltó, kollektív eszmékkel’ és világmegvető individualizmussal, érzelmes cinizmussal és jéghidegen unalmas, életérték’-kereséssel, naiv, zavaros komplikáltsággal és ravasz, kiszámított primitívességgel, mohó, semmiről le nem mondó pesszimizmussal és mindent megvédő optimizmussal, külső formákra esküdő büszke művészöntudattal és belső tartalmat kereső humanizmussal, nekibúsult, Párizs felé lihegő hazaszeretettel és tősgyökeres, pántlikás internacionalizmussal, érzékforraló nőgyűlölettel és ártatlan, álmodozó erotikával”. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a század első két évtizedében a különféle ízlések és törekvések küzdelmének feszültsége átragadt az olvasókra is, kik megoszottságuktól függően lelkendezve vagy megbotránkozva, de mindenképpen fokozott figyelemmel kísérték az irodalmi élet eseményeit. Az *Így írtok ti* létrejöttéhez tehát Karinthy kulturált tehetsége, a karikírozható művek sokasága és a megnövekedett olvasói kíváncsiság hármassága biztosított már-már ideális feltételeket. Éppen ezért fölöttébb kockázatos minden olyan egyéni kezdeményezés, amely az „egyetemes” mai magyar irodalom parodizálását tűzi ki célul. Mert igaz ugyan, hogy az utóbbi évtizedekben nagyot gyarapodott az olvasóközönség, s a szellem játékaiként is fogékonyabbá vált, ugyanakkor azonban az sem vitás, hogy hars hangokban kiütköző modorosságokban, bájos vagy riktó túl-

kapásokban ma jóval szegényebb a magyar irodalom összképe, mint volt a század elején. Érthető hát, hogy a viszonylagos irodalmi megállapodottság körülményeiben a parodistának ma okvetlenül a felhám alá kell hatolnia, meg kell lesnie az író gondolkodásának legbensőbb rugóit, együtt kell élnie világával, különben elvétí a parodizálható jegyeket, s a tartalmatlan humorizálgatás térségébe téved.

Minden jel arra vall, hogy Bogdánfi Sándor nem számolt e követelménnyel, illetve alábecsülte a veszélyt, mint már a gyűjtemény élére állított szövegekből is kitetszik. Ezekben XIX. századi irodalmunk néhány jeles alkotóját próbálja parodizálni, teljesen sikertelenül. A *Toldi* felező tizenketteseiben pl. bizonyos Poldi bácsinak, egy dúsgazdag főpincérnek a történetét adja elő, a *Nemzeti dal* harmadoló tizenegyeiseiben pedig a gyors metró kényelmére esküszik egy foghíjas szakasz erejéig, ám a bagatell téma és az utánzott művek formája közötti ellentétnek a kiélezésén kívül a parodizálás egyetlen más eszközét sem alkalmazza. E szimpla, nagy szériákban gyártható formautánzatok láttán azonban még mentőkörülményekbe kapaszkodik az ember, arra gondolva, hogy talán nem is az író alkotóerejével, hanem a kötet koncepciójával van baj. Ha már arra a nem éppen ígéretes elhatározásra jutott, hogy a köztudatban régóta élő, az idővel több mint egy évszázada dacoló, nagy művek külső formájához nyúl, akkor valószínűleg eleve le kellett mondania a karikírozás összes többi eszközéről, latolgatjuk így utólag esélyeit, s hozzátesszük még, hogy nyilván a gyengébb, modorosabb Arany- és Petőfi-művek sem feleltek volna meg céljának, hisz a róluk készíthető jobb paródiák ráismertető ereje elenyészne az olvasók nagy hányadának körében. A kötet anyagával ismerkedve csakhamar kiderül azonban, hogy véletlenül sem koncepciózavarról van szó. Bogdánfi Ady, Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László stb. esetében is hasonlóan jár el, s gépies munkájában többször-többször az ízléstelenség határára jut. József Attilától pl. a közismert *Tiszta szívvel* választja, amely a maga sehol sem fölfeslő teljességében egyszerűen alkalmatlan a parodizálásra. Bogdánfi mégis megkísérli holmiféle nagybögővel, képernyővel, koszos füllel, vizeléssel visszájára fordítani a verset, minthogy azonban ezekkel a silány rekvizitumokkal egyetlen pontban sem metszheti a lírai én ma is megdöbbenő lázadását és tagadó gesztusait, döcögős versikéje végül is értetlen gúnyolódásba fullad.

Prózai és drámai paródia-kísérleteiben természetesen nem dönthetett az iménti másoló-kiforgató módszer mellett, már a karikírozandó művek jóval nagyobb terjedelme miatt sem, kívülállását azonban a szabadabb anyagformálás terén sem tudta megszüntetni. Jókai, Mikszáth, Krúdy műveinek cselekményét pl. részben áthelyezi a mába vagy a jövőbe, s osztályharcos grófokat, báró elvtársakat, termelőszövetkezetben portási tisztiséget betöltő főhercegeket vonultatva fel, sűrűn hivatkozik a szakszervezetre, az OTP-re, a tévéműsorra, Szindbádot meg éppenséggel úrhajóba ülteti. A humor egyik fő forrását tehát az idősíkok elmozdításában és összeku-

szálásában fedezi föl, félreérthetetlen jeleként annak, hogy nem alkotó módon közelítette meg a szóban forgó prózát, s hogy az valójában nem ihletője volt, hanem csak apropóul szolgált számára. A ma is élő írók regényeiről, elbeszéléseiről készített torzképekben eltekint ugyan ezektől a fogásoktól, ám amit helyettük kínál, az is merőben külsőleges. Fülledt, olcsó kétértelműségek, fekáliák, popsik és lópikulák váltják itt rendre egymást, e jelenséget azonban, mondanunk sem kell talán, nem szeméremből vagy szemérmeskedésből tartjuk aggasztónak, és nem is azért, mintha a kiemelkedő magyar alkotók reputációját kellene féltelnünk, hanem mert a könyvecske levegőtlen sematizmusából nem vezet út a karikírozott írásművek világa felé. Márpedig nélkülük ezek a paródiák semmiképpen sem mutathatnak túl önmagukon és a bennük foglaltakon. Annál kevésbé, mert Bogdánfi Sándor nem csupán invenció híján, de esetenként szándékosan is eltávolodik a művektől, s szerzőjüket mint embert, magánszemélyt gúnyolja ki.

Elhibázott, ötletszegény, szomorúan felszínes gyűjtemény tehát a *Magyar sirodalom*, amelyet a *Sirodalmunk* könyvének némely remeklésére emlékezve fásultan s azzal a végkövetkeztetéssel tesz le az ember, hogy Bogdánfi Sándornak bizony kár volt versenyre kelnie a nemrégiben megjelent *Nevető parnasszussal*.

UTASI Csaba

A TELEVÍZIÓRÓL — HÁROM SZEMSZÖGBŐL

Hermann István: *Televízió, esztétika, kultúra*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976; Halász László: *A képernyő tekintete*, Gondolat, Budapest, 1976; *A televíziós jelenség* (Válogatás és bevezető: Szecskő Tamás), Gondolat, Budapest, 1976

Az elmúlt hónapokban zajló, televíziónk körüli viták során nem egy helyen olvastuk, vagy éppenséggel le is írtuk, mennyire szűkös a televíziós szakirodalom, s míg tartottak e viták, Budapesten gyors egymásutánban három televízióval foglalkozó könyv is megjelent, mintegy a műfaj expanzióját sejtetve. Mindjárt meg kell mondani, hogy három valóban érdekes és izgalmas könyvről van szó, mind a három alkotás sajátos, abban az értelemben, hogy más-más oldalról közelít a témához.

Hermann István, akit eddig filozófiai munkái mellett a színházzal és filmmel kapcsolatos tanulmányai alapján ismertünk, most a televízió iránti érdeklődéséről számol be a *Televízió, esztétika, kultúra* című könyvében, de nem történeti vizsgálódást végez, ahogyan arra a könyv címéből esetleg következtethetnénk, hanem kísérletet tesz a televízió természetének filozófiai feltárására. Hermann filozófiai megközelítésével szem-

ben Halász László *A képernyő tekintete* című munkájában a pszichológus szemszögéből igyekszik egységes képet festeni a televízióról, míg a harmadik könyv — a Szecskő Tamás válogatásában megjelent *A televíziós jelenség* című antológia — főleg szociológiai tanulmányokat közöl: összefoglaló elméleti cikkekben igyekszik feltárni, hogy az élet mely dimenzióit befolyásolja leginkább a televízió.

A három könyv közül legizgalmasabbnak Hermann István könyve ígérkezik, nemcsak azért, mert egyedülálló kísérlet a televíziót érintő kérdések filozófiai megközelítésére, hanem azért, mert sikeresnek tartjuk kísérletét, hogy a televíziót a filozófia koordináta-rendszerén belül elemzi.

Hermann a dialektikus materializmus talajáról vizsgálja a televíziót. Munkája pedig nem más mint kísérlet arra, hogy filozófiai szintézist teremtsen e médium sajátosságairól. Abból indul ki, hogy a televízió „közvetlen jelenségvilágunkkal legszorosabb kapcsolatban tartó médium”, tehát csakis a valóságra, az élet spontán megnyilvánulásaira épülhet, s mint ilyen, mindennapjaink relatíve hű tükrözője. A valósághoz kötöttségéből ered aztán, hogy sohasem szakadhat el a „társadalom gondolat-, tudás- és valóságvilágától”, vagyis az osztársadalmi ismeretektől. A televízió tehát semmiképp sem csupán gigantikus napi montázs a társadalom önismeretéről, hanem jóval több ennél, gondolatokat és eszméket a vizuális eszközök sajátosságaival közvetítő médium.

A könyv írója a televízió két sajátos természetét ismeri fel, az *általánosat* és a *különösét*. Az általános alatt tárgyalja az elméleti kérdéseket, a televízió avantgarde- és reflexiós jellegét, a személyiséghez való viszonyulását, hatását, esztétikai igényét stb., míg médiumunk különös természetét a televízió játékfajtaiban, a sorozatokban és a humorban a képernyőn való megjelenítésében látja.

Módszertanilag vizsgálva a könyvet, azt mondhatnánk, hogy Hermann István először problémakomplexumokat állít föl, a vizsgált „anyagot” filozófiailag értelmezi, és az így kapott eredményt alkalmazza ismét a televízióra. A módszer hatásos, s elsősorban abban lehet hasznos, hogy hozzásegít a képernyő kínálta művészi ismeretek felfedezéséhez, az esztétikai értékek feltárásához. A könyv nyelve nem a népszerű ismeretterjesztő művek szintjén mozog, hanem magasröptű filozófiai értekezés, s egészben véve nyilván csak a filozófiában jártasabbak számára érthető. Számos új fogalommal, szókapcsolattal találkozunk benne, s ez első pillanatra zavarólag hathat, de semmi esetre sem szabad félőni a szerzőnek, mert — mint már utaltunk is rá — úttörő munkáról van szó, s a könyv valóban komoly kísérlet a televízió társadalmi alapvonásainak megrajzolására.

Ha most röviden szeretnénk megfogalmazni, mit is tartalmaz tulajdonképpen Halász László *A képernyő tekintete* című könyve, azt mondhatnánk: tanulmányokat arról, milyen pszichológiai hatást gyakorol a nézőre és hogyan hat az emberi személyiség kialakulásában a televízió. A kérdés valóban izgalmas, hiszen ahhoz, hogy a tévé hat a személyiségre, nyilván nem fér kétség, de annak megválaszolásával, hogy hogyan, mindaddig adósak pszichológusaink. Márpedig ha igaz, hogy a televízió térhódítása óta kevesebbet olvasunk és mégis többet tudunk, akkor az feltehetőleg elsősorban a televízió érdeme. Pótolja az újságot éppúgy, mint a beszélgetőpartnert, sőt részben még a színházat, filmet sőt az irodalmat is. A kép által nemcsak napi események jönnek be a szobába, hanem már a regény is ott játszódik le szemünk előtt. Más kérdés természetesen, hogy a televízió nem pótolhatja teljes egészében az irodalmat (nem is szándéka neki), de ismereteket nyújt egy-egy műről, megadja a környezetet, megrajzolja a regény hőseit, „elmeséli” a sztoriját stb.

Halász László nem a televíziót vizsgálja, hanem magát a befogadót. Könyvének egyik fejezete a következő címet viseli: *A befogadó alternatívái: játszótárs, kibic, szurkoló vagy a kultúra elsajátítója*. A néző nem szenved el a műsört, hanem aktív résztvevője (még akkor is, ha „fegyelmetlen”, tehát a képernyő előtt ülve dohányzik, kávézik, másról beszélget stb.), vitatkozik vele, saját ismereteit ellenőrzi, egyszerűen a néző elfogadja, hogy a tévé „lelki aktivitást” követel tőle. „A befogadó megnövekedett együttműködésének vagyunk tanúi. A részvételfokozás gondjaival egyébként a tömegműedium nincs egyedül. Pedig a hagyományos műediumok: a könyv, festmény, szobor, színház a résztvállalásra eleve számíthatnak. A kapcsolatteremtés csak úgy következhet be, ha a befogadó megfeszíti erejét: odafordul, odamegy a műediumhoz, megszerzi azt. Ennek ellenére e műediumok is tartanak tőle, hogy a befogadó kicsúszik hatáskörükből, részvétlen marad.” A fenti idézet Halász László alapállását tükrözi. Kölcsönhatás létezik a műedium és a befogadó között. Sokszor e kölcsönhatás pozitív, de van, amikor egyoldalú, csak a nézőre hat, mégpedig negatívan. Erről szól a könyv leghosszabb fejezete, amely az erőszakkérdést tárgyalja. Számunkra a kérdés már csak azért is izgalmas, mert ezzel a témával kíván foglalkozni a májusban megrendezendő országos tévéfesztiválunk kerekasztala, s a portorozi tanácskozás szervezője éppen az Újvidéki Televízió lesz. A kérdés azért fontos, mert a művészetek, elsősorban pedig a film és a televízió felettébb gyakran él vele, hiszen „érdekfeszítő megjelenítésükkel a társas kapcsolatok és a személyiség jellegzetes konfliktusaihoz kinagyított formában férközhet közel.” Az agresszív megnyilatkozása tehát annyira elterjed, hogy megfékezése már aligha lehetséges, viszont a jelenlegi helyzet oda vezethet, hogy a néző egyre természetesebbnek, indokoltabbnak látja az erőszakot, szinte az élet nélkülözhetetlen eszközévé, kellékévé válik. Természetesen

az sem mindegy, hogy krimiben, háborús filmben esetleg az ökölvívó-mérkőzésen tapasztalunk agresszivitást.

Miért van negatív hatása az erőszaknak? „... ha valaki megtanulja, hogy a kudarc okozta feszültségét mások bántásával csökkentse, az embertársain észlelhető fájdalom jelei saját kielégülésének kulcsingerévé válik.”

Halász László könyve állításait számos illusztráló példával támasztja alá, s így érzékelteti a pozitív és negatív hatásokat.

A televíziós jelenség — ezt a kissé különös címet viseli az a könyv, amely a tömegkommunikációval foglalkozó elméleti jellegű írásokat, empirikus kutatási eredményeket, tévétörténeti műsorokat ismertet, és műsorszerkesztési kérdésekkel foglalkozik. Közös nevezőjük a televízió, azaz a televíziós *jelenség*, utalásként az „emberi jelenség” komplexitására.

A könyvet elméleti kérdésekkel foglalkozó tanulmányok vezetik be, de, megítélésünk szerint, ez az antológiászerű kötet kevesebb figyelmet érdemlő része. Az információk bősége és feldolgozásuk módszertana miatt tartjuk hasznosnak, hogy a kötet helyet szorított több, a tv-készülékkel való ellátottság és a televíziónézésre fordított idő elemzéséről szóló tanulmány-nak is. A mind több szociológiai felmérés ellenére is igen kevés megbízható adattal rendelkezünk arról, ki mikor és mennyire nézi a televíziót, noha ezek is igen fontos adatok. John Robison amerikai szociológus *Televízió és szabad idő: tegnap, ma és (talán) holnap* című cikkében többek között az egyes nemzetek televízióval való telítettségét és a nézési időt kutatja. Két jugoszláv város, Maribor és Kragujevac is vizsgált városai között volt, s — ha hihetünk a számainak — nálunk a tv-ellátottság 40—50 százalék között van, a napi tévénézés percértéke pedig nem egészen 60, azaz átlagban valamivel egy óránál kevesebbet töltünk a készülék előtt, nézzük a tévét „elsődleges foglalkozásként”.

Ezekben az írásokban csupán a mennyiségi szempontok dominálnak, s így az egyes országok tévéműsorainak minősége esetleg csak abból sejtethető, hogy mennyire nézettek.

A könyv *Információk, értékek, normák* című fejezetében két tanulmány is foglalkozik azzal a kérdéssel, milyen következményei voltak a tévén is látott Kennedy-gyilkosságnak, arra a megállapításra jutva, hogy a gyilkosság nemcsak növelte a volt elnök népszerűségét, hanem jelentősen hatott a külpolitika iránti érdeklődésre is. E könyvvel kapcsolatban se bocsátkozzunk felsorolásokba, hiszen akkor nagyon is hosszúra kellene nyújtani a sort. Összegezeként (és a könyv iránti érdeklődés felkeltésére) csak annyit, *A televíziós jelenség* a televízióval kapcsolatos tudományos irodalom immár klasszikusnak tekinthető alkotóit közli. Heterogén az anyag, mint amennyire a televízióval kapcsolatos problematika is az.

RÉGI KORUNK — A JELENNEK

(*Szerkesztette Gaál Gábor. 1929—1940. Korunk antológia. Válogatta és összeállította Tordai Zádor és Tóth Sándor. Magvető Kiadó, Bp. 1976*)

A magyar irodalom 1976-os „kalendáriumi éve” egyebek között — „Korunk-év” is volt.

Elsősorban a romániai magyar sajtóban és irodalmi orgánumban, de a magyarországi, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar periodikákban is rendre megemlékeztek a folyóiratról, amely 1926 és 1940 között kitörölhetetlenül beírta nevét az európai progresszió történetébe. Ezenkívül a folyóirat mai jog- és szellemörököse *Korunk Évkönyv 1976. Egy alkotó műhely fél évszázados történetéhez (1926—1976)* címen egy igényes tanulmánykötetet is publikált, majd napvilágot látott Balogh Edgár folyóiratunkban is bemutatott kismonográfiája (*Itt és most. Tanulmány a régi Korunk-ról. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976*).

Ezt az önmagában is tetszetős és *kreatív* jubileumi tevékenység-sort most Tordai Zádor és Tóth Sándor antológiája zárja, eredeti s igen szellemes módon: a régi *Korunk*nak egy virtuális, képzeletbeli kettősszámával, amely formátumával, rovatcímeivel, műszaki megformáltságával, vagyis teljes vizuális külsőjével is a legendás folyóiratra emlékeztet.

A kötet cím filológiai szűkítésre utal: a folyóirat dienesi, 1926—1929 közötti időszaka nincs képviselve az antológiában. A szerkesztők azonban ezzel az eljárással nem léptek vissza a *Korunk*-kutatás régebbi, meghaladott gyakorlatához, amely merev eszmei vízvonalat vont az alapító és az utódszerkesztő folyamai közé. Tordai Zádor előszava ugyanis erőteljesen *elutasítja* e vízvonalat-vonást, s a két szerkesztő más-más viszonyok között megvalósult programjának lényegi *rokonságára* utal.

A *Gaál Gábor-i* folyóirat antológiája tehát e gyűjtemény, s épp ezért mondható szerencsésnek a kiadó választása a szerkesztőket illetően. Tóth Sándor volt ugyanis az első és mindmáig egyetlen Gaál-monográfus, akinek munkája — *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971* — nemcsak a Gaál-életműnek, de a *Korunk* tanulmányozásának is alapvető és nélkülözhetetlen kézikönyve. A szerző ugyanakkor részt vett a Gaál-hagyaték publikálásában is (A *válogatott írások* III. kötetében ő rendezte sajtó alá G. G. filozófiai jegyzeteit.) Tordai Zádor viszont — Széll Zsuzsával együtt — három évvel ezelőtt a legendás Szerkesztő első magyarországi kötetének a kiadására vállalkozott (G. G.: *Legyünk kortársak. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1973*).

Mi volt a célkitűzése az antológia kompetens szerkesztőinek, s mi valósult meg programjukból? — Az említett előszó egyrészt azt a feladatot állítja a szerkesztők elé, hogy az olvasó az antológia révén „*tappintani*

tudja a lap szellemtestét". Másrészt pedig, hogy a felmutatott régi *Korunk*-szövegek „*eleven irodalomként*” hassanak a mai olvasóra is.

Meghaladná recenzióink kereteit — alapos kor- és „körtörténeti” tanulmányt igényelne! — annak kimutatása, *mivel és hogyan* tesz eleget az antológia ennek a kettős, múltira és jelenre egyaránt irányuló szerkesztői igénynek. Azt azonban enélkül is leszögezhetjük: kétségtelenül *eleget tesz*, mindkét vonatkozásban. A harmincas évek európai és Duna-völgyi korproblémáinak ti. olyan életes (és némi túlzással azt is mondhatnánk: halálos!) sorozatát vonultatja föl, amelynek számos részkérdése mindmáig — megoldatlan maradt. Az Európa és a Duna-völgy fölött azóta eltelt három évtized ellenére is. Vonatkozik ez, például, e képzeletbeli *Korunk*-szám filozófiai, társadalomontológiai és esztétikai tárgyú írásainak problémarepertoárjára. (Hogy csak néhány címet említsünk: Turnowsky Sándor: A tömeg és természete; Szabó Imre: Az értelmiség dilemmája; Sinkó Ervin: Don Quijote útjai; Moholy-Nagy László: A szelet-embertől az egész emberiség.) De nem kisebb mértékben vonatkozik e paradoxális, ti. *korszerűtlen* aktualitás a szociológiai és politikai tárgyú írások kérdésfölvetére sem. (Például: a náciizmus; a neurózis szociológiája; a nőtársadalom emancipációja; a Duna-völgyi társadalmak szociális, politikai és nemzetiségi demokratizálódása stb.)

Az antológiában felvonultatott mintegy negyven szerző névsora szintén arról a szerkesztői célról tanúskodik, hogy ez az egyetlen elképzelt *Korunk*-szám is az egész-et, az egykoron megjelent folyóiratszámok szellemi keresztemszetét, a tizenkét Gaál Gábor-i év folyam szerkesztői politikáját reprezentálja. Népiesek és urbánusok, kommunisták és pártonkívüliek, marxisták és szocialisták, polgári és baloldali radikálisok, avangarde-képviselők és realisták egyaránt helyet kaptak ebben az antológiában, Gaál Gábor azon szerkesztői vezérelvének hű illusztrálásaként, amelyről Tordai Zádor előszava találóan állapítja meg: „Az az egyetemes forradalmi szellem vezette őt, amelyet Marx fogalmazott volt meg: az egyetemes célú társadalmi küzdelem elméleti célja és gyakorlatának igénye, amely az *emberiség* ügyét látja, s így akarja a forradalmat. Amely nem pusztán az osztályuralom megfordítását akarja, hanem az osztályok megszüntetését. Amely éppen a proletariátus megszüntetése érdekében proletár (vagy áll a proletariátus mellé.) S Gaál ebben a szellemben, ezért is így akart mindenkit összefogni. (...) nem szektaszövetség szerint mért, hanem egyetemes ügy léptékében.”

Az antológia szerzői névsora, másrészt, azt a tényt is jól illusztrálja, amit az előszó úgy fogalmaz meg, hogy a régi *Korunk* Romániában megjelenő összmagyar lap volt. Ezzel összhangban legtöbb romániai magyar szerzőt vonultat fel e gyűjtemény, majd őket követik a harmincas évek Magyarországnak többé vagy kevésbé háttérbe szorított írói. Helyet kapnak azonban az akkori kisebbségi, illetve emigrációban élő progresszív magyar alkotók is. Az egyetemes magyar jellegét domborítja ki egyébként

a gyűjtemény témarepertoárja is: a szociológiai, szociográfiai és politikai témák nagyobb része magyarországi, illetve magyar kisebbségi vonatkozású, s az irodalmi tanulmányok és recenziók zömére szintén ez mondható. (Csak néhány példa: a magyar szociográfia és az irodalom; az asszimiláció a magyar irodalomban; a transzilvanizmus és az erdélyi fiatalok; továbbá, ismertetőik Ady, Babits, Márai, Gelléri, Karinthy és mások egy-egy művéről.) Mindez azonban, természetesen, mit sem von le a régi *Korunk* romániaiságából; ellenkezőleg, csak még jobban kidomborítja a helyi fontosság s a magyar és európai progresszió történetében játszott igen jelentős szerep szerves összefüggését.

S épp *ilyen* összefüggésben kell megemlíteni a „mi” Sinkó Ervinünk szerepeltetését is e *Korunk*-antológiában. Ugyanis a már említett értelmiség-ontológiai esszéjének besorolása e gyűjteménybe újabb tanúsága annak, hogy a gondolkodó Sinkó életműve elválaszthatatlan a magyar és a két háború közötti európai progresszió történetétől. Hangsúlyozzuk: *újabb* tanúsága ennek, hisz ezt bizonyította Bretter György Sinkó-gyűjteménye, s a budapesti *Valóságban* közölt *Szemben a bíróval* magyarországi, romániai és jugoszláviai magyar, illetve horvát kritikai visszhangja is. E *Korunk*-antológiának tehát az egyetemes és a romániai magyar irodalmi köztudat formálása mellett jelentős szerepe lehet a *jugoszláviai* magyar irodalom szemszögéből nézve is.

Végül, de nem utolsósorban, szólni kell a kötet függelékéről. Gaál Gábor három program-beszámolója mellett itt kapott helyet Lukács Györgynek a Szerkesztőre emlékező interjúja, valamint Tóth Sándor sajtótörténeti tanulmánya, mely a régi *Korunk* filológiai leírását tartalmazza. Míg e három adalék a folyóirat másfél évtizedes hőskorának a vizsgálatához nyújt hasznos segítséget, addig Tordai Zádornak szintén a függelékben közölt tanulmánya a *Korunk*- és Gaál-szellemiség *utóéletét* vázolja. Konkrétebben: a Gaál Gábor szerkesztette *Utunk* 1946 nyaratól 1974 nyaráig terjedő életszakát. Azt a rövid, de jelentős periódust, amelyben az új viszonyok között is töretlenül érvényesült és fejlődött tovább a régi *Korunk* és a Szerkesztő legértékesebb szellemi hagyománya. Mindenekelőtt pedig: a társadalmi élet, a művelődés- és irodalompolitika, illetve a nemzetiségpolitika demokratizmusa iránt támasztott igénye. Ekkor aztán — 1948 előestéjén s az ismeretes nemzetközi okok következtében — tragikus módon megtörik a régi *Korunk* és Gaál Gábor forradalmi szellemisége, hogy aztán évek múltán, az új *Korunk* 1957-es beindulásával fokozatosan újráledjen s napjainkig váltakozó intenzitással teljedjen ki. Azt is mondhatjuk tehát, hogy amíg a válogatás impliciten szolgálja az „eleven irodalom” szerkesztői elvét, addig Tordai Zádor tanulmánya expliciten is ezt szolgálja. Azonos főfokon, mint a régi *Korunk* nagyon is mához szóló írásai.

SZÍNHÁZ

ILLIK? NEM ILLIK?

Szoknya alá nyúlni, födetlen mellet simogatni vagy markolászni, nadrágon matatni — izléstelenség, színházban megengedhetetlen, vagy legalábbis elítélendő. Mert — ahogy még ma is sokan vallják — a művészet tiszta, erkölcsös, illetudó, amint a századforduló táján még a plakátok színével is jelezték — fehér. De ha a darab arról szól, hogy a legendás Don Juan nem férfi többé, és azonkívül, hogy keresik, méghozzá milyen hévvel, megszállottan és kitartással az elvesztett „tagot”, más semmi épenséggel nem történik ebben a darabban, akkor mit szabad s mit nem? mi illik, s mi nem? Kivált pedig ha abban a műfajban, bohózatban történik mindez, amelyben az efféle illetlenségek a komikum eszközei, ha nem a szex vagy még kevésbé a pornográfia, hanem éppen ennek kigúnyolása, megfricskázása a cél, akkor is izléstelenség a szoknya alá nyúlni, mellet...?

A meztelenség a színházban már évek óta nem megbotránkoztató, sőt már nem is meghökkenítő. Elvesztette sokkoló hatását. Akárcsak a trágárság az irodalomban. Ha nem öncélú — természetes, megszokott, elfogadott. Sőt: funkcionális; lírai, szép, nemesen erotikus, esztétikailag hatásos, vagy éppenséggel komikus.

Ebben az esetben, Kopeczky László Don Juan utolsó kalandja című művének színpadi megjelenítésében a sok fogdosás, félreérthetetlen kétértelműség nem is lírai, nem is szép, nem is nemesen erotikus... Csak: komikus. Tehát nem is szexi vagy pornográf, inkább ennek az ellenkezője. Föltéve, ha nem az előadás kontextusából, a nagy írói leleményességet eláruló nyelvi komikum összefüggés-rendszeréből — nem lenne érdektelen egyszer összeszámolni, kijegyezni, hogy ebben a darabban Kopeczky hányféleképpen tudja nagyon is illetudóan megnevezni, amit a közözlés szerint illetlenség hangosan kimondani — kiragadva szemléljük a markolászást, a kétértelműségeket. Külön igenis szex, sőt pornográfia minden nyúkálás, minden sikamlósabb kifejezés. De a bohózati szituáció felől szemlélve semmiképpen sem minősíthető ennek. És a bohózat alakjainak jellemzése felől sem.

Doktor Galba — az ügybuzgó sebész, aki a kényes műtétet majd elvégzi és a még kényesebb galibát fogja okozni — nemcsak orvos, hanem vén kujon is. Amikor a Don Juanhoz „egykoron” szintén járó Oiselle-t

Kopeczky László: Don Juan utolsó kalandja. Szabadkai Népszínház. Rendező: ifjú. Szabó István. Díszlet: Petrik Pál. Jelméz: Anna Atanacković. Zene: Molcer Mátyás. Színészek: Medve Sándor, Arok Ferenc, Kasza Éva, Abraham Irén, Jónás Gabriella, Kotroba Júlia, Majoros Kati, Czehe Gusztáv, Nagy István, Remete Károly, Süveges Eta, Salamon Sándor, Szabó István, Albert János, Szél Péter.

meggyanúsítja — „... várj csak... nem te voltál?” —, a lány felháborodva, megsértve „Én?! / Lelkem bent tiszta oltár!” kifakadással válaszol, ezután a szorgos dottore gyorsan megsimogatja az alig fődött melleket, kéjesen motyogja: „Az... tanú vagyok rá.” Ez a jelenet akár a pornográfia vádjával is illelhető lenne, de amikor a következő pillanatban Galba doktor már sóvárogva nézi, nézegeti a lány melleit érintő két tenyerét, arcához emeli, akkor önleleplező, saját kujonságát karikírozó jelenetet látunk. A szex a figura jellemzőjévé változik.

Akárcsak abban a röpké epizódban, amelyben a felvonuló nők között a legszemérmetesebbnek mutatózó Donna Agatha, aki látszólag csak a litániára gondol, meglátja a háromdimenziós rajzzal „ékesített” anatómiakönyvet, s benne Don Juan elveszett „tagjának” képi mását, elájul, aléltnan zuhan a földre, de gondja van rá közben, hogy ne akárhová, hanem a könyvre zuhanjon — kéjes mosollyal, elárulva, leleplezve magát. Majd pedig, amikor „szörnyű rosszulletéből” magához tér, álszemérmes szerepjátéka szerint az iránt érdeklődik, „nem a tisztítóútz penitenciáját” tölti-e, s a páter figyelmeztető szavaira — „Még él, nem veszi észre!” — először saját, szintén alig fődött melléhez nyúl, szerepéből teljesen kiesve megigazítja, vagy inkább megrázza őket — „Élek?... Tényleg!” —, észrevétlenül gúnyosan önleleplező, egyetlen megfélekedezett mozdulattal saját magát karikírozó, — és semmi esetre sem ízléstelen vagy pornográf. Megbizonyosodott, hogy ÉL, s hogy NŐ, nem pedig álszemérmes templomkőoptató, aminek látszani szeretne.

És még sorolhatnánk oldalakon keresztül a hasonló színpadi, színészi megoldásokat, melyek csak a felületesen szemlélőnek ízléstelenségek, megbotránkoztató erkölcsstelenségek, művészetellenes mozdulatok. Hogy is mondta a századforduló táján az akkor még nagyváradi színkritikus Ady Endre a fehér estékről? „A fehérség csak a színvakok álma.” A Don Juan utolsó kalandja is csak annak lehet elandalítóan pornografikus, aki ilyennek látja, ezt keresi benne, a bohózati szándéktól függetlenül nézi a sok szoknya alá nyúlálást, mell után kapadozást...

Nemcsak vígjátékírókat avatott — nagyon késvé, de nem elkésvé — a Don Juan utolsó kalandja, hanem alkalmat adott színházi előítéleteink egyikének megdöntésére is. Figyelmeztet arra, hogy a színházban — a művészetben — nem az a lényeges kérdés, illik-e vagy nem illik, hanem kell-e vagy nem kell a dráma, az előadás jellege, az alapszituáció, a jellemfestés érdekében vetközödni, „ízléstelenkedni”...

GEROLD László

ÉN LENNI

Ösbemutató a Szabadkai Népszínház stúdiójában

Igen nagy jelentőséget tulajdonítok az Árok—Domonkos-bemutatonak — mind a színházat és Árok Ferencet, a színészt, mind a jugoszláviai magyar irodalom egyik központi monumentumát, Domonkos István Kormányeltörésben című versét illetően.

Árok választásával, kitartásával (de a dramaturg, Franyó Zsuzsanna, a költői kollázs előkészítésével és ifjú Szabó István az egész est rendezésével is) nagyban hozzájárult az íróink és színházunk, színházaink között tátongó szakadék kezdődő felszámolásához. (Mert hát végső esetben nem is arról van szó, hogy hány szabályosan vagy kevésbé szabályosan megírt drámánk van, hanem arról, hogy itt van egy mindinkább nagykorúnak nevezhető irodalom, amely várja színészeink, színházi munkásaink *beavatkozását* . . .)

Modern költészetünk — amelyről tíz évvel ezelőtt még azt hitték egyesek, hogy valahonnan *a világúrból pottyant ide* — a Dal a földemről című összeállítással és az Én lenni című monodrámaival Szabadkán immár otthonra is talált! Árok és munkatársai (itt a díszlet- és a jelmeztervezőre is gondolok, akiknek sehol sem tüntették fel a nevét) érezték a vállalt feladat fontosságát, különös súlyát, és — igen szerencsésen — még a címmel is kihangsúlyozták, hogy *a lenni, vagy nem lenni* kérdéséről van szó.

Domonkos poémája, amely „egész költészetének tengelye”, maximális erővel, intenzitással teszi fel ezt a kérdést nagy, bravúros ellenpontozással:

én lenni — én nem lenni

— és éppen ezért drámai. Drámai minden tekintetben. Drámai a költészetet és a költőt, ki kell hangsúlyozni, a modern költészetet és a modern költőt illetően is. Ezért beszélhet az összeállítás szerzője drámáról, monodrámról — és csak másodsorban a sikeresen vagy kevésbé sikeresen applikált részletek miatt . . .

Végel László így ír Domonkos költeményéről *A vers kihívása* című könyvében: „Az egyén eltárgyasult élményei között kóvályogva, labirintusban érezve magát, emlékfoszlányokat ismételve, hadarva mondja el *kiűzetésének* történetét. Története egy manipulált, elidegenített nyelven hangzik el . . . A nyelv két pólus között vibrál: az egyik a manipulált információs rendszerek egy-egy szegmentumának ismétlésében nyilvánul meg, a másik a személyes élmények kínos, zsurgított nyelvén kifejezett élményvilágban.”

Domonkos István; Én lenni. Szabadkai Népszínház. Rendező: ifjú Szabó István, színpadra alkalmazta: Franyó Zsuzsanna. Előadó: Árok Ferenc.

Aki egyszer is elolvasta a monodrÁma alapjÁt képező Kormányeltő-résben-t, az tudja, hogy Árokék a modern költészetünk nyújtotta fel-
adatok legnehezebbikének megoldására vállalkoztak — ennél nagyobb
dicséretben, azt hiszem, nem is részesíthetnénk őket.

E labirintusi kóvÁlygÁst kellett — szabÁlyos mozgÁsként — megele-
veníteni (ezért az űres űtjelző táblÁkat szerencsés megoldÁsnak érzem), e
hadarva elmondott kiűzerést kellett érthetően elmondani, e nyelv két
pólusÁt kellett térben rögzíteni.

A színész és munkatársai a költő, a verset író költő és a vendégmunkás
sejlő alakjából formáltak drÁmai hőst. Jó, hogy a költő került az elő-
térbe, jó, hogy a költő lett a főszereplő — bár mintha egy romantikus
költőkép lebegett volna előttünk (akár lúdtollal is írhatott volna!), köz-
ben a Kormányeltő-résben egy nagy pamflet a romantikus költő, a nem-
zeti irodalmak generÁlisai ellen, egyáltalán az irodalom ellen, de még
véletlenül sem az alkohol, hanem az önromboló intellektus felől in-
dulva...

A versírás pillanata tehát a kétely csőrének inkább, mint a kétségbeesés
dörömbölése.

Ma szombat van. Itthon űlök — mondja Árok, és ezek a József Attila
ÓdÁjának indítÁsát idéző szavak a monodrÁma tulajdonképpeni alap-
szintje, amelyről felemelkedik és amelyről alászÁll. Az alkohol csupán a
Figura venerisnél igazolt...

Ma szombat van. Itthon űlök — és sírok, mondja, s egy nagy hamleti
monológ következik, mint mondtuk, az *én lenni* és az *én nem lenni*
végpontjai, ellenpontjai között.

Persze jól tudom, nehéz megtalÁlni a mű, a modern, önromboló mű
születése csöndjének elemeit, objektív korelátumát — maximÁlis hang-
zását. Nehéz szinte emberfeletti feladat, az *én lenni* — *én nem lenni* vég-
telen ismételtetése, ám Árok, aki a Dal a földemről-ben Fehér KÁlmán
ő-ját olyan finoman tudta valami lényegessé emelni, ezt a problémát
is sikeresen megoldotta, és mind sikeresebben meg fogja oldani — persze,
ismételjük, nem mint egy csapzott, romantikus költő, tehát nem csak
fokozÁssal, hanem mint egy hangszer segítségével komponÁló zeneszerző,
modern zeneszerző (mint amilyen pl. Thomas Mann Doktor Faustusának
Leverkühnje)...

Impresszióinkat fejezzük be mi is azzal, amivel Árokék fejezték be
monodrÁmájukat, azzal a rövidke mondattal, amellyel Domonkos egyik
képzőművészeti írását kezdte hiszen az *Én lenni* is most kezdi tartomÁ-
nyunkban pályafutÁsát: *A kiállítÁs bezÁrult*.

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

A VAJIDASÁGI PADEGÓGUSOK III. TÉLI TALÁLKOZÓJA. Január 25-én, 26-án és 27-én Újvidék látta vendégül a vajdasági pedagógusokat, a vajdasági oktatás és nevelés ügyével foglalkozó társadalmi-politikai dolgozókat, közéleti személyiségeket, politikusokat, különféle képzettségű szakembereket. A vajdasági pedagógusok hagyományos téli találkozóját harmadszor is az újvidéki Aréna mozi, legalább nyolcszáz embert befogadó termében tartották meg. Akárcsak tavaly, most is rendkívüli érdeklődés nyilvánult meg a téli találkozó iránt pedagógusaink körében, ami talán azt is bizonyítja hogy a vajdasági pedagógusokat — mindenféle ellentétes híreszteléssel szemben — igenis érdekli az oktatásügyi reform megvalósítása, a reformtevékenységgel kapcsolatos tennivalók sokasága.

Az érdeklődést még az a kényszerű mulasztás sem befolyásolta, hogy ezúttal nem szólhattak az előadók oktatás- és nevelésügyi reformunk legidősebb kérdéseiről, a szakirányú oktatás hivatásra nevelő fokozatával kapcsolatos és még mindig megoldatlan kérdésekről, mert a téli találkozó időpontjában ezekről a problémákról egyszerűen nem lehetett szólni (érdemben legalábbis), mivel a konkrét megoldások és határozatok (az oktatásügyi központok létrehozása, a diákok szakonkénti megoszlása, a szükséges káderek és tankönyvek biztosítása, a nemzetiségi diákok anyanyelvű oktatásának kérdése) csak mostanában, márciusban és áprilisban válnak időszzerűvé.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a

téli találkozóról, noha csak három napig tartott, a megfeszített munkatempó eredményeként hónapokra is elegendő tapasztalatokkal távozhattak az újvidéki és az Újvidékre sereglett pedagógusok. A sikerhez nem kis mértékben járult hozzá a reprezentatív előadógárda: Bogdan Crevar, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának elnöke, Milomir Petrović, az SZKSZ KB Elnöksége Végrehajtó Bizottságának tagja, Boško Krunic, a VKSZ TB elnökhelyettese, dr. Božina Ivanović, Crna Gora-i oktatás-, tudomány- és művelődésügyi titkár, Balla László, a Szövetségi Külügyi Titkárság osztályvezetője, valamint mr. Móra András, a Tartományi Végrehajtó Tanács alelnöke.

A maga módján mindegyik előadó érdekes és hasznos előadást tartott a pedagógusoknak, de a központi esemény — természetesen nem az előadó személye, hanem a vitatott téma jelentősége miatt — Bogdan Crevar előadása volt, aki az oktatás és nevelés reformjának megvalósításával kapcsolatos időszzerű társadalmi-politikai kérdések címen foglalta egybe reformtevékenységünk eddigi eredményeit, valamint a még megoldásra váró problémák sokaságát.

Többek között megemlítette, hogy az oktatás fejlődésének irányvételét és menetét, programfeladatait és célkitűzéseit, valamint a feladatok megvalósításához szükséges társadalmi-gazdasági feltételeket adminisztratív-kezelési módon megállapító állam szerepét a társult munkának kell átvennie. Mint a társadalmi újratemelés szervező része,

az oktatásnak és nevelésnek már ma, tárgyilagosan szemlélve, ilyen helye van a társadalmi újratermelésben, még az említett tevékenységek közötti szakadékok megléte okozta feltételek közepette is. El kell érnünk azonban, hogy a társult munka közvetlen felelősséget vállaljon az oktatás- és nevelésügyi politikáért, s hogy a társult munka dolgozói döntsenek a káderek újratermelésének összességéről, hogy ezt követően magukra vállalhassák a felelősséget a tanulmányaikat befejezők munkába állításáért, valamint a már munkában levő dolgozók folyamatos továbbképzéséért.

Gondjaink és gyengeségeink — hangsúlyozta Bogdan Crevar — azzal magyarázhatók, hogy mindeddig a társadalmi újratermelés egészében, így oktatásügyi rendszerünkben is, nem a társadalmi szükségletek és a társult munka szükségleteinek reális felmérése alapján terveztük káderszükségeink kielégítését. Mindegyik iskola és mindegyik egyetemi (kar úgyszólván önállóan állapította meg, hány diákot, illetve egyetemi hallgatót vesz fel, ami leggyakrabban helyiség- és káderekhiánytól függött. A külterjes gazdasági fejlődés, a műszakilag és technológiailag fejletlen munkaeszközök, az elavult munkaszervezés és az alacsony fokú termelékenység feltételei közepette a tudás megléte és a tudomány részvétele a termelésben nem volt olyan mértékben sorsdöntő, mint ma, amikor fokozottabb mértékben harcolunk a nagyobb termelékenységért, a nemzetközi munkamegosztásban bennünket megillető hely elfoglalásáért és a szocialista öngazgatási viszonyok gyorsabb fejlődéséért.

FEHÉR István

A HÍD MÚLT ÉVI MUNKÁJÁNAK ELEMZÉSE. Szerkesztő Tanácsunk február 10-i értekezletén elemezte a Híd múlt évi munkaprogramjának megvalósulását és az elfogadott szer-

kesztési koncepció realizálását. Tekintettel arra, hogy a szerkesztőségi jelentés, illetve vitaindító olvasóink tájékoztatására is készült, az alábbiakban teljes egészében közöljük, együtt a Szerkesztő Tanácson elhangzott megjegyzésekkel és véleményekkel.

A *Híd* folyóirat egyéves tevékenységének áttekintése alkalmat nyújt mind a 1. szerkesztés, mint pedig a 2. tartalom kritikai elemzésére és megvitatására.

1. A *Híd* szerkesztése teljes egészében a Szerkesztő Tanács által 1975 decemberében megvitatott és elfogadott munkaprogram keretei között folyik, annak alapelveit követi, az ott lefektetett társadalmi és irodalmi igények, kritériumok alapján. A Szerkesztő Tanács a munkaprogramot 1976 novemberében megtartott értekezletén újra megvitatva és megerősítette, tehát a *Híd* szerkesztése 1977-ben is a munkaprogramban meghatározott elveket követi. Annál is inkább, mert az elmúlt évfolyamban — objektív és szubjektív nehézségek miatt — a munkaprogram nem valósulhatott meg teljes egészében, másrészt pedig a munkaprogram több éves szerkesztési tevékenységet körvonalazott.

Az elmúlt egy évfolyam szerkesztési tapasztalatai alapján állíthatjuk, hogy a *Híd* szerkesztésének munkaprogramja lehetőséget nyújt irodalmi és kulturális életünk kritikai megfigyelésére és követésére, ugyanakkor azonban biztosítja a *Híd* számára, hogy részt vegyen az irodalmi élet alakításában, fejlesztésében. Ezeket a lehetőségeket a *Híd* az elmúlt évfolyamban több és kevesebb sikerrel ki is használta. Elsősorban azzal, hogy a szerkesztés tervezett alapokon nyugszik és a tervek-től való (a munka természetéből következő) kisebb-nagyobb eltérések nem szakítják meg a folyamatos munkát. A tervezés egyrészt a munkapro-

ramból és az irodalmi, társadalmi igényekből származó *elvárások*, másrészt pedig az *írói tervek* szempontjait veszi figyelembe, és ezeknek egyeztetésével alakulnak ki néhány hónapra előre az egyes számok tervei, majd befejező munkálatként az egyes számok tartalmi felépítése. Ezzel a gyakorlattal elkerülhetővé váltak az esetlegességek, ugyanakkor azonban — a tervezett kereteken belül — mindig biztosítottuk a munkatársi kezdeményezés számbavételét is.

1.1. A szerkesztés ilyen gyakorlatának egyik eredménye, hogy a *Híd munkatársi köre* jelentősen kibővült; számszerűen is: 1976-ban összesen 126 szerző szerepel, ebből 91 a jugoszláviai magyar, 31 a jugoszláv népek és nemzetiségek íróinak száma, ezenkívül 4 külföldi szerző munkája jelent meg az elmúlt évfolyamban. De a számszerű adatoknál is fontosabb, hogy a *Híd szerzőinek érdeklődési köre* bővült jelentős mértékben; nemcsak írók, hanem újságírók, közéleti munkások, színházi és zenei szakemberek, a társadalomtudomány művelői tartoznak a *Híd* munkatársai közé. Ennek következtében a *Híd*ban közölt *információk száma* növekedett, amit azzal is illusztrálhatunk, hogy közel 250 irodalmi, kulturális, társadalmi eseményről, jelenségről számoltunk be az írás különféle eszközeivel, kritikák, kritikai tanulmányok, áttekintések, beszámolók, hírek stb. formájában. A folyóirat információs tartalma egyrészt az olvasók széles körű tájékoztatásához járul hozzá, másrészt pedig a jugoszláviai magyar kultúra állandó gazdagodását bizonyítja.

1.2. A szerkesztés jelzett gyakorlatának másik eredménye a *rendszeres megjelenés*, ami egyrészt a munkaprogram megvalósításának első számú feltétele, másrészt pedig a folyóirat időszerűségét biztosítja, azt, hogy a

kulturális és társadalmi eseményekre megközelítő pontossággal reagálhat.

1.3. A szerkesztésnek az elmúlt időszakban voltak mulasztásai is. A rendszeres megjelenés érdekében gyakran kellett lemondani megbeszélte és fontosnak vélt írások közléséről, anyagtorlódás miatt sokszor kellett kéziratokat az egyik számból a másikba csúsztatni. Másrészt nagy számban vannak még írók, közéleti munkások, tudósok, akiknek a közreműködésére a *Híd* számít, de angazsálásukra ez ideig még nem került sor, egyrészt a szerkesztés munkálatai körüli nehézségek, másrészt pedig az egyes alkotók részéről megmutatókozó bizalmatlanság miatt. A munkatársi kör további szélesítésével valószínűleg sikerül majd ezt a bizalmatlanságot is eloszlatni, de természetesen nem a szerkesztési elvekről, sem a munkaprogramban megfogalmazott irodalmi kritériumokról való lemondással.

1.3.1. Az elmúlt időszakban megjelentek olyan írások is, melyeknek közlését semmi sem indokolta, sajnos elsősorban a szépirodalmi részben, ahol megfelelő anyag hiányában néhányszor közlésre alkalmas, de a kritikai rovatunkban kialakított kritériumoknak meg nem felelő írások, elbeszélések, versek is megjelenhettek. Ez mondható el a Kérdések és Válaszok néhány frásáról is, de itt a közlést az a szerkesztői szándék indokolta, hogy pl. a hiányzó szociográfiai műfajokat esetleges engedményekkel is támogassuk. Ezt azonban semmiképpen sem lehet gyakorlattá tenni, és a következő időszakban föltétlenül el kell kerülni.

1.4. Az aránylag széles munkatársi körön belül továbbra is lehetőséget kell biztosítani a *Híd állandó munkatársi körének* kialakulására, elsősorban azokon a területeken, ahol ez a szerkesztés szempontjainak megfelel. Az állandó munkatársak közreműködése az irodalmi és társadalmi kritériumok folytonos-

ságát biztosítja, és a folyóirat arculatát támasztja alá.

2. A munkaprogramban megfogalmazott feladatok közül kiemelkedő helyet foglalt el a folyóirat *tartalmi gazdagodásának* követelménye. Ennek a célnak megfelelően 1976-ban irodalmi és kulturális életünk aránylag széles területeit vontuk be a folyóirat érdeklődési körébe, már nemcsak az irodalommal foglalkozunk, hanem a kulturális élet más területeivel is, a színházi, a zenei élet jelenségeivel és eredményeivel; filmekről, tévémsorokról is írt az elmúlt évfolyamban a *Híd*; a szerkesztés hangsúlyozottan a jelen kulturális eredményeit veszi számba, ugyanakkor azonban a hagyomány kérdéseinek taglalásáról sem mondhat le; a szépirodalmi részben nemcsak verset és novellát közöltünk, hanem regényt, drámát, riportot is; a Kérdések és Válaszok rovat kritikái tanulmányok mellett társadalomtudományi, lélektani, művészeti, filmről és színházról szóló tanulmányokat közölt, mégpedig sohasem a pusztán informálás, hanem mindig a hozzáállás, a kritikai viszonyulás szándékával; Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalma jelentős mértékben van jelen az elmúlt évfolyamban.

2.1. A tartalmi gazdagodásnak e kézzelfogható jelei mellett néhány kérdésre külön is ki kell térni. A *Híd* kritikai anyaga kétségtelenül a legközvetlenebbül mutatja meg a szerkesztés szándékait. Műfaj tekintetében a kritikai tanulmányoktól, az elemzéseken, a hagyományos kritikaformákon át a recenzióig terjed, tehát aránylag színes a *Híd* kritikai anyaga. Ugyanakkor tartalmilag változatos. Kritikai rovatunk nemcsak szépirodalmi művek bírálatát közli, hanem irodalomtörténeti, nyelvészeti, társadalomtudományi művekről is beszámol. A könyvkritika mellett rendszeresen jelennek meg színházi kritikák, gyakran közlünk képzőművészeti, rit-

káiban film-, zene- és tévékritikát. Vagyis, a *Híd* kritikai anyaga, elsősorban a Kritikai Szemlében és a Kérdések és Válaszok rovatban, kulturális életünk egészét igyekszik átfogni, ami nem mindig sikerülhet, s nem mindig az elvárásoknak megfelelő módon. Az elmúlt évfolyamban jelezhetjük azt a módot és azt az érdeklődési területet is, amelyen a következő időszakban, még nagyobb rendszerességgel, a jelzett kritériumok további fejlesztésével és árnyalásával, a munkatársak körének további bővítésével föltétlenül munkálkodnunk kell. A *Híd* kritikai rovatának első számú feladata, hogy kivétel nélkül rendszerességgel figyelje a jugoszláviai magyar irodalom fejlődését, de ugyanilyen fontos, hogy Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalma az eddiginél is hangsúlyozottabban legyen jelen ebben a rovatban, mert a kritikai értelmezés és felmérés a fordítás mellett az egyik legjobb lehetőség az értékek elsajátítására és befogadására. Néhány számadattal is illusztrálhatjuk a *Híd* múlt évi tevékenységének ezt a részét. Összesen 111 kritikát közöltünk, ebből jugoszláviai magyar vonatkozású 41, egyéb 70. Érdekes képet mutat az utóbbi számadat további felbontása. 17 jugoszláv, 11 magyarországi magyar, 4 romániai magyar, 1 csehszlovákiai magyar és 13 világirodalmi műről és 24 országos jelentőségű kulturális eseményről számolt be kritikai rovatunk. További illusztrálása a fenti megállapításoknak, hogy az elmúlt évfolyamban összesen 40 kritikai tanulmányt közöltünk, ebből 30-at jugoszláviai magyar, 8-at jugoszláviai és kettőt külföldi szerzőtől. Érdekes adatnak számíthat az is, hogy az elmúlt évfolyamban összesen 15 magyarországi magyar könyvvel foglalkoztunk, 11-szer a Kritikai Szemlében és 4-szer a Kérdések és Válaszokban, 8-szor foglalkoztunk a romániai magyar irodalom eredményeivel, 4-szer a Kritikai Szemlében és 4-szer

a Kérdések és Válaszokban. Mindezek az adatok a *Híd* kritikai anyagának változatosságát illusztrálják, és elsősorban arra mutatnak rá, hogy a *Hídnak* az elmúlt időszakban sikerült a jugoszláviai magyar irodalmi és kulturális élet mozgásába és vérkeringésébe vonni olyan irodalmi és kulturális eredményeket, amelyek gazdagíthatják és termékenyen hathatnak irodalmi és kulturális életünkre.

2.1.1. Fontos kiemelni azonban, hogy sajnos nem sikerült mindig a kritikai anyag megválogatásakor a legjelentősebb, a legfontosabb műveket és eseményeket bemutatni, egyrészt a munkatársak hiánya, másrészt a szerkesztői bizonytalanság következtében. Bizonyos, hogy a következő időszakban még számottevőbb formában kell változtatni, hogy a *Híd* kritikai anyaga valóban a legfontosabb műveket és eseményeket közvetítse olvasói felé.

2.2. Külön feladatot jelent a *Híd* számára a munkaprogramnak a szociográfiai műfajok támogatására vonatkozó meghatározásainak re:zálása. Csak az első lépéseket tettük meg ezen a téren, néhány szociográfiai riport és egy szocio-pszichológiai tanulmány közlésével. Ezek az első lépések bizonyították, hogy lehetséges a hazai szociográfia fejlesztése, másrésztől azonban nyilvánvalóvá vált, hogy éppen ezen a területen kell a következő időszakban egy sor kérdést még megoldani, ezek a kérdések pedig egyformán vonatkoztathatók mind a probléma anyagi vetületeire és káderkérdéseire, mind pedig a szociográfiával kapcsolatos szemléletek és nézetek egyeztetésére. Ezeket a nehézségeket a Szerkesztő Tanács által kinevezett munkacsoport is felismerte munkája során, és megtette az első lépéseket a kérdések megoldása felé. Még tovább kell azonban lépni, hogy ezen az elhanyagolt területen számottevő eredményeket mutathassuk fel.

2.3. A munkaprogram feladatként jelölte meg az irodalmi viták támogatását is. A *Híd* kezdeményezett is, az elmúlt évfolyam áprilisi számában jelent meg egy vitaközlő éllel megírt összefoglaló a szabadkai 7 *Nap* egyik, szerintünk jelentős vállalkozásáról, melynek során jugoszláviai magyar írók számoltak be munkájukról, nézeteikről, kritikáinkról és irodalmi életünkéről kialakult véleményükről. A körkérdésben felvetett, egész irodalmunkat érintő kérdések és válaszok tették indokolttá a körkérdés anatómiáját leíró vitacikk közlését, hiszen arra számíthatunk, hogy esetleg a körkérdésben megszólaltatott írók a *Hídnak* továbbviszik a 7 *Nap*ban kifejtett gondolataikat, de a vitacikkre csak a körkérdés szerzőjének válasza érkezett. A válasz közlése, eltekintve attól, hogy idejétmúlt érveket (az *Új Szimposionra* vonatkozóan), semmivel nem bizonyítható állításokat (a *Kilátóra* vonatkozóan) sorakoztatott fel, indokolt volt, mert megvolt benne még a lehetőség arra, hogy irodalmunk egészét érintő vita alakuljon ki. Sajnos nem így történt, és a vitázó felek még egyszeri választása után a vitát a novemberi számban szerkesztői kommentárral be kellett rekeszteni. Kétségtelen, hogy szerkesztői mulasztás, amiért a vita nem fejlődött ki, és kétségtelen, hogy jogos volt a *Magyar Szó* művelődési rovatának a *Híd* Szerkesztő Tanácsához intézett levele, hiszen a szeptemberi számban közölt vitacikk valóban nem veszi figyelembe a *Kilátó* érdemeit.

3. A munkaprogram irodalmi estek, irodalmi matinék, konferenciák formájában meghatározta a *Híd* járulékos tevékenységeit is. Ezeknek megvalósítására azonban a szerkesztőségi elfoglaltság miatt nem került sor. Fontos volna, ha a Szerkesztő Tanács javaslatokat tenne, hogyan lehetne e tevékenységi formát kifejleszteni, mert bizonyos a járulékos tevékenység nagymértékben se-

gíthetné elő a folyóirat népszerűsítését, olvasóink gárdájának és munkatársi körének bővítését.

4. A *Hid*nak más folyóiratokkal való kapcsolatai jól alakultak az elmúlt időszakban, ezt bizonyítják az *Üzenet* szerkesztőségével tartott értekezletek, a *Poljával* való kapcsolat elmélyítése és a *Novy Život* szlovák nyelvű folyóirattal való együttműködés. Felújítottuk a kolozsvári *Korunk*kal való korábbi, nagyon hasznos együttműködési programunkat, és javaslat érkezett a budapesti *Kortárs* folyóirattól a két folyóirat közötti kapcsolat felvételére. Egyetlen magyarországi folyóirattal sincs a *Hid*nak a szokásos kiadványcserén kívül közvetlen kapcsolata, ezért valószínűleg hasznos volna a budapesti *Kortárs*sral már 1977 folyamán megbeszélni a két folyóirat közötti együttműködés lehetőségeit.

Befejezésül: ez az elsősorban a leírás szándékával készült, de mégis problémákat felvázoló, a szerkesztői mulasztásokra és eredményekre egyaránt rámutató beszámoló a *Hid* egy évfolyamáról bizonyíthatja, hogy

- a *Hid* szerkesztési elvei, a vele járó mulasztások és nehézségek ellenére is, biztos alapot nyújtanak a munkaprogram további megvalósításához;
- az elmúlt évfolyamban a *Hid*-ban közölt irodalmi, kritikai, társadalomtudományi stb. anyag változatos volt, de az írások értéke igen gyakran mutatott ingadozást;
- a *Hid* munkatársi köre széles, de tovább bővíthető, és az állandó munkatársak száma is növelhető;
- a szerkesztés során voltak mulasztások, melyek miatt az elmúlt évfolyam nem volt egyenletesen színvonalas, ezért még nagyobb figyelmet kell fordítani mind a tervezés, mind pedig a válogatás szempontjaira;

- a *Hid* tartalmi változatossága, a Szerkesztő Tanács munkája és a szerkesztés elvei lehetővé tették a társadalmi és irodalmi feladatok megvalósítását, minek következtében a *Hid*ban nem juthat kifejezésre semmiféle csoportérdek;
- nem lehetünk azonban elégedettek, tovább kell munkálkodniuk a folyóirat szerkesztésének tervszerűségén, tartalmának további gazdagításán, az irodalmi és társadalmi kritériumok fokozott érvényesítésén.

A szerkesztőségi beszámoló a tanács egyhangúlag támogatta és elfogadta. Megállapították, hogy a *Hid* a tanács által elfogadott munkaprogramot jelentős mértékben valósította meg. Továbbá, hogy a szerkesztőség és a Forum Nyomda közös erőfeszítésének eredménye a megjelenési késés felszámolása és hogy a Forum dolgozói közössége anyagi támogatásával lehetővé tette a folyóirat tizenkettedik számának megjelenését.

A tanács tagjai kiemelték a folyóirat elmúlt évfolyamának tartalmi gazdagodását, ami különösen a kritikai, az értékelő jellegű írások számának és a folyóirat munkatársi gárdájának növelésében mutatkozott meg. Mindez lehetővé tette, hogy a folyóirat alkotó módon kövesse irodalmunk és kulturális életünk eseményeit. A jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmának megismerését szolgálja mind a fordításirodalom közlése, mind pedig a kulturális események (szemlék, fesztiválok), könyvek kritikai bemutatása és ismertetése. Fontos törekvése a folyóiratnak, hogy megindította művészeti és irodalmi életünk múltjának feltárását is.

Mindez — hangzott el az értekezleten — eredménye a folyóirat tevékenységének, de ugyanakkor a szépirodalmi anyag háttérbe szorulását hozta és azt

is, hogy az elmúlt évfolyamban világirodalmi vonatkozású kritikán kívül világirodalmi fordítást a folyóirat nem közölt. Ez kétségtelenül a szerkesztés mulasztása.

A *Híd* múlt évi tevékenységéről szólva több tanácsstag foglalkozott a jelentésben is érintett *Híd*-vitával, amely a márciusi számtól egészen az októberüig tartott. A Szerkesztő Tanács javasolta, hogy a vitával kapcsolatos felszólalások lényegét a folyóirat Krónika rovatában az olvasó felé is közvetítse.

A *Híd*-vitának is, mint a viták legtöbbszörének, erkölcsi, politikai és eszmei vonatkozása és motiváltsága van, mondotta többek között Petkovics Kálmán. Minden vita állásfoglalásra készítet. Szerinte az a kérdés, hogy milyen állásponton lehetünk a szóban forgó vitával kapcsolatban. Petkovics Kálmán meggyőződése szerint a vitának mélyebb gyökerei vannak és háttérében csoportérdekek húzódnak meg. Részleges érdekek váltották ki a szócsatározást, és ezért siklottak félre azok a szerkesztőségi célok, hogy a vita kultúránk és irodalmi életünk társadalmisítását szolgálja. Az említett vita a legkevésbé sem volt építő jellegű esztétikai, kultúrpolitikai vita, mert a vitázó felek — az öngazgatási rendszert felhasználva — elsősorban személyes indulataiknak adtak hangot. Petkovics Kálmán szerint helyes volt a szerkesztői közbeszólás, mert ha a vita már nem építő jellegű, aligha lehet helye egy olyan folyóiratban, mint a *Híd*.

Bányai János a vitával kapcsolatban elmondta, hogy a *Híd* a Szerkesztő Tanács által elfogadott munkaprogramban célul tűzte ki még a vita ándítványozását is, abban az esetben, ha irodalmunk egészét érintő kérdések körül alakulhat ki a vita. A vitára tehát szükség van, és nem zárkozhatunk el előle. Az említett vitáírásokkal kap-

csolatban rámutatott, hogy a *Híd*ban közölt első írás komoly vitaanyagot tartalmazott, hiszen olyan sorozatra reagált, mely irodalmunk jelenét tárta fel, nagy nekifutással készült, és legkiválóbb íróink nézeteit közölte. A sorozatról szóló vitatkozó összefoglalás jó kiindulópont lehetett volna egy szélesebb körű vitához, de sajnos nem így történt. Ezért volt szükség a vita szerkesztői berekesztésére. A szerkesztés a továbbiakban ilyen jellegű vitának nem biztosíthat teret.

A kérdéssel kapcsolatban Bori Imre elmondta, hogy a *Híd*ban, célkitűzéseinek megfelelően, nem vitára, hanem eszmecserére van szükség, mert a vita módszertana olyan, hogy a személyeskedésnek bizonyos foka nyilván elkerülhetetlen benne, különösen akkor, ha olyan indulatos egyének kerülnek szembe egymással, mint a jelen esetben. A vita természetesen módszertani kérdés is. A következőkben a szerkesztőségnek az eszmecserét kell támogatnia és ösztönöznie, nem az ilyenféle vitatkozásokat.

A Szerkesztő Tanács elfogadta azokat a kritikái megjegyzéseket is, amelyek a folyóirat elmúlt évfolyamára vonatkoznak és a jelentés szerves részét képezik. Többen hangsúlyozták, hogy az új évfolyamban tovább kell munkálkodni a munkaprogram realizálásán, melynek bizonyos elvárásait *Híd*-akciókká kell fejleszteni.

NYOLC ELŐADÁS A STERIJA JÁTÉKOKON. Az országos színházi fesztivál főbizottsága, Vladimir Stamenković főszelektor és művészeti igazgató javaslatára, a benevezett több mint ötven előadás közül nyolcat hívott meg az idei Sterija Játékokra. Az áprilisban Újvidéken megrendezendő szemlén a következők darabokat láthatjuk: Ranko Marinković *Küklöpsz* (a zágrábi Horvát Nemzeti Színház előadásában), Ivan

Cankar *Kísértés a Szent Florian-völgyben* (celjei Szlovén Nemzeti Színház), Vladimir Kosztov *Máró menyegzője* (Bitolai Népszínház), Miodrag Ilić *Összeesküvés* (Belgrádi Drámai Színház), Velimir Lukić *Nyomasztó éjszaka* (Újvidéki Szerb Nemzeti Színház), Rudolf Franček *A kód* (triesztui Állandó Szlovén Színház), Ivan Kušan *Čaruga* (Zágrábi Vendégszínház) és Marin Držić *Maroje bácsi* (belgrádi Jugoszláv Drámai Színház). Versenyen kívül bemutatásra kerül Bora Stanković *Szilaj vér* című előadása a belgrádi Nemzeti Színház együttesének tolmácsolásában. A szemlét nyitó napon ünnepi műsorral emlékeznek meg Tito elnök kettős jubileumáról, 85. születésnapjáról és 40 évi pártvezetői és forradalmi munkásságáról.

ÚJABB ELISMERÉS BENCZE TIBOR ÉPÍTÉSZMÉRNÖKNEK. Bencze Tibor zrenjanini építésszermérnök, aki 1975-ben öt épületből álló napközi- és óvodatervéért megkapta az ország legrangosabb műépítési díját, a *Borba*-díjat, most újabb elismerésben részesült. A tervei alapján készült törökbecsei új művelődési otthon nyilvánították a múlt év legszébb vajdasági műépítési objektumává. A bíráló bizottság értékelése szerint Bencze Tibor újabb remekműve „új színt és tartalmat ad a modern vajdasági építészetek. Elsősorban az épület művészi értelemben vett temperamentuma és dinamikája, valamint a felhasznált hatásos elemek ritmikája és harmóniája remekül beillik a síksági tájba.”

A BOSCH+BOSCH CSOPORT NEMZETKOZI ANTOLOGIÁBAN. Nagy elismerésben részesült a modern képzőművészeti irányzatot képviselő szabadka/újvidéki Bosch+Bosch néven ismert csoport. Az olasz

Gillo Dorfles, a vizuális kommunikáció, a formatervezés és a mai művészeti irányzatok egyik legismertebb képviselője, elismerően ír e csoport munkájáról, és mind a négy fiatal képzőművészt (Slavko Matkovićot, Szombathy Bálintot, Kerekes Lászlót és Szalma Lászlót) egy-egy alkotással szerepelteti az *Il divenire della critica* című antológiában és tanulmánykötetben. A hatvanhat képet tartalmazó mellékletben a jugoszláv alkotók közül a zágrábi Egyetemista Központ Képtárának anyagát mutatja még be. A kötetben többek között szerepel Pistolet, Kosuth, Merz, Long és Serra, tehát a jelenkori művészeti irányzatok legismertebb képviselői.

HÍD IRODALMI EST ITTABÉN, TÁRLATMEGNYITÓ ÚJVIDÉKEN. Folyóiratunk népszerűsítése és az olvasókkal való közvetlen találkozás érdekében az idén több úgynevezett *Híd*-matinét kívánunk szervezni Vajdaság városában és falvaiban. Két rendezvényünkről már most beszámolhatunk. Február 6-án a bántási Ittabén kétnapos művelődési rendezvény keretében tartottunk irodalmi estet, amelyen folyóiratunk decemberi száma *Versek éve 1976* című mellékletét Bányai János főszerkesztő mutatta be, majd pedig a kötetben/mellékletben szereplő költők közül Böndör Pál, Deák Ferenc, Pap József és Tolnai Ottó mutatkozott be a közönségnek.

A *Híd* járulékos tevékenységei közé sorolta a folyóiratban szereplő képzőművészek alkotásainak kiállítását is. Tekintettel arra, hogy februári számunk egy részét Petrik Pál szabadkai festőművész és díszlettervező művészetének bemutatására szenteltük, a Forum klub- és kiállítási termében megrendeztük díszletterv-kiállítását.

Olvasóink figyelmébe

Fehér Ferenc vajdasági költő kérésére közöljük, hogy a *Híd* februári számában közreadott *Az ideológia mint demiurgosz a modern művészetben* című tanulmány szerzője Fehér Ferenc budapesti filozófiai író.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Utasi Csaba: Két regény tanulságai 392

Utasi Csaba: Siralmas sirodalom 395

Bordás Győző: A televízióról — három szemszögből 397

Bosnyák István: Régi Korunk — a jelennek 401

S z í n h á z

Gerold László: Illik? Nem illik? 404

Tolnai Ottó: Én lenni 406

KRÓNIKA

Fehér István: A vajdasági pedagógusok III. téli találkozója

A Híd múlt évi munkájának elemzése

Bordás Győző: Nyolc előadás a Sterija Játékokon; Újabb elismerés

Bencze Tibor építésztechnológus; A Bosch + Bosch csoport nemzetközi antológiában; Híd-est Ittabén, tárlatmegnyitó Újvidéken

A borítón Léphaft Pál emlékérmé Sinkó Ervinről

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1977. március. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvode Mišić utca 1. — Szerkesztőségi fogadó-órák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-196-os folyószámlára; előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 50, fél évre 25, egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100, fél évre 50 dinár; külföldön egy évre 6 dollár, fél évre 3 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.
